

György Lajos
A kolozsvári római katolikus
Lyceum-könyvtár története
(1579-1948)

TARTALOM

ELŐSZÓ

BEVEZETÉS

JEZSUITA KORSZAK (1579-1773)

A Báthory-egyetem könyvtára és pusztulása (1579-1603)

A kolozsmonostori jezsuita könyvtár (1604-1693)

A kolozsvári jezsuita Akadémia könyvtára (1693-1773)

PIARISTA KORSZAK (1776-1948)

Átmenet a jezsuita és a piarista korszak között (1773-1776)

Királyi egyetemi könyvtár (1776-1787)

A kolozsvári királyi Lyceum (királyi főtanoda) könyvtára (1787-1850)

Római katolikus lyceumi könyvtár (1850-1929)

Lyceum-könyvtár (1929-1948)

Előszó

Kiadásunk György Lajos e művének végleges kézírata alapján készült; tartalmazza még utólag, saját kezűleg írt betoldásait, javításait is. Korábbi változataitól lényegében csak ez utóbbiakban különbözik. Szövegének csupán utolsó fejezetében látszott szükségesnek néhány jelentéktelen változtatás, ahol előadása a személyes és személytelen hangnem apró ingadozásait mutatta. A könyvtár történetének utolsó szakasza ugyanis összefonódik György Lajos élete pályájával. A kéziratot felesége (sógornőm) mint sajtókész munkát, kiadás végett adta kezembe. Az adott viszonyok között, az 1960 körüli években, a munka művelődéstörténeti értéke éppúgy mint módszertani újdonsága általános elismeréssel találkozott ugyan, de kiadására sor nem kerülhetett. A könyvtár elvégre is egyházi intézmény volt, szoros tudományossággal írt történetének szövegén pedig átsugárzott szerzőjének elkötelezettsége. Külföldi megjelenésére tett kísérleteink sem jártak sikerrel. Különösen szorgalmazta külföldi megjelenését néhai P. Petruch Antal S. J. aki akkor éppen a jezsuita rend hazánkba településének történetével foglalkozott, s *Az első jezsuiták Magyarországon* című művén dolgozott. (Megtalált Péteri János szerzői néven Rómában, 1963-ban.) Azonban az ő fáradozása sem járt eredménnyel.

György Lajos feleségének halála után a romániai Kriterion vállalat *Művelődéstörténeti tanulmányok* című kiadványa (Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Sipos Gábor és Tonk Sándor szerkesztésében látott napvilágot Bukarestben, 1980-ban) közölte a mű néhány részletét, szövegkihagyásokkal és apró változtatásokkal, a szerzői jog figyelembe vétele nélkül. Érdeme mégis, hogy a munkára a figyelmet felhívta.

Nem feladatunk a mű méltatása, amelynek forrása a könyvtárban található kötetek közvetlen megvallatásából nyert adatokon keresztül, a rá szorosabban vonatkozó levéltári forrásanyagon át a jezsuita és a kegyesrendi rendtörténeti irodalom kolozsvári vonatkozású munkálataiig terjed. Munkája mindenesetre igen gazdag ismeretanyagot foglal össze, amely vonatkozásaiban szükségszerűen tükrözi Erdély művelődési viszonyainak négy évszázados alakulását: a fejedelemség lehetőségeit a török időkben, a vallási küzdelmek alatt, a Habsburg-birodalomba soroltatásának korszakában, majd az anyaországgal való uniójának éveiben, végül román, majd ismét magyar, majd újra román fennhatóságának napjaiban. Mint intézménynek kell külön létharcát megvívnia a változó zászlók alatt jelentkező ellenségeivel, amelyeknek soraiiban egymást váltva válik uralkodóvá a romboló vallási fanatizmus, majd a felvilágosodás hitellenessége, az összbirodalmi érdek s nyomában saját liberalizmusunk nemtörődomsége, végül a „másságot” nem tűrő nyílt nacionalizmus.

György Lajos úgyszólván az utolsó pillanatban készült el művével. Nemcsak mivel a monográfia e végleges formájában életének utolsó befejezett alkotása, hanem azért is, mivel államosításával a könyvtár is befejezte a maga önálló életét, s további vizsgálata immár lehetetlenné vált. A monográfiához függelékként csatolt „Feljegyzési naptár” adalékai egyszerre jelzik egyrészt a szerző életét fenyegető kór első heves jelentkezését és a személye elleni politikai hajsza kezdetét, más részből a vezetése alatt álló intézmények köztulajdonba vételének elindítását. Erejéből futotta annyi, hogy a Lyceum-könyvtár elkobozását s egyúttal a 370 éves egyházi tulajdonban őrzött gyűjtemény széthullását, amely az erdélyi magyar kultúrának fellegvára volt, de egyben saját munkahelye is - 1948. augusztus 3-án könyvtárőri minőségében végignézzék és szenvedje. A monográfiában elsőhajtott csendes óhaja, hogy az állomány új őrzési helyén együtt maradjon, a jelek szerint nem teljesülhetett. György Lajos kéziratában a Lyceum-könyvtár ősnymtatványait tárgyaló fejezet (Baráth Béla feljegyzése

nyomán) cím szerint veszi számba az ide tartozó 95 kötetet. 1991-ben a jezsuita korszak anyagáról újabb jegyzék készült a kolozsvári román Egyetemi Könyvtár gyűjteménye alapján. (Jakó Klára: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579-1604. Szeged, 1991.) A fentiek közül itt 36 mű címét már hiába keressük.

Így amit a nagy múltú könyvtár, Erdély legrégibb fennmaradt bibliotékája sorsáról tudunk, azt lényegében György Lajosnak köszönjük. Hiányosságát éppúgy mint helyenkénti aprólékos-ságát a mű célja magyarázza: menteni a múlt emlékeiből, amennyi menthető, s mindazt, ami menthető. Ami így kifogásunk lenne, nézzük el: az események felgyorsultak, s a mérlegelésre a tudós fizikumának gyengülése már nem adott időt.

A pangó, magyar szakkönyvektől elzárt erdélyi könyvtárak között kivételnek számít, amit a Lyceum-könyvtár elért, miután 1928-ban „a magyar egyetemi hallgatók nemzeti művelődésének ápolására s lelki integritásának védelmére nyilvános működésre merészkedett”- írja 1940 decemberében György Lajos. Hozzáfűzhetjük, hogy a Lyceum-könyvtár barátságos olvasótermei egyúttal szakmai előadások, szemináriumok, tanácskozások számára is helyet biztosítottak. György Lajos maga is itt dolgozott, itt fogadta hallgatóit, hivatali vendégeit, a könyvtár mintegy második otthona volt; ám egyúttal visszavonulási helye is, ahol nehéz óráiban munkába temetkezve megpihent.

A Lyceum-könyvtár történetének utolsó lapjai adatszerűen mutatják be állománya és forgalma alakulását a viszontagságok, változások és megrázkódtatások évei alatt. S egyben azt a nem csekély bátorságot, hősies odaadással végzett fáradtságos munkát, amelyet György Lajos az intézmény kisebbségi viszonyai közt vállalt és folytatott.

Sándor István

Bevezetés

A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár történetében 1948. augusztus 3-án - mint mondani szokták - korszakos jelentőségű változás állott be. Az erdélyi római katolikus egyházmegye 370 esztendő intézménye, amely majd kilenc-tíz emberöltő katolikus közösségének áldozatosságával, ragaszkodásával és művelődésével forrt egybe, egyik napról a másikra a román népi köztársaság tulajdonába zökkent. Csupán ez a körülmény elég indítékul szolgálhatna, hogy tisztos korú gyűjteményünkről életrajz készíttessék, mégis elsősorban nem ez a változás késztet a könyvtár közel négy évszázados múltjának feltárására. E munkálat létrejöttét öreg szándék és hosszú előkészület előzte meg. Az erdélyi római katolikus Státus, majd az Egyházmegyei Tanács igazgató tanácsának megbízásából és bizalmából könyvtárőri tisztelet 1929-től kerek húsz esztendőn keresztül töltöttem be. E két évtized alatt sok igyekezettel rajta voltam, hogy a könyvtárt régi avultságából kimozdítsam, korszerűsítsem és eleven művelődési tényezővé tegyem, de természetes, hogy egy ember fogyatékos ereje s főképpen nagyon is szétforgácsolt ideje a feladatok tömegével hiánytalanul meg nem birkózhatott. Az újszerű könyvtári elveknek és gyakorlatnak megfelelő átrendezés a részletekben figyelemre méltó haladást tett, de egészen célhoz nem jutott, mert a fent említett esemény derékban szakította ketté a befejezés felé tartó munkát.

Egy dolgot azonban sikerült véghezvinni, s abban kielégítő eredményt elérni. Kezdetől fogva igen érdekelt a könyvtár sejtelmes múltja, s bár az elinduláskor kilátástalannak tűnt fel, hogy a századok homályosságában eligazodni lehessen, kitartóan nyomoztam a tájékoztatást ígérő forrásokat, s lépésről lépésre keresgéltem a lappangó adatokat. Húsz esztendő alatt terjedelmes gyűjteményem halmozódott fel. Úgy érzem, hogy teljességét a mai körülmények között talán csak jelentéktelenül lehetne tovább szaporítani, megkísérelhetőnek vélem tehát a könyvtár múltjának összeállítását. Ez annál is inkább izgató feladat, mert könyvtártörténeti munkát, melyet mintául választhatnék, nem ismerek.

A könyvtár története csaknem egyforma terjedelmű két korszakra választható szét. A jezsuita korszak (1579-1773) hosszabb távú, 194 esztendejéről úgyszólván semmiféle írásbeli feljegyzést nem sikerült fellelni. Történeti forrásművekből eléggé behatóan ismerjük a jezsuita rend két évszázados erdélyi működését, de kolozsvári könyvtárukról sehol sincs érdemleges közlés, csak itt-ott elvétve történik róla futólagos említés. A hiányos adatok pótlása végett az érintetlenül meglevő jezsuita törzssanyag tüzetes átvizsgálásával magát a könyvtárt kellett vallatóra fogni és kihámozni belőle kialakulásának folyamatát. Módszertanilag is tanulságos, hogy maguk a könyvek milyen értelmesen beszélnek a múltról, s hiteles bizonyyságot tesznek a könyvtár rejtelmes életéről.

A piarista korszak (1776-1948) rövidebb 172 esztendejének történetét már gazdag levéltári anyag teszi jóval hozzáférhetőbbé. Ebben az időszakban a tanulmányi alaphoz kapcsolt könyvtárnak a főhatósága a kir. főkormányshék (Gubernium Regium) keretébe tartozó Kat. Bizottmány (Catholica Commissio), illetőleg 1873 óta az erdélyi római katolikus Státus, újabb nevén erdélyi római katolikus Egyházmegyei Tanács, vagyis végső fokon, az erdélyi püspök. Egy időben a bécsi udvari kancellária éppúgy intézkedéseket foganatosított és alkalmazta az összbirodalom egységes könyvtárszervezeti irányelveit, mint 1849 után a Szebenben székelő cs. kir. helyhatóság. Ezek az egymást váltogató szervek javadalmazták a tanulmányi alaphoz a könyvtárt, látták el utasításokkal, gyakorolták ellenőrzését, végezték a felügyeletet s nevezték ki a könyvtárosokat. A kormányshéki, az erdélyi püspöki és státusi levéltárakból, az utóbbi helyen a Kat. Bizottmány jegyzőkönyveiből kellett kiszemelgetni azt a kiadós forrásanyagot,

amiből a könyvtárnak nemcsak nagyvonalú vázlata rajzolható meg, hanem apró részleteire is kimerítő világosság deríthető. Emellett magának a könyvtárnak saját levéltárából - bár ennek folytonosságában a hiányos évek ismételtén tátongó hézagokat mutatnak - szintén sok becses anyagot lehet kijegyezgetni. A kolozsvári római katolikus főgimnázium levéltára ugyancsak a források közé számítható, különösen az 1870 után következő öt évtizednek a korábbiaknál jóval szegényesebb és egyhangúbb történetére.

A könyvtár történetének eddigi vázlatai - feldolgozásoknak ezek a legjobb akarattal sem nevezhetők - forrásközlés szempontjából jelentéktelen írások. Hodor Károly 1850-ben összeállította *Az erdélyi Báthory-egyetem történelmé-t* (1579-1849), s ennek keretében (72-75. l.) a könyvtárról is szüksézáuán megemlékezik. Az Erdélyi Nemzeti Múzeumban őrzött kéziratának hallomásból és másodkézből vett adatai kevés okulást nyújtanak. Ugyanez mondható az intézeti évkönyvekben megjelent rövidke cikkekről. Vas József volt könyvtáros két ízben írt az erdélyi római katolikusok főtanintézetének könyvtáráról (1851/52, 11-12. l., 1856-57. 18-19. l.), később Várady Móric (1876-77. 39-40. l.) és Erdélyi Károly (1897/98. 122-23. l.) igazgatók jubiláris visszatekintésében esik szó nagy általánosságban a könyvtárról. Terjedelmükről észrevehető, hogy közismert tényeket ismételtető, igénytelen összefoglalások ezek.

Az itt következő, úgyszólván előzmények nélküli, magára a könyvtárra és a felsorolt levéltári forrásokra támaszkodó könyvtártörténeti monográfia az eddig ismeretlen anyag rendszerezésével nem csupán egy néma könyvgyűjteményt akar szóra bírni, hanem azokat a nemes művelődési törekvéseket is szeretné felidézni, amelyek létrehozták és századokig fenntartották. Egy ízben már alkalmam volt utalni a Lyceum-könyvtár különleges jellegére és történeti jelentőségére (*Erdély magyar egyeteme*. Kolozsvár, 1941. 216-221. l.). E könyvtár évszázadon keresztül, majd néhány évtized kiesésével az utolsó húsz esztendőben ismét főiskolai intézmény volt, sokáig Erdély egyedüli nyilvános jellegű hivatalos könyvtára. Mindenesetre olyan művelődéstörténeti tényező, melynek múltját érdemes feltárni és megmenteni az elkallódás veszélyétől.

Jezsuita korszak (1579-1773)

A Báthory-egyetem könyvtára és pusztulása (1579-1603)

Báthory István lengyel király és Possevino Antal páter buzgólkodására 1579-ben a jezsuiták a világ különböző tájairól Erdély felé indultak, mert messze földön olyan hírek szállingóztak, hogy ez a délkeleti sarok teljesen áldozatul esett az újkeletű eretnekségnek. Ez a bátor vállalkozás, sok szenvedés és kitartás árán, később az erdélyi katolicizmus megmentésében művelődésében rendkívül mély nyomokat hagyott. Suneri Ferenc lengyelországi tartományfőnök Vilnából tizenketted magával 1579. október 1-jén vonult be Kolozsvárra. Leleszi János jezsuita Egerből jött át Erdélybe. Szántó István öt páterrel 1579. december 7-én kelt útra Rómából, s viszontagságos két fél hónap múlva Lengyelországon keresztül 1580. február 2-án érkezett Kolozsvárra. A jezsuiták késlekedés nélkül megnyitották iskolájukat Kolozsmonostoron, a volt bencés kolostor egyik épületében. A következő évben a várostól messze levő apátságából beköltöztek Kolozsvárra, a Farkas utcába, ahol az egykori apáca kolostort építtették át iskolának, az atyák pedig az ugyanott levő ferencrendi barátok elhagyott monostorában helyezkedtek el.

A lengyel Wujek (Vangrovitius) Jakab rektor vezetése alatt a közvélemény elismerését egy csapásra kivívták az iskola kitűnő tanárai: a magyar Szántó István, Thomány Mátyás és Ladó Bálint, a vitatkozásban erős két német páter, Schreck Farkas és Pusch János, azonkívül Odescalchi Alajos, a krakkói jezsuita missio főnöke, ki előbb Rómában retorikát, bölcseletet és matematikát tanított, továbbá a Párizsban tanult Justus Rabbus, ki a latin mellett járatos volt a héber, görög, német, francia és olasz nyelvekben, teológiai tudásáért pedig szélteben nagyra becsülték. Maga a rektor, ki Rómában végezte tanulmányait, szintén tudós férfiú volt, egyházi műveit tömérdek kiadásban olvasták. Ez a nagy tudományú testület biztosította a kolozsvári jezsuita iskola tovább fejlődését, majd 1585 végén Báthory István és a Szentszék támogatásával az Akadémia megnyitását, bölcsészeti és teológiai fakultással. Alig telt bele hat esztendő, Kolozsvár egyetemi város lett, jezsuita kollégiummal, szemináriummal s európai viszonylatban is számottevő, tudós professzori karral.

A jezsuiták ahol megjelentek, legelső dolguk volt korszerű és a tudományos igényeket kielégítő könyvtárról gondoskodni. Kolozsvári megtelepedésük alkalmával s Erdély első egyetemének megalapításakor szintén minden törekvésük arra irányult, hogy könyvekkel, mégpedig a kor tudományos irodalmának legjavával lássák el magukat.

A tudós tanári testület és az egyetemi rang megfelelő könyvtári felszerelés nélkül csak porhintés lett volna a világ szemébe, márpedig az ariánusok fészkeben minden mozdulatukat árgus szem figyelte. Tisztában voltak ezzel már akkor, mikor nagy feladataik tudatában nekivágtak Erdélynek. A Kolozsvárra indult lengyel jezsuiták Báthory István fejedelemtől a 300 frt útiköltségen kívül külön 50 frt-ot kaptak azzal a rendeltetéssel, hogy rajta Krakkóban kontraverziós könyveket vásároljanak, vagyis olyan műveket, melyekből kellő érveket szerezhetnek az újhítek tantételeinek cáfolatára s a velük való vitatkozás sikerének kivívására. Az Erdély felé tartó jezsuiták poggyásza tele volt könyvekkel, egy 1581. évi naptári bejegyzés szerint is „libros aptos adtulerunt secum Claudiopolim”. Szántó István említi Aquaviva

Claudio jezsuita generálisnak Rómába küldött beszámolójában, hogy Krakkóból egy könyvekkel telt hordót vitt magával Kolozsvárra.

A jezsuita atyák kezdettől fogva nyugtalankodtak a könyvhiány miatt, s minden illetékes helyen ismételtlen emlegették, hogy könyv nélkül boldogulni nem tudnak. Alig telepedtek meg, 1580. január 2-án máris egy sereg kéréssel járultak Báthory Kristóf fejedelem elé; többek közt felpanaszolták, hogy nincsenek könyveik, amiből készülhessenek, sem pedig tanításra szolgáló auktoraik, ami nagyban gátolja iskolai munkájukat. A fejedelem azt válaszolta nekik, hogy vásároljanak könyveket, vagy magok készítsenek az ő költségén. Ezt a kegyet a jezsuiták bizonyára nem hagyták kiaknázatlanul. Péter Wujek rektor 1580. január 27-én a jezsuita generálisnak arról küld jelentést, hogy különben jól el vannak látva, csak éppen pénzüik nincs, amiből könyveket vásárolhatnának. Ugyanakkor azt írja, hogy már lépéseket tett könyvek beszerzésére Németországból és Krakkóból. A következő évben a jezsuita generálishoz intézett újabb rektori beszámoló örömmel jelenti, hogy a kollégium ügye általában jól halad, de legutóbb is a heretikusok egy posztillát adtak ki a katolikusok ellen, amit meg kellene válaszolni, de ahhoz sok könyvre lenne szükség, s ennek bizony híjával vannak. Ezért újólág sürgeti a generálist könyvek küldésére. Ilyesformán a kolozsvári atyák minden belföldi és külföldi illetékes helyet, központot és rendházat megmozgattak könyvtáruk felszerelése és a vele kapcsolatos hivatásuk teljesítése érdekében. Amikor Possevino 1583-ban meglátogatta Kolozsvárt, s a szeminárium ügyét elrendezte, nem jött üres kézzel, hanem elég sok könyvet hozott magával és hagyott hátra a kollégiumnak. A jezsuiták nem hiába könyörögtek mindenfelé, szavuk meghallgatásra talált, s időnként Lengyelországból, Németországból és Itáliából is érkeztek a küldemények. Buzgólkodásuk néhány esztendő alatt, (vásárlásból, ajándékokból, belföldről és külföldről) nem néhány könyvet, hanem egy egész könyvtárat szerzett össze, ami önbizalmukat és erejüket nagyban növelte. Szántó István félig tréfásan, félig komolyan írja Rómába Raynaldus Frigyesnek 1581. szeptember 21-én, hogy Erdélyben a trinitáriusok, anabaptisták, kálvinisták és luteránusok szemében semmi tekintélye nincs sem Scotusnak, sem Szent Tamásnak, sem Holcotnak, Bricotnak, Durandusnak, sem a decretumoknak, conciliumoknak, egyházatyáknak vagy a természetjognak, ezek Isten szaván kívül mást el nem fogadnak, ennél fogva „a te gazdag vatikáni könyvtárad itt nem érne semmit”, voltaképpen a biblián kívül Erdélyben más könyvre nincs is szükség.

A könyvtárszervezésnek e legrégibb erdélyi adatai egy új művelődési mozgalom megindulásának kezdetei, ami azonban több ízben törést szenved és súlyos megpróbáltatásokon esik keresztül. 1584-ben már 24 atya működik Kolozsvárt, a római, bécsi, vilnai, krakkói stb. egyetemekről összetoborzott legkiválóbb magiszterek; felépült kétemeletes díszes szemináriumuk, s 300 tanuló gyűlt össze iskolájukban. Hirtelen fejlődésük, fölényes készültségük és növekvő népszerűségük, ami az ellentáborban is hódított, az új felekezeteket féltékenységre izgatta és ellenük tüzelte. Legfőbb pártfogójuk, Báthory István halála után az 1588. december 8-23-i medgyesi országgyűlés azt a határozatot mondta ki, hogy „huszonöt nap alatt ezek az szerzetes jezsuiták mindenünnön ... mindenestől kimenjenek, és soha ez az szerzet ... többé ez országba bé ne jöhessen”. Ugyanez az artikus jószágaikat a fiskus számára lefoglalta, s a gubernátor szigorúan megfenyegette őket, ha templomi felszereléseiket, könyveiket, kelyheiket és alapítványleveleiket be nem szolgáltatják. Báthory Zsigmond azonban, ki az országgyűlés nyomása alatt helyt adott kiűzésüknek, de másrészt szeretne volna megmenteni őket, „mindennemű res mobilast, valamelyek ... az ő kezeknél vadnak, nékik condonálta és engedte”. A jezsuiták az 1589. esztendő zimankós, csikorgó januárjában vonultak ki Erdélyből. Részint Magyarországra, részint Lengyelországba, részint Bécsbe távoztak, öten pedig Ladó Bálinttal a moldvai csángó magyarok között húzódtak meg. A rektor nem adta át az alapítóleveleket, hanem magával vitte, s feltételezhető, hogy könyveiket sem hagyták

szabad prédára. A fejedelem említett engedélyére támaszkodva, könyvtárukat valószínűleg kiszállították Kolozsmonostorra, ahol Báthory Zsigmond törvénytelen jóváhagyásával egy páter továbbra is ottmaradt tanítani és prédikálni. Így kellett történnie, mert sem leveleikben, sem jelentéseikben nincsen nyoma annak, hogy oly sok fáradozásuk tárgya, könyvtáruk, első száműzetésük alatt odaveszett vagy kárt szenvedett volna.

Változtak a politikai viszonyok, a külső feltételek, nemkülönben az érdekek, s ugyanazok a rendek, kik hét esztendővel azelőtt a „soha többé”-t emlegették, az 1595. április 16 - május 8-i fehérvári országgyűlésen azt a megmásító határozatot hozták, hogy “az minémű artikulus az elmúlt 1588. esztendőben való gyűlésben Medgyesen lőtt volna, azt az mennyibe az páter jezsuitákat nézi, ... abrogáltuk és felőle így végeztünk, hogy absolválván abból való köteleességtől, iuramentuától felségedet, az páter jezsuiták Kolozsvárra, Monostorra és ide Fehérvárra bejöhessenek”. Carillo Alfonz teológiai doktor, a bécsi jezsuita kollégium kiváló képességű tanára, a fejedelem rendeletéből már május 10-én átvette a kollégiumot és a monostori apátságot a kolozsvári magisztrátustól, s megkezdte az újrászervezést. Év végén már újból 12 páter működött Kolozsvárt, Wujekkel, a régi rektorral, az élén. Új híresség volt Vernulio Claudius, a nevers-i kollégium bölcsészettan tanára Franciaországból. 1596-ban 16-ra, 1599-ben pedig 28-ra szaporodott a jezsuita páterek száma, köztük találjuk az erdélyi Vásárhelyi Gergely atyát, ki Pázmány és Káldi György mellett a legérdeműsőbb irodalmi működést fejtette ki a magyar jezsuiták sorában. A helyi viszonyok ismeretével visszatérő és újonnan érkező páterek bizonyára halomszámra hozták magukkal a könyveket, főleg hittudományi, bölcsészeti műveket és klasszikus auktorokat a kollégiumban újból felállított könyvtár hiányainak kiegészítésére s kétirányú, hitvédő és ifjúságnevelő munkájuk gyámolítására. Ezenkívül tanítványaik, a rend barátai és a kollégium pártfogói is könyvekkel kedveskedtek nekik - néhány ezek közül még ma is megvan a könyvtárban. De nemcsak ajándékokból gyarapodtak, a jó könyvek vásárlására kínálkozó alkalmat akkor és később sem szalasztották el.

Míg könyvtáruk szépen fejlődött, s a kollégium hírneve szélteben terjedt, ismét gyülekeztek fejük felett a vészjósló sötét fellegek. Az 1600-as évek legelején a politikai viszonyok megint kedvezőtlenre fordultak, a nagy bizonytalanság, ami állandóan az újabb kiűzés veszélyét rejtegette, megrendítette a kollégium életét, s a páterek számát 1602-ben 11-re csökkentette. Ekkor sietett segítségükre a tudós Argenti János modénai jezsuita, a rend erdélyi viceprovinciálisaként, aki zilált helyzetekben bölcsen állta helyét, és viselte a rájuk mért súlyos csapásokat. Báthory Zsigmond ismételt lemondásai következtében a jezsuiták többször megzavart működését Básta György császári tábornok, Erdély katonai kormányzója igyekezett biztosítani azzal, hogy megerősítette őket az egyetem fenntartására szolgáló javakban. Ez még inkább fokozta ellenük az újhítek ellenszenvét. Amikor Székely Mózes nemzeti fejedelem Kolozsvár falai alá érkezett, s a gyenge német őrség 1603. június 9-én szabad elvonulás feltétele alatt megadta magát, bekövetkezett a Báthory-egyetem szörnyű tragédiája.

Az ariánusok elérkezettnek látták a pillanatot, hogy véglegesen leszámoljanak a jezsuitákkal, akik tanaik hatását erősen gyöngítették, s köreiket kellemetlenül zavarták. Toroczka Máté unitárius szuperintendens és Göczi Nyiró Pál prédikátor a főtérre gyűlt fegyveres polgárokat a védelem és pártfogó nélkül maradt páterek ellen tüzelte, a városi magisztrátus pedig nem tudta megakadályozni a nem is sejtett méretűvé fajult forrongást. Olyasmi történt, mint jó háromszáz és néhány évvel azelőtt Gyulafehérvárt, mikor a Jungnak nevezett Alárd fia, Vízaknai Gyán, hogy atyja haláláért bosszút álljon a Monoszló nemzetségbeli Péter erdélyi püspökön, Kun Erzsébet anyakirányné atyjafián, az erdélyi szászok élén 1277. február 21-én, Reminiscere vasárnapján, rárohant a püspöki székhelyre, a székesegyházat felgyújtotta, a káptalan könyveit és pecsétjeit, amit a tűz meg nem emésztett, feldúlta és szétszórta. Az unitárius

tanulók papjaik és mestereik vezetésével, kikhez csatlakozott a felizgatott tömeg, „nagy zélussal, fremitussal” megrohanták a jezsuiták kollégiumát, klastromukat eltörlék, mindenüket felprédálák, végre templomukat leronták és „abban minden szentséget szenttelenné tőnek ország és fejedelem híre nélkül, csak a magok dühösségekből”. Az épületeket a szó szoros értelmében szétszedték, kőt kövön nem hagytak, s nem rajtuk, hanem az építmények szilárdságán múlt, hogy a pusztítás után egy-egy falrész a romokból még kiemelkedett. A képeket, szobrokat, a halottak sírjait sem kímélték. Apor Péter kifejezését használva, mind az akadémiának, mind az iskolának, mind az Gergely pápa szemináriumának „nyaka szakada”. Csak az ügyes rejtőzködés mentette meg a szegény pátereket, hogy valamennyien oda nem veszték: ám még így is Argenti atya fejsebet kapott, egy világi papot a fejszecsapás lesújtott, „a többin is valami száz az ütések estenek”, s a betegápoló páter, kit mellbe lőttek és agyonlőttek, vértanúhalált szenvedett. Mikor az ostromló tömeg a romlásba belefáradt, a rablásban dühöngte ki magát. Itt is derekas munkát végeztek, még hetek múlva is szekerekkel hordták szét az ingóságokat és a romokat, melyekből új házakat építettek. Közben a könyveket sem kímélték. Törököt, tatárt megcsúfoló barbársággal estek neki a díszes köteteknek, tűzre hányták és kútba dobálták, fejszével és karddal széthasogatták, a legemberségesebben még azok jártak el, akik ölszámra felragadták és széthordták. Ekkor pusztult el Szamosközy István történetírónak Mátyás király budai könyvtárából származó gyönyörű Corvin-kódex, Justinus *Epitomen*-je, könyvtárának díszje és ékessége, melyet néhány hónappal azelőtt a tudós Marfetti Antal jezsuita páternek kölcsönzött oda olvasásra és gyönyörködésre. Szamosközy vérző szívvel siratja el nagy veszteségét, s alig talál kifejezéseket az emberi elvadultság megbélyegzésére.

„Igy járának akkor a jesuvita paterek a kolosváriakkal”, így pusztult el könyvtárunk, melyet egy negyedszázadig, áldozatot és fáradságot nem kímélve, tervszerűen gyűjtögettek. Erről a könyvtárról ma nehéz fogalmat alkotni. A szemtanúk feljegyzéseiből csupán annyi tájékozódás szerezhető róla, hogy nagyon szép és igen gazdag volt. Argenti atya a „bellissima”, Szamosközy István a „luculenta supellex” kifejezést használja jellemzésére.

Igen tetszetős volna, ha ellenvetés nélkül el lehetne fogadni dr. Baráth Bélának azt az állítását, hogy a kolozsvári református kollégium könyvtárában talált *Catalogus Bibliothecae Universitatis a Collegio Societ. Jesu Servatus: aptior ordine Digestus Resignatus*, ez a 1654-ben készült szaklajstrom, azonos a Báthory-egyetem elpusztult könyvtárának katalógusával. Eszerint az egykori jezsuita kollégium könyvtárában csak a kéziratok száma 916 darabot tett ki, a nyomtatványok csoportja pedig - ezek között 343 ősnymtatvány szerepel - 1755 műből, a kéziratokkal együtt 2671 kötetből állott. Meggyőződésünk szerint is az elpusztult könyvtár az akkori mértékkel mérve egészen rendkívüli gyűjtemény lehetett, mégis nehezen hihető el, hogy az európai művelődés peremén a kolozsvári jezsuiták - bármennyire ügyesek és fáradhatatlanok voltak is - hiányos eszközeikkel, a közlekedési viszonyok akkori kezdetlegességében, s főképpen szüntelen zaklatottságukban egy ilyen, világviszonylatban is számottevő könyvtárt tudtak volna összeszerezni. Különösen a kéziratok hatalmas mennyisége támaszt gyanút, amiből semmi sem maradt meg, míg megtizedelt könyveikből legalább hírmondók megmenekültek, és ezek ma is megvannak. Sajnos, sem belső, sem külső bizonyítékok nem erősítik meg, hogy ez a katalógus a kolozsvári jezsuita könyvtárról készült volna, hiányzik címében a „Claudiopolitanae” jelző, melyet a kolozsvári páterek már a XVI. századi könyvbejegyzéseikben sohasem mulasztottak el kitenni. A tárgyi ellenvetések közül talán az a legnyomatékosabb, hogy a könyvtár e korból származó, ma is meglevő könyvei hiányzanak belőle. Meg kell nyugodnunk abban, hogy ez a testes, nagyon szép írású, pergament kötésű szakleltár valószínűleg valamelyik nyugat-európai jezsuita kollégium ide tévedt katalógusa lehet.

Erdélyi viszonylatban abban az időben néhány száz, a végső határt véve fel, 500-1000 kötetből álló könyvtár már „bellissima” és „luculenta supellex” számba ment. A brassói iskola könyvtára 1575-ben 600 kötetből állott, pedig eredete még a középkorba nyúlt vissza, s a könyvtártörténet a korhoz képest igen tekintélyes gyűjteményként tartja számon. Nincs mód az elpusztult könyvtár méreteinek és minőségének meghatározására, a kétségtelenül pótolhatatlan veszteségek megállapítására. Bizonyára rengeteg sok könyv megsemmisült, de nem valamennyi. A jelek arra vallanak, hogy a jóakarató hívek sok könyvet összeszedtek, egy darabig rejtegették, majd idővel visszaszolgáltatták. Második száműzetésük után a páter rektor, mielőtt eltávozott volna, a könyvtár maradékát 1606. november 9-én egy bizonyos Ötvös nevű kolozsvári polgárnál hagyta hátra, amit onnan tudunk, hogy a letétről készült katalógus másolatát említi Baranyai László páter az 1697. október 13-án a bécsi rendházban összeállított fehérvári és kolozsvári okmányok jegyzékében. Közel egy félszázad múltán is érte kellemes meglepetés a pátereket. Milley János kolozsmonostori jezsuita atya írja az 1651. évi második jelentésében, hogy néhány szekér könyvet szállítottak hozzájuk, melyek a feldúlt régi kollégium könyvtárából valók; ezeket egy bizonyos kolozsvári katolikus család őrizte a házában, kinek ősei mindjárt a harácsolás után vásárolták össze saját pénzükön. Különösen sok jogi könyv volt ezek között, de más szakokat is hasznos munkák képviseltek.

Az 1606-i katalógus hozzáférhetetlen, s Milley János értesítése néhány szekér könyvről, tehát számottevőbb anyagról tesz említést, de nem tudhatjuk, mit jelent ez mennyiségben, még az sem tisztázható, vajon ez a két eset véletlenül nem egy és ugyanaz-e. Mindenesetre annyi kiderül belőle, hogy a Báthory-egyetem megsemmisített könyvtárának némi roncsai visszakérültek a jezsuitákhoz. A megmaradt könyvekről a mai könyvtár eléggé kézzelfogható felvilágosítást nyújt. A bejegyzésekből a könyvek könyvtári kora a legtöbb esetben pontosan megállapítható. A könyvtár tulajdonába került legelső könyv, mely mai állományában kimutatható, Skárga Péter lengyel jezsuitának, Báthory István udvari prédikátorának, *De vitis Sanctorum* (Wilnie, 1579) című lengyel nyelvű könyve, melyet a címlap szerint a kolozsvári kollégium már 1580-ban katalogizált: „Inscriptus Catal. Collegii Claudiopoli. Societatis Jesu. Anno 1580.” Zádori Nagy Ferenc 1595-ben a jezsuita kollégiumnak ajándékozta *Rationale divinatorum officiorum* (Norinbergae, 1481) című munkáját; címlapján nemcsak az ajándékozás ténye, hanem katalogizálással a tulajdonba vétel is fel van jegyezve: „1595 Franciscus Nagii de Zador 13 die Maj Donat Collegio Societatis Jesu. Collegii Soc. Jesu Claud. 1595.” A *Nizolaus sive Thesaurus Ciceronianus* (Basileae, 1583) bejegyzése arra vall, hogy a szemináriumnak már akkor külön könyvtára volt: „In usum Seminarii Claudipolitani S. J. 1596.” Kovacsóczy István Maffei indiai históriáját ajándékozta a szemináriumnak 1597-ben. Ezekből az évekből alig találunk még egy-két könyvnek nyomára, mint pl. 1597-ből Antonii Poli Veneti: *Dilucidatio veritatis* (Venetiis, 1578) beiktatásának: „Inscriptus catalogo librorum Claudiopoli. Anno 1597. 13 Die Octobris.” A Báthory-egyetem könyveinek e csoportjába még egy tartozik: Stapleton Thomas *Antidota evangelica*-ja (Antwerpiae, 1595), melyet a benne található bejegyzés szerint: „Collegii Claud. Soc. Jesu. 1600.” 1600-ban vett birtokába a könyvtár. Ezek a könyvek kétségtelenül a könyvtár legrégibb tartozékai.

A könyvtár első 20-25 esztendejéből, a Báthory-egyetem időszakából mindössze e néhány, évszámmal katalogizált könyvet lehet kimutatni. Esetleg több is kiállotta a pusztítást, olyanok melyeknek könyvtári korát a katalogizálás évszámának hiánya miatt ma már meg nem állapíthatjuk, de úgy látszik, hogy csakugyan kevés menekedett meg a nagy katasztrófából. A szerencsétlenség után a jezsuiták rögtön nekiláttak megmaradt könyveik rendbeszedéséhez és biztonságba helyezéséhez. A következő évben, 1604-ben, amikor Bástával újból visszatértek Kolozsvárra, feltűnőbb számmal katalogizáltak könyveket, mindannyit ezzel a bejegyzéssel: „Collegii Soc. Jesu Claud. 1604.” Valamennyi ugyanannak a kéznek írása, vagyis a kötetek

számbavétele egyszerre, egyfolytában történt. Újak-e ezek a könyvek, vagy megmenekült régiek, s nem azok-e, melyekről az 1606-i katalógus készült, megmondani nem lehet. Minden bizonnyal érdemes őket felsorolni, mert ez a csoport az akkori tudományos tájékozottság szemléltetésén kívül a könyvár eredeti törzsanyagát is bemutatja:

1. Aegidius Columna: *Commentarii in Aristotelem de anima*. Venetiis, 1500.
2. Albertus Magnus: *De anima libri III*. Venetiis, 1494.
3. Albohazen Haly: *De judiciis astrorum libri octo*. Basileae, 1551.
4. Apulejus cum commentario Beroaldi. Venetiis, 1510.
5. Argentina Thomas: *Scripta super quattuor libros sententiarum*. Argentinae, 1490.
6. Augustinus: *Epitome*. Coloniae, 1549.
7. Augustinus Aur.: *Opera*. Tom. I-V. Antwerpiae, 1577.
8. Augustinus Aur: *Opera*. Parisiis, 1516.
9. Bartolus: *Super prima digesti veteris cum apostillis antea positis*. Venetiis, 1512.
10. Bartolus: *Exposita commentaria*. Venetiis, 1520.
11. Bartolus: *Repertorium secundum*. Venetiis, 1520.
12. *Basilii Magni Caesariensis episcopi eruditissima opera*. Coloniae. 1523.
13. *Beileri Johannis sermones*. Argentinae, 1514.
14. *Biblia Latina*. Venetiis, 1484.
15. *Biblia Hebraica*. S. a
16. *Biblia Hebraica*. S. a
17. S. Bonaventura: *Vita Christi*. S. a.
18. Borrhaus Martinus: *In tres Aristotelis de arte dicendi libros commentaria*. Basileae, 1551.
19. *Bucolicarum autores XXXVIII*. Basileae, 1546.
20. *Budaei epistolae Graecae per Ant. Pichonium Chertensem latinae factae*. Parisiis, 1574.
21. Budaeus Gulielmus: *Commentarii linguae Graecae*. Parisiis, 1548.
22. *Callimachi Cyrenaei hymni*. Basileae, 1532.
23. *Camerarii Joachimi Commentarius explicationis primi libri Iliados Homeri*. Argentinae, 1538.
24. Camerarius Joachim: *Commentarii explicationum secundi libri Homericae Iliados*. Argentinae, 1540.
25. Camutius Andreas: *De humano intellectu*. Papiae, 1564.
26. Canisius Petrus: *Summa doctrinae christianae*. Antwerpiae, 1580.
27. *Catechismus*. Lugduni, 1569.
28. *Chrysostomi Divi Joannis Homiliae*. Basileae, 1523.
29. Chrysostomus: *Homiliae*. Romae, 1470.
30. Cicero M. T.: *In omnes orationes, quot quidem extant, doctissimorum virorum enarrationes*. Tom. 2. Basileae, 1553.
31. Cicero M. T.: *Orationes per Jo. Thomam Freigium*. Basileae, 1583.
32. *Demosthenis Olynthiacae tres, Grace et Latine*, Basileae, 1560.
33. *Dionysii Areopagitae opera et Ignatii undecim epistolae*. Parisiis, 1515.
34. *D. Dionysii Carthusiani in omnes Beati Pauli epistolas commentaria*. Coloniae, 1533.
35. Euripides: *Tragoediae octodecim*. Basileae, 1551.
36. Forsterus Joannes: *Dictionarium Hebraeum*. Basileae, 1557.
37. *Foquelini Antonii in Auli Persii Flacci satyras commentarius*. Parisiis, 1555.
38. *Francisci Hotomani commentariorum in orationes M. T. Ciceronis*. S. 1., 1554.
39. Gallerius Nic.: *Evangeliorum ... ratio*. Coloniae, 1588.
40. Gandavensis Jo.: *Philosophi acutissimi quaestiones super parvis naturalibus*. Venetiis, 1570.
41. Gerbelius Nicolaus: *Pro declaratione picturae sive descriptionis Graeciae Sophiani*. Basileae, 1550.
42. Goltz Hubertus: *C. Julius Caesar sive historiae imperatorum caesarumque Romanorum*. S. 1., 1547.
43. Gorlicius Bald. Theod.: *Res Vergiliana*. S. 1. (1585.)
44. *Q. Horatii Flacci Epistolarum libri duo*. Parisiis, 1548.
45. *Q. Horatii Flacci opera cum commentariis*. Parisiis, 1516.

46. De Janduno Joannes: *Super octo libros Aritotelis de phisico auditu*. Venetiis, 1560.
47. Linarcus Th. Britannus: *Corpus Latini sermonis*. Basileae, 1561.
48. Mentuani J. Bapt. opera. Antwerpiae. 1576.
49. *Mega Etymologicon - Magnum Etymologicum Graecae linguae*. Venetiis, 1549.
50. Menochius Jacobus: *De arbitrariis iudicium quaestionibus et causis. Libri duo*. Venetiis, 1576 és 1583.
51. Nicolai de Orbebellis *super sententias compendium*. Hagenau, 1503.
52. Niphus Augustinus: *Expositiones in Aristotelis libros metaphysices*. Venetiis, 1547.
53. *Novum Testamentum*. (Görög) Tiburi, 1559.
54. Ovidius: *Epistolae Heroides*. Venetiis, 1501.
55. Pelbartus de Themeswar: *Pomerium sermonum de Beata Virgine*. Hagenau, 1509.
56. Peraldus Guilelmus: *Summae virtutum ac vitiorum*. Antwerpiae, 1587.
57. Philonis Judaei *centum et duo quaestiones et totidem responsiones morales super Genesis*. S. 1., 1520.
58. Pighius Albertus: *Hierarchiae ecclesiasticae assertio*. Coloniae, 1544.
59. Plinius: *Naturae historiarum libri XXXVII*. Venetiis, 1518.
60. Pontani Joannis Joviani Opera. Venetiis, 1513.
61. Ptolomaeus Claudius: *Opera*. Basileae, 1552.
62. Ptolomaeus: *Geographia*. Basileae, 1552.
63. *Quadruplex officii missae*. Basileae, 1509.
64. *Quanquplex Psalterium*. Parisiis, 1509.
65. *Quintilianus cum commento*. S. 1., 1506.
66. *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu*. Neapoli, 1598.
67. Scaliger J. Caesar: *Commentarii et animadversiones in sex libros de causis plantarum Theophrasti*. Anchorae, 1566.
68. Scaliger J. Caesar: *In libros de plantis Aristoteli inscriptus commentarii*. Genevae, 1566.
69. *Sermones Dormi secure*. Hagenau, 1502.
70. Sigonius Carolus: *Scholia in Livium*. Basileae, 1556.
71. Silius Italicus: *Punicorum lib. XVII*. Venetiis, 1492.
72. *Simonius Supplex*. Cracoviae, 1585.
73. *Sophoklis Opera Graeca Tragica*. Parisiis, 1553.
74. Stephanus Henricus: *Thesaurus Graecae linguae*. S. a.
75. Streinnius Richardus: *Gentium et familiarum Romanorum stemmata*. S. 1., 1559.
76. *Syntaxis linguae Graecae autore Joanne Posselio*. Rostochii, 1574.
77. *Thomae Aquinatis in Beati Pauli apostoli epistolae*. Parisiis, 1532.
78. *Totius philosophiae naturalis paraphrases*. Parisiis, 1510.
79. Valla Laurentius: *De lingua Latina, de pronomine sui, lima quaedam per Antonium Mancinelleum*. Venetiis, 1503.
80. Valla Laurentius: *De lingua Latina, de pronomine, lima quaedam per Antonium Mancinellum*. Venetiis, 1505.
81. Victorius Petrus: *Variarum lectionum libri XXV*. Lugduni, 1554.
82. Victorius Petrus: *Commentarii in librum Demetrii Phalerei de elocutione*. Florentiae, 1562.
83. *Vergilii Publii Bucolica, Georgica, Aeneas. Donati, Chr. Landini et Ant. Mancinelli commentarii*. Venetiis, 1507.
84. *P. Vergilii Maronis Appendix*. Lugduni, 1573.
85. *Vocabularius breviloquus*. Argentinae, 1489.
86. *Wacht frue auff. Aus dem Französischen*. Edinburg, 1593.

Ez a 86, az előbbiekkal együtt 90 és egynéhány könyv - mely szemmel nézve csekély szám, de a sorozat sokféleségét és értékét tekintve az akkori erdélyi viszonyok között így sem tekinthető jelentéktelennek - a Báthory-egyetem könyvtárának megtizedelt maradványát s a mai könyvtár alapanyagát képviseli. Belőle arra lehet következtetni, hogy a felekezeti elvadultság áldozatául esett könyvtár csakugyan méltó lehetett a „bellissima” jelzőre.

A kolozsmonostori jezsuita könyvtár (1604-1693)

Második száműzetésük után a jezsuiták Kolozsvárról szétszéledtek, s néhányan közülük lappangva a kolozsmonostori volt bencés apátságban húzódtak meg. Titokban itt rejtőzködtek, míg a viharfelhők fejük fölül elvonultak. Nemsokára kedvező fordulat állott be helyzetükben. Bethlen Gábor fejedelem mindjárt uralkodása elején, 1615-ben, az országgyűlési végzés visszavonása nélkül megengedte nekik, hogy Kolozsmonostoron letelepedjenek s az apátsági templomot birtokukba vegyék. A templomhoz plébánia is kellett, s mivel az apátsági épület nagyrészt romokban hevert, Galambfalvi (Szentpáli) Borbála kolozsmonostori házáat örök tulajdonjoggal a kolozsmonostori papokra hagyta, ami sok kérdésüket és nehézségüket egy csapásra megoldotta. A kolozsmonostori katolikus plébániával szemben ez a ma is meglevő, emeletes épület lett a jezsuiták rezidenciája, melyben alsófokú iskolát nyitottak, konviktust rendeztek be, és a szegényebb diákok részére szemináriumot tartottak fenn. Apor Péter diákkori visszaemlékezésében is szó esik erről az intézetről.

A kolozsmonostori iskola működését egy darab ideig megzavarta és felfüggesztette Várad elvesztése 1660-ban, ami azzal a kellemetlen következménnyel járt, hogy a török hódoltság határa egészen Kolozsvárig terjedt. Félni lehetett, hogy a portyázó törökök a falakon kívül a tanulókat elkapdossák és magukkal hurcolják, ezért a jezsuita páterek a városi tanács engedélyével iskolájukkal együtt Kolozsvárt kerestek átmeneti menedéket. Ekkor vásárolták meg a Farkas utca elején azokat a telkeket, ahol majd a következő század elején nagy arányú építkezésekbe kezdenek, s működésük legvirágzóbb időszakát teremtik meg.

A török veszély enyhültével újra visszatértek Kolozsmonostorra s ott tengődtek a század végéig, a fejedelemség megszűntéig. Itt sem volt csendes az életük, állandóan attól kellett rettegniük, hogy bármelyik pillanatban innen is kiűzetnek. Egy-két katolikus főúri pártfogójukon kívül csak az isteni Gondviselés tartotta meg őket helyükön. Félelemben, visszahúzódva, nagyon szerény körülmények között éldegéltek, s bár a régi kolozsvári kollégium nagyvonalúságát és berendezettségét meg sem közelítették, szellemi és lelki igényességüket töretlenül megőrizték. Hozzájuk jártak ki a kolozsvári katolikus hívek szentmisére. Nemcsak a várost és a környékét pasztorálták, hanem keresztrejárásra, esketésre és temetésre távolabbi helyekre is meghívták őket. Iskolájukban a század közepétől kongregáció működött, s náluk nevelkedtek az erdélyi katolikus családok fiai. Alsóbb fokú iskolájuk nem jelentett alsóbbrendűséget, mert a tudományos színvonallal az atyák Kolozsmonostoron sem alkudtak meg. Helyzetükhöz mérten szép könyvtárunk nem utolsó sorban tanúsítja ezt. Milley János atya 1648 novemberében pontos leírását adja a kolozsmonostori rendháznak, s ebben külön megemlíti a földszinten elhelyezett könyvtárt a refectorium, a konviktusi múzeum és a két magiszter lakószobájának szomszédságában: „In infima vero contignatione est - *bibliotheca cum camera rerum conservatoria.*” E mai napig fennmaradt helyiség szélessége és hosszúsága kb. 3-3 m, nyilván szűk cella volt könyveik elhelyezésére, de jellemző, hogy a jezsuita rezidenciának, még szegényesebb körülmények között is, nélkülözhetetlen tartozékát jelentette a könyvtár.

A könyvek vallomása szerint az egész XVII. századot Kolozsmonostoron éli át a könyvtár. Ide hordták ki a Kolozsvárról megmaradt és összeszedett könyveiket, az Ötvös nevű kolozsvári polgárnál letétbe helyezett anyagot, majd a század közepén azt a néhány szekér szállítmányt, melyet egy tisztességes katolikus család szerzett meg saját költségén és tartott magánál a

biztonságosabb idők beálltaig. A páterek természetesen Kolozsmonostoron sem szűntek meg könyvtárukat dédelgetni és ismét nagyra növelni. Állhatatosságuk e téren, könyvgyűjtő buzgalmuk igazán elismerésre méltó. A jezsuita korszak valamennyi könyvének címlapján rajta van a katalogizálás nyoma és a tulajdonjog jelzése, legtöbbször az évszám feltüntetésével, de évszám nélkül is a katalogizálás jelzéséből ráismerünk, hogy melyik időszakból való a bevezetés. Az ilyen jelzések - „Domus RP Patrum Monostoriensium 1671”; „Domus PP Monost. Soc. Jesu 1614”; „Catalogo PP Monostoriensium inscriptus Anno 1670.” „Domus Patrum Colos-Monost. 1682.” „Domus Monostoriensis in Transylvanie” etc. - mutatják a könyvtár kolozsmonostori külön életét s egyszersmind azt a rendszeres gyarapítást, amivel a páterek gondját viselték könyvtáruk fejlesztésének. Ha a fáradság aránytalan nem lenne az eredményhez képest, a katalógusjelzések alapján pontosan meg lehetne számlálni, hogy a könyvtár hány kötettel gyarapodott kolozsmonostori időszakában. Ez a szám meglepően nagy lenne, s megerősítené azt a feltételezést, hogy a páterek valóban szívük ügyének tekintették könyvtáruk gazdagítását és színvonalának emelését. Sok könyvet kaptak ajándékba, de emellett vásároltak is, aminek adatait szintén megörökítették a címlapon ilyesformán: „Hic liber emptus est a Vidua Dni Jois Broseri uno floreno Anno D. 1686. die 1. Febr. pro Domo RR PP Monostoriensium nunc Claudiopoli degentium”. (Kj: 21. E. 11.) Ebből egyszersmind kitetszik, hogy az 1680-as évek vége felé megkezdődött visszaszivárgásuk Kolozsvárra, de új elhelyezkedésükig könyvtáruk egyelőre még Monostoron maradt.

Az e korbéli könyvek bejegyzéseiből sok tanulságos dolgot lehet kiolvasni és megtudni. Kitűnik többek között, hogy a könyvek egy része, kifürkészhetetlen vándorútja során, esetleg nem közvetlenül, hanem más állomásokon keresztül került a kolozsvári, illetőleg a kolozsmonostori gyűjteménybe. Az ilyen bejegyzések: „Convent. Ord. Coloswar”; „Convent. Ord. Praed. Segesswar”; „Liber claustrum di Bako”; „Inscriptus Catal. libr. Collegii Camenensis in Podolia Soc. Jesu”; „Hic liber emptus Camenici A. D. 1669”; „Ex Bibliotheca Welegradensi”; „Residentiae Budensis Carmelitarum”; „Ex Bibliotheca Residentiae Carolinensis Ord. Disc. SSae Trinit. Redempt. Capt”; „Missioni Soc. Jesu Transylvaniae dabat Domus Professa Viennensis 1636”; „Coll. Soc. Jesu Viennae 1620”; „Collegio Poseniensi Societatis Jesu”; „Collegii Soc. Jesu Homonnae Catal. inscriptus Ao 1615”; „Resident Caranseb. inscript. 1641”; „Catalogo Seminarii Soc. Jesu Passauii inscriptus”; „Collegii Turociensis Societatis Jesu Catalogo inscriptus”; „Collegii Societatis Jesu in Hungaria 1625”; „Moldauicae missioni PP dd. Missionis Nagy Baniensis 1677” etc. arról tesznek vallomást, hogy egyes könyvek valamikor az egykori kolozsvári és segesvári bencés kolostor tulajdonába tartoztak, az egyik éppen a bákói kolostoré volt, mások a lengyel jezsuita provinciából, a budai karmeliták és a fehérvári trinitáriusok könyvtárából valók, a legtöbb azonban a különböző, így a bécsi, passaui, pozsonyi, homonnai, karánsebesi, turóci, gyöngyösi stb. jezsuita rezidenciák és kollégiumok ajándékából származik. A jezsuiták főleg példányaikkal gyámoltatták egymás könyvtárait, s az 1603-i események az erdélyi missziós terület iránt messze figyelmet keltettek.

A jezsuiták már rendeltetésüknél fogva sem voltak olyan egyoldalúak, hogy visszariadtak volna protestáns könyvektől, sőt azt lehet mondani, hogy szándékosan megszerezték azokat és helyet adtak nekik könyvtárukban. Ismerniök kellett ellenfeleik fegyverzetét és taktikáját, hogy a maguk igazának védelmére harcba szállhassanak velük. Ezért a jezsuita anyagban feltűnőbb számmal fordultak elő protestáns könyvek; Luther, Kálvin és a legnevesebb teológusok alapvető művei mind megvoltak nekik, hogy bármikor előszedhessék és vitálhassák. Mégis ezeket abban a megkülönböztetésben részesítették, hogy jellegüket címlapjaikon szembeötlően megjelölték, ilyesformán: „Protestans”; „Liber Hereticus”; „Hereticus infamis”; „Socinianus”; „Est Liber Hereticus”; „Augustanae confessionis est author hujus libelli”;

„Socinianus liber”; „Calvinista”; „Vetitus legi”; „Töltésnek való könyv”. Egyik-másik megjegyzésben van gúny és lenézés is, de a lényeg, amiért ezen a felírások a könyvekre kerültek, a *vetitus legi*. Ezek tiltott könyvek voltak, s a pátereknek nem volt szabad olvasniuk a heretikus szerzőket, pedig Milley János atya szerint ez olyan szükséges nekik, mint a mindennapi kenyér, különben a küzdelmet nem tudják felvenni és szüntelenül gyalázatban maradnak. Ezért az 1649. évi jelentésében, hivatkozva XIII. Gergely pápának 1573. július 25-én kelt engedélyére, felmentést kért a tiltó rendelkezés alól. A rendi előjáróság nem is tagadta meg a diszpenzációt azoktól, kik tudományos tanulmányokat végeztek. A címlap nyomatékos figyelmeztetése a könyv jellegére tehát elsősorban azoknak szólt, akiknek nem volt felhatalmazásuk heretikus könyvek olvasására.

A régi könyvtáblákon és címlapokon található tanulságos feljegyzések nem lehetnek közömbösek egy könyvtár múltja tanulmányozójának. Azok az önvallomások, melyeket a könyvek tesznek magukról, szervesen hozzátartoznak a könyvtár történetéhez. A régi birtokosok a címlapra rendszerint felírták nevüket, olykor másnemű feljegyzéseket is tettek. Ezek az adatok néha egy könyvnek érdekes történetét tárják fel, sokszor ismeretlen történeti tényeket rejtegetnek, művelődéstörténeti szempontból minden esetben rendkívül becsesek. Az egykori tulajdonosok között több esetben történeti nevekkal találkozunk, s a könyvtár külön értékei közé számíthatja azokat a könyveket, melyek valaha kiváló és hírneves emberek birtokában voltak. Legtöbbször kikutathatatlanok, még nem is sejthetők az utak, melyeken ezek a könyvek a könyvtár polcaira jutottak, gyakran azonban az adományozás szép esetével állunk szemben, s megindító látni, hogy egy-egy ilyen kollégiumi könyvtár múltjához az érdekelt társadalomnak mennyi megbecsülő szeretete és ragaszkodása fűződik.

A könyvtár e korbéli anyagából sok könyvtörténeti érdekesség gyűjthető össze. Látni lehet, hogy régente milyen nagy fontosságúnak tekintették a könyv tulajdonjogának hangsúlyozását. Az egyszerűbb s mai napig állandósult *Ex libris...* mellett igen gyakori, hogy a könyv maga nevezi meg tulajdonosát ebben a formában: „Sum Joannis Posgai et amicorum ejus”, ami egyszersmind arra a szép szokásra utal, amikor a régiek nagy becsben tartott könyvüket baráti körük közjavaként emlegették. A tulajdonjog kifejezésének sokféle változata van, pl. ilyenek: „Sum verus possessor hujus libri Joannes cognomine Benkő”; „Comparavit me sibi Samuel Czernak”; „Hic liber pertinet ad me Sigismundum Alvinczi de Harasztos. 1690”; „Suis annuerat libris Michael Várallyai. 1763”; „Jure possidet hunc librum, quis vocor”... Körülményesebb és figyelmet ébresztőbb a következő verses forma: „Lector scire cupis librum quis possidet istum / En tibi subscriptum nomen utrumque meum. Valentinus Fodor 1712.” A könyvszeretnek kedves hangja csendül ki ebből: „Ut fidus Aeneae semper comes illius Achates, Sic mihi semper eris chare libelle comes”. (Harmati Sámuel, 1734.) Tréfás, de igaz ez a gyakran megismétlődő sor: „Hic liber est meus, post mortem nescio cujus”. Vagy ez: „Hodie meus, cras tuus”. Az *ex libris* a régi századokban mindig latin nyelvű, egészen kivételes az ilyen magyar feljegyzés: „En eniedi Boltos Janos vettem ez köniuget magamnak tulajdon en marhammal, tudni 1591.” Az *ex libris* sokoldalú jelentőségét a mai divat a régi századoktól örökölte.

Az *ex libris* mellett a tulajdonos a címlapra rendszerint ráírta még a jelmondatát (*Symbolum*), amelyről név hiányában is sokszor ráismerünk a könyv egykori birtokosára. Ezek a jelmondatok igen nagy változatosságot mutatnak, s a hívő századok lelkületének megfelelően többnyire vallásos jellegűek. Ilyenekkel találkozunk: „Medio tranquillis in astu”; „Est immortale quod opto”. (Mindkettő Kovácsóczy Istváné.) „Spes confisa Deo nunquam confusa recedit”. (Hunyadi Pál ref. lelkészé.) „Et ego novi Vindex meus vivit”. (T Csepregi Mihályé.) „Omnia ad majorem Dei gloriam Beatissimaeque Virginis”. (Lávai Péteré) „Scopus vitae meae Christus est, auxiliatrices porridge Christe manus”. (Nagybányai Enyedi Sándoré) „Deus

mecum, quis contra me?” (Várallyai T Mihályé.) „Deus, Caesar et Aeternitas cynosura mea.” (Abele Kristófé) „Patior ut potiar”. (Sitway Jánose) Itt is ritkaság az ilyen magyar nyelvű jelmondat: „Szolgálok míg élek.”

Szórványosabban bár, de megesik, hogy egy sóhajtás, egy áhítatos kérés kerül a könyv címlapjára: „Jesus Maria”. Tankönyvben áll, illik hozzá ez a könyörgés: „Jesus Maria adjuve me, ut possim addiscere bene”. Kakas István egyik könyvében így fohászkodik, volt oka rá bőven: „Da Domine Jesu Christe nobis pacem.” Az is előfordul, hogy a könyv birtokosa a könyvtáblára, címlapra vagy a szöveg elejére vetett szentenciákkal, hol komoly, hol tréfás bölcsességekkel buzdította magát bizonyos életelvek követésére. Toppercus György feljegyezte Quintilianus élére (*Instit.* 1544.) azokat a szabályokat, melyeket egy bizonyos Balázs mester szabott ki a tanulók számára: „Interrogare sine contentione cupiditate, respondere sine morositate et fastidio, discere sine rubore, docere sine invidia. Magnarum rerum notitia non ontio, sed negotio, non vigiliis, sed studiis, non votis, sed prece paratur.” Szakmári Fabricius István egyik könyvébe ezt a tréfás versszakot jegyezte be: „A cibo bis cocto / A medico indocto / A muliere barbata / Custodi me virgo beata.”

A régi időkben, mikor a könyv nehezen hozzáférhető jószág volt, s egy-egy könyv tekintélyes summát képviselt, kapva kaptak rajta a könyvorzók, ha valahol őrizetlenül ráakadtak. A tulajdonosok rettegtek is tőlük, s ilyen fenyegetésekkel riasztották a tolvajokat: „Possidet hunc librum... Hinc procul o fures vestras avertite manus”; „Liber hic, compesce manus, nam de te infoelix, littera longa fiat”; „Iste liber est meus, procul discedite fures”; „En ego qui vocor Joannes Literati” (1590 táján); „Quis furatus erit, suspendatur ad tria ligna” (1671). „Hinc procul esto tuis fur scelerate dolis”; „Iste liber meus est, procul hinc discedite fures”; „Non unquam dominos res habet una duos” (1692). „Hinc procul oh fures vestras avertite palmas”; „Nam liber hic dominos nolit habere duos”.

Szokás volt régente, hogy maga a könyv versben vagy prózában figyelmeztette az olvasót rejtett értékeire (liber de se ad lectorem.) Ilyen formás és világnézeti élű vers van beírva Nicolaus de Lyra biblia-glosszájának (1481) elejére:

*Oblitus coeno iacui per annos
Integros centum, tineasque passus
Nec minus coeco monachorum luxi
Carcere clausus.
Sed tutor ueri Deus, impiorum
Destruens aras, me uincla soluit
Nube discussa, dedit atque lata
Tempora nobis.
Namque per multas manus agitatus
Ad uirum, qui me pietate sancta
Conspicit, ueni: iubet hic manere
Veste sub ista.*

Hemmingius: *Enchiridion theologicum*-ának (1564) becsére 1692-ben valaki már jóval köznapibb módon hívta fel a figyelmet: „Aureus hic liber imo praeciosior auro, cuius contemptor turpis asellus erit.” Régente is megvolt, hogy a buzgóbb olvasók bíráló megjegyzéseket tettek a könyv tartalmára. Szentmártoni István Aquino Tamás *Summa*-jának (1569) 209. lapján felekezeti szemszögből ítélkezett ilyesformán: „Sok hazugság vagy éppen ebben a Könyvben, hanem cum ratione leges, jó Tractatus.” A különben ismeretlen kilétű Hercogh Ferenc még a XVI. század második felében Calvin *Institutio*-ján (1561) érzett elragadtatásának így adott kifejezést: „Az zent köniuek után, kiket az nagi Apostolok írtak, Ennél iob küniét még soha

senki nem irt.” Később valaki gonoszul utána vetette e sorokat: „Hány könyvet olvastal te a ki illy sebes sententiát mondasz? Értesz hozzá mint az számár a lanthoz.”

Sok minden került a könyvek tábláira és albáira, a születési adatoktól kezdve egészen a rákfőzés receptjéig minden előfordul rajtuk. A tulajdonjogot vagy a könyv tartalmára tett megjegyzéseket rendszerint latinul fogalmazták, de a köznapi dolgokat mindig magyarul jegyezték le. Az egyik XVI. század elején nyomtatott *Biblia Sacra* táblájára valaki feljegyezte adósait, többek közt ezt: „Kopacz Rácz Jánosnak adtam egy tehenet flor. 9. hitelbe úgy, hogy az fizetéskor ha ki nem fizetnék tehát tartozzék nékem megh fizetni a 2 Árrat. 1674. 25. Martij”. Koncz Pál egy szegődmény adatait örökítette meg: „Anno 1682 die januarij szegődtem Asztalos Andras fiával Gyeorgyel Karacsonig, adok neki penszt flor 7 vetest eletr 8, egy szűrt egy szokmant ket inget ket labravalot egy borju bőr csizmat egy Aba nadragot.” Az ajándékozás és a könyv vételárának megemlítése igen gyakran előforduló adatok. Buchani András egy könyvvel ajándékozta meg öccsét s ezzel az ajánlással küldi meg neki: „Edes Öcsém Uram Buchani Georgh az szekelek között ezzel az könyvel uigasztallia magat Kglđ; Vgy keuanom Kglk batia Buchani Andras, Nagy Szombati Tanacsbeli polgar. Anno 1654. 20 Aug.” A könyvbejegyzésekből rengeteg adat szedhető össze, annak érzékeltetésére, hogy a régiek milyen becsben tartották a könyvet, amelyet a családi örökség értékei közé számítottak. Csak egy példát említünk, Szenci Molnár *Szent Bibliá*-ját (1612), mely a Sombori családban nemzedékről nemzedékre öröklődött: „Ezen Biblia succedált a fellyebb meg irt Jánosokról in Anno 1745 Negyedik Somborij Sombori Jánosnak, s erre is Isten gondot visel, mert az ő öröksége az Ur. Kiről 1775-be die 28va Februari maradott 4-dik S. Sándorra ollyas János nem találtatván akkor az famíliába kire maradhasson”. A hajdani könyvszeretetről és megbecsülésről művelődéstörténetileg talán az az adat mond legtöbbet, hogy Apáczai Csere János *Magyar enciklopédiá*-jának (1653) egy aranyozott, préselt bőrkötésű, kapsokkal ellátott igen szép példányáért Bölöni Pálfi András egy csikót adott cserébe tekintetes és nemzetes Henter Kelemennek 1718. április 2-án, amint ezt a bejegyzés pontosan elmondja: „Liber hic aureus intus et extus est Andreae Palfi de Bölön mutatus per hinnulum equinum a Spectabili ac Grato Dno Clemento Henter. Ao 1718. die 2 Apr.” (RMK I. 118.)

A könyvek önvallomásának terjedelmesebb és igen érdekes fejezetében az egykori tulajdonosok neveit számszámra lehetne felsorolni. Bámulatos, hogy egy ilyen könyvtár mennyi lappangó emléket rejteget. A régi századokban, mikor a könyvkereskedelem még nem fejlődött önálló ággá, a könyvszerzésnek általában s Erdélyben talán még inkább két módja volt: az ajándékozás és a magánszemélyektől való vásárlás. Ezért a könyveknek nagy része szignált, nem is egy tulajdonos kezén fordult meg, mielőtt bizonytalan hányódásuk a könyvtár nyugalmaiban véget ért. Az ismeretlen nevek, melyek a címlapokról tömegesen vetődnek elénk, keveset mondanak, ezért a következőkben csak a legnevezetesebbek megemlítésére szorítkozunk. Ezeknél is legtöbb esetben rejtéllyel állunk szemben, ritkán deríthető ki a könyvárral való közvetlen kapcsolatuk, hiábavaló is volna nyomozni a vándorutat, mely végül a könyvtárban fejeződött be.

A teljes anyag minden egyes darabjának külön-külön átvizsgálása után, három és fél század múltán, csak most jövünk rá, hogy a könyvtár első nagylelkű gyarapítója a kolozsvári születésű Kakas István volt: idegen nyelveket beszélő, művelt, literatus ember, Bethlen Farkas szerint „vir liberali doctrina et conspicua virtute praeditus, atque multarum linguarum peritia clarus”. A XVI. század végének abba az erdélyi humanista csoportjába tartozik, amelynek kiemelkedő egyéniségeit Gyulai Pál, Szamosközy István, Berzeviczy Marton és Kovacsóczy Farkas nevei jelzik. Velük minden tekintetben egyenlő rangú tudós férfiú volt, sőt mindenkinél tovább tanult: tíz esztendőt töltött a bécsi, bolognai és páduai egyetemeken. Négy ízben járt külföldön diplomáciai küldetésben, perzsiai követsége s a róla írt jelentése (*Iter persicum*)

világszerte híressé tette nevét. A koronás fők előtt tartott beszédei a stílus mesterének vallják, kettőt közülök nyomtatásban is kiadott. Katolikus vallásához ragaszkodó s a jezsuitákat pártfogoló, kegyes életű ember volt. Amikor Hunyadi Demeter arianus püspök az 1586-i szörnyű pestisjárványért a jezsuitákat okolta, s a népet felizgatta, hogy a kolozsvári kollégiumot és templomot támadják meg, az Itáliából éppen akkor hazaérkezett Kakas István vette védelmébe a fenyegetett pátereket. Kolozsvári kiűzetésük után Kolozsmonostorra járt ki hozzájuk imádkozni, s amiben tehetett, segítséget nyújtott nekik.

Kortársai úgy emlegették, hogy nála minden könyv megtalálható volt, s a decretumok legjobb kiadását is ő tartotta kéznél. (Bonifacius VIII. papa: *Liber sextus Decretalium cum certis additionibus Johannis Andreae S. J.* - Expressum nélkül.) Műveltségére, tudományos képzettségére, valamint humanista tájékozottságára is világot vet az a 9 kötetbe kötött 12 mű, melyet a kolozsvári jezsuita kollégiumnak ajándékozott. Jogi, matematikai és görög grammatikai munkák ezek. Köztük van Lebrija salamancai tanár, híres spanyol humanista polgári jogi lexikona (1551), Everhadius Nicolaus mechelni prezesnek egy másik jogi kiadványa (1581), Ptolomaeus matematikájának görög-latin nyelvű wittenbergi (1549) és Euclides geometriájának frankfurti kiadása (1561), Erasmus *Adagia*-jának egy igen szép példánya (1513), Urbanus Bellunensis bázeli görög nyelvtana (1548), Crusius Martinus tübingai professzornak szintén Bázelenben megjelent görög-latin nyelvtana (1562), egy frankfurti *Donatus Graecus* (1553) és Clenardus Nicolaus híres löweni és salamancai grammatikus bevezetése a görög nyelvbe (1551), a nagyhírű humanista Philelphus beszédeinek velencei kiadványa (1491), egy Macrobius kiadás (1548) és végül Amerpachus értekezése a természetjogról (1549). Valamennyi könyvnek a címlapjára Kakas István sajátkezűleg írta rá: „Ex dono G D S. Kakas Collegii Claudiopolitani Societatis Jesu”. Könyvadományai valószínűleg abból az időből valók, amikor Mihály vajda összes erdélyi ingó és ingatlan jószágait lefoglalta, aminek hírére Tirolból hazaindult és testamentumot készített. Kakas István a maga idejében Erdély leggazdagabb embere volt, ki a Fuggerekkel állott pénzügyi összeköttetésben. Nagy vagyonából szép kolozsvári házának részletein kívül ez a 12 könyv maradt meg, melyet a Lyceum-könyvtár a mai napig épen megőrzött a maga hasznára és Kakas István nevének hálás emlékeztetére.

Kálnói Bornemissza János váraiból, kastélyaiból s kincseiből, amit vitézi cselekedeteivel szerzett, szintén nem maradt meg más, mint az a folio kötet, melynek szép bőrkötésébe elől be van préselve: „Ex libris Generosi Domini Joannis Bornemissza de Kalno”. Hősi dolgok és szomorú események emlékét ébreszti fel ez a könyv. Bornemissza János, Eger hasonnevű hős védőjének a fia, Báthory István kíséretében érkezett Lengyelországba, s ott csakhamar a magyar lovasság fővezére lett. Főképpen a várostromokban tanúsított ügyességével, vakmerő bátorságával és leleményességével jórészt ő döntötte el a Rettenetes Iván ellen vívott orosz hadjárat sikerét, amiért István király két várral, az ullendorfi kúriával s azonfelül még ezer lengyel forint évjáradékkal jutalmazta. A nagy király halála után visszatért Erdélybe, hol a török párthoz csatlakozott, s amikor Báthory Zsigmond 1594-ben lemondott és eltávozott, egy csapat élére állt azzal a titkos céllal, hogy a Zsigmondnak esetleg segítséget nyújtó Bocskayt elfogja. Így ő sem került el a nemsokára visszatért Zsigmond bosszúját. 1594. augusztus 28-án egyike volt annak a 14 főúrnak, kiket Báthory Zsigmond parancsára a fejedelmi palotában elfogtak, s még aznap délután hátrakötött kezekkel az óvári toronyba zártak. Ismeretes - Jósika is elég híven beszéli el *Abafi*-jában -, hogy az elfogottak közül ötöt augusztus 30-án a kolozsvári piacon felállított verpadon pallossal végeztek ki, kihallgatás és ítélet nélkül, a többieket pedig részben Szamosújvárra, részben Gyalu várába szállították. Ez utóbbiak között volt Bornemissza János, kit 1594. szeptember 12-én Gyalu várában a fejedelem rendeletére megfojtottak. Tragikus emlékét őrzi a könyvének belső tábláján olvasható egykorú feljegyzés:

„Ex libris generosi domini Joannis Bornemizza de Kalno. Augustijno Peteo Regalbano, post uiolentum decessum Joannis Bornemizza, ceterorumque procerum Transsilvaniae, remansit, praefecto bonorum universorum eiusdem defuncti. Anno Domini 1594 Claudiopoli die 28 Augusti cuius perpetuae memoriae testimonio Augustini mpp.” A feljegyző ehhez még hazafias bánattal hozzáfűzte: „Occultum odium, priuatum commodum, discordia procerum, juvenile consilium amisit Inclitum regnum Hungariae; Transylvania hoc tempore eadem innuat.”

Tartalmilag is érdekes ez a könyv, amennyiben összefüggésben áll Bornemissza életével. Cromer Márton várnai püspök lengyel történetének 4. kiadása ez (*Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum Libri XXX*. Coloniae, 1589), Báthory István lengyel királynak ajánlva, hálából azért, hogy püspöki székét a szerző a nagy királynak köszönhette. Cromer történeti munkája Báthory István uralkodásának méltatásával végződik. Folytatását megírta Vapovius Bernardus és Reinoldus Heidensteinus, mindkettő a fenti kiadás függelékékként jelent meg. Heidensteinus az orosz háború eseményeit dolgozta fel *De bello Moscovitico commentariorum libri sex* címen, s ezt Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek ajánlotta. Ebben a részben több helyen megemlékezik Bornemissza János vitéz cselekedeteiről, s különösen bőven részletezi a neweli, wielkilniki és pskowi haditetteit. Ezeket a helyeket (754., 777., 778. 782-783., 804., 812. 1.) nem nehéz megtalálni a könyvben, mert maga Bornemissza fekete tintával mindenütt aláhúzta viadalainak leírásait. Ez a könyv kálnói Bornemissza János egyetlen napjainkra maradt emléke, valósággal Bornemissza-ereklye.

Bornemissza János könyvének további sorsát, könyvtárunkba vezető útját megvilágítja a következő bejegyzés: „E Giulaffy olim, nunc vero Valentini Radeci Gedan. 1632.” A címlapon még külön is szerepel E. Giulaffy azaz Gyulafi Eustachius sajátkezű aláírása. Bornemissza könyve tehát Gyulafi Lestár birtokába került, s az ő halála után valami módon Radecius Bálinthoz jutott, majd a Radecius-könyvekkel együtt - erről később lesz szó - a jezsuita kollégium vette birtokába.

Gyulafi Lestár nevét még két könyv viseli a címlapján: Carion *Chronicon*-ja: (Venetiis, 1556) „Ex libris Eustachii Giulaffi” és Dionysius Chartusianus Szent Pál leveleinek magyarázata (Coloniae, 1533): „Eustachius Giulaffi de Ratoth. Alba Julia”. Az utóbbi az 1604-es könyvcsoportba tartozik, míg az előbbit csak 1701-ben katalogizálta a kolozsvári jezsuita rezidencia. Gyulafi Lestár szintén nevezetes név. A dunántúli rátóti Gyulafi családból származott (1557-1605), Bécsben tanult, s a Báthory-családdal rokonságban álló nagybátyja, Gyulafi László révén került Erdélybe, hol Báthory Kristóf halálakor fejedelmi titkár volt (1581). Diplomáciai szolgálatokat teljesített, Báthory Zsigmond megbízásából csak Lengyelországban tizenegyszer járt, s ő tárgyalta Bástával Erdély megtartása ügyében. Naplót írt, becses történeti feljegyzései és levelei maradtak fenn. Charion *Cronicon*-jának elejére és végére tiszta leveleket kötött, s rajtuk eddig ismeretlen sorai olvashatók részint a magyar, részint a római történelemből.

Ebből a korból még két hírneves történetírónk ex librise tűnik föl könyveinkben. Niceph. Call. Xanthopolus 18 könyvből álló egyháztörténete (1562) feltűnően szép példány, aranyozott bőrkötésben, címlapján Sámbock János kézjegyével: „Ex libris Joan. Sambucj”. Az európai hírű humanista (1531-1584) a maga idejében páratlanul gazdag könyvtárt gyűjtött össze, s ez a kötet csakugyan megvan a katalógusában. Megfejtethetlen, hogy külföldön maradt könyvtárának ezt az egyetlen darabját a kolozsvári jezsuiták 1701-ben hol és honnan szerezték meg. (*Resid. Claudiop. Soc. Jesu. 1701. Residentiae Academiae Claudiopolitanae Societatis Jesu 1715. Legebatur in Seminario S. Josephi.*)

Szamosközy István - latin nevén Stephanus Zamosius - kiváló erdélyi humanista történetíró (1565?-1612) neve három könyvünkbe van bejegyezve. Az övé volt Coccius, vagy közismertebb nevén Sabellicus nápolyi származású humanista történetíró összes műveinek 4 kötetes sorozata (1560) és L. A. Seneca összes műveinek párizsi kiadása (1587). Az előbbiben „Steph. Zamosi”, az utóbbiban Staphani Szamoskezij et amicorum ejus MDXC” a jegyzés. A harmadikban, Peraldus középkori eredetű példagyűjteményében (*Summae virtutum ac vitiorum*, 1587) nincs ex librise, de az ajánló sorokból kitűnik, hogy ezt a könyvet ifj. Bogáthi Miklós ajándékozta neki 1599-ben: „Ornatissimo ac Doctissimo viro Dno Stephano Zamoskeozino, Nicolaus Bogathi dono 99no dedit”. 1604-ben ez már a jezsuita kollégium tulajdona volt, lehet, hogy éppen Szamosközy ajándékából, aki igen felháborodva írta le a szép jezsuita könyvtár barbár megsemmisítését. Erre a könyvtárdúlásra emlékeztet a görög nyelvű újtestamentum is (Tiguri, 1559), melyet Béli Pál vásárolt Tordasi Jánostól 40 dénárért 1595. november 19-én („Et sum Pauli Beldij”), s a jezsuita kollégiumnak ajándékozott. A könyv ma is viseli sebesülésének nyomait: karddal át van döfve.

Kovacsóczy Farkas kancellár, a kiváló humanista tudós, Bornemissza Jánossal együtt Báthory Zsigmond kegyetlenségének esett áldozatául. Fia, Kovacsóczy István, minden tekintetben méltó volt nagy nevű apjához: Bethlen Gábor alatt kancellári tisztséget viselt s nagy tudományáért közmegebecsülésben részesült. Vele a család 1640 táján kihalt. Tudományosságáról tanúságot tesznek a könyvei is, melyek közül 11 darabot őrzött meg a könyvtár, köztük több olyat, mely a nagyobb könyvtárakban is ritkán fordul elő. Ilyen Sigonius Carolus bolognai tanát két hatalmas munkája a római jogról (1609) és Cuspinianus híres bécsi humanistának és diplomatának a római consulokról írt commentárja (1553). E könyvek homlokán szembeötlő Kovacsóczy symboluma: „Medio tranquillus in astu”. Filozófiai érdeklődésére mutat Borrhaus bázeli teológiai tanár - ő keltette életre az újra keresztelendőket szektáját - Arisztotelész a kortársai által nagy tudományáért „oraculum”-nak nevezett Victorius Petrus Demetrius-kommentárja (1551 és 1562). Neki is megvolt, mint Kakas Istvánnak, Clenardus görög nyelvtana, de egy későbbi kiadásban (1554). Barclajus *Paraenesis*-ét (1617) éppúgy olvasta, mint Platina pápatörténetét (1551). Maffei Giampietro jezsuitának India története és Loyolai Sz. Ignác életrajza (1593) - ez is karddal át van szúrva -, valamint Trigaultius misszionáriusnak Kínáról és Japánról szóló, nagy feltűnést keltő munkái (1615) tudományos tájékozottságának széles körére utalnak. Mindezekbe a könyvekbe saját kezűleg jegyezte be nevét: „Stephani Kowachochy cancellarius mpp”. Közülök kettőt ő maga ajándékozott a jezsuitáknak: Maffei indiai históriáját („In usum Seminarij Societatis Jesu Claudiopoli 1597”) és Sigoniust („Dono dedit Residentiae Monostoriensi Soc. Jesu”), a többit pedig, amint egy bejegyzésből valószínűséggel következtethető, özvegye, Thelegdi Zsófia, adományozta a monostori pátereknek („Ex dono Magn. D. Viduae Kowachocinae”).

A könyvbejegyzések átvizsgálása nem csupán érdekes vonatkozásokkal és az egykori tulajdonosok műveltségét jellemző részletekkel jutalmazza a fáradságot - minden esetben a könyvtár belső történetének gazdagságát tárva fel -, hanem sokszor egészen új adatokkal gyarapítja eddigi fogyatékos tudásunkat. Valkai András XVI. századi énekszerző kilétéről az irodalomtörténetnek a mai napig sejtelve sem volt, nevén kívül sem életéről, sem foglalkozásáról semmit, de semmit nem tudtunk. Előkerült aztán a könyvtárból két könyv: egy ősnymtatvány (Platina: *Vitae pontificum*, 1479) és egy négy népszerű római történelmet magában foglaló kolligátum. Ezek valaha Valkai saját könyvei voltak, olvasgatásuk közben gondosan jegyzetelte a szövegeket, s itt-ott magáról is sok mindent elárult. Ennek alapján meg lehetett állapítani születési évét, foglalkozását, s egy kiadás életrajz készült róla, mely egy új írótypus képviselőjeként emelte ki az ismeretlenség homályából. Megvan a könyvtárban Medgyesi Pál Sz. *Atyák öröme* című könyve (1640, RMK. I. 65). A címlapon ez a feljegyzés

áll: „Accepi 9. Martii 1640.” A keltezés Vásárhelyi Dániel kolozsmonostori jezsuita pátértől való, kit a könyv 387 lapon keresztül hitelvi okokból hevesen támad, alaposan mosdat és a vitairatok szokott stílusában kegyetlenül gúnyol. Vásárhelyi a könyvet megjelenése után rögtön megkapta, végig olvasta, és a garmadával rászórt támadásokat saját kezével írt lapszéli jegyzetekben meghazudtolta, visszautasította és visszaverte. Az érdekelt fél polemikus válasza Medgyesi könyvének ezt a példányát a ritkaságok közé sorozza s az irodalomtörténet figyelmébe ajánlja. Vergilius fő műveinek egyik kiadásában (Hanoviae, 1608) a címlapon ezt a szöveget olvassuk: „Exoptatissimis ac suavissimis moribus adornato puero, Generoso Domino Stephano Bethlen, Praeceptor suus Andreas Gyöngyösinus, dabat in nominis sui memoriam Albae Juliae anno ultimi temporis MDCXVII. primo die Octobris.” A nevezett Bethlen István Bethlen Gábor fejedelem unokaöccse volt, később Bihar vármegye főispánja, váradi főkapitány és a hajdúság tábornoka. Fiatalon, 30 éves korában 1633-ban meghalt, felesége volt Széchy Mária, a későbbi „Murányi Vénusz”. Heidelbergben tanult, egy beszéde 1620-ban ugyanott jelent meg nyomtatásban. A könyv ajándékozójáról, Gyöngyösi Andrásról eddig is tudtuk, hogy 1614-től szintén Heidelbergben tanult, s 1622-től a kolozsvári főprédikatori tiszteletet töltötte be, de csak ebből a bejegyzésből derül ki az az új kapcsolat, hogy praeceptora volt Bethlen Istvánnak, Heidelbergbe is elkísérte s e gyulafehérvári iskolában is működött. Udvarhelyi Mihályról csak azt tudjuk hogy ref. teol. tanár volt Kolozsvárt, ahol 1737-ben meghalt. Az övé volt Burmann: *Exercitationes Academicae* (1688) címe könyve: „Michael Udvarhelyi. 1706. Franequerae”. Ebből a rövid bejegyzésből külföldi tanulmányainak idejéről és helyéről kapunk értesítést. Ha minden könyvtár átvizsgálná könyvanyagát, bizonyára még sok ilyen apró kiegészítő és helyesbítő adat kerülne felszínre.

Bár ritkábban, az is előfordult, hogy egyes könyveknek eredeti tulajdonosaiban külföldi nevezetesebb személyekre ismerünk. Vergilius összes műveinek bázeli 1561-i kiadása Joannes Agricola könyvtárából való: „Liber Johannis Agricolae”. A könyv tábláján beprésselve ez áll: „J. A. 1565.” Agricola az egész könyvet lapszéli jegyzetekkel látta el, ami még értékeesebbé teszi ezt a példányt. Igazán megmagyarázhatatlan és kideríthetetlen, hogy Agricola (1492-1566) könyve, aki az irodalomban német közmondásgyűjteményével (1528) tette nevezetessé magát, s aki mestereivel, Melanchtonnal és Lutherrel szembe fordulva az antinomizmusnak vetette meg alapját, hogyan került Kolozsvárra s éppen a jezsuiták bibliotékájába, Possevino Antal a híres jezsuita diplomata, aki a kolozsvári jezsuita szemináriumot megszervezte, s Erdély népeiről egy igen figyelemreméltó munkát írt, két könyvét - egyik a Báthory István lengyel királyhoz írt levele - egy nagy reményű kolozsvári ifjúnak ajándékozta és küldte meg 1548. október 15-én, saját kezű ajánlásával és intelmével: „Michaeli Coloswario Adolescenti bonae spei. Timor Dei sit thesaurus cordis tui.” Egy másik hírneves jezsuita, a modénai születésű Arginta János, ki a kolozsvári kollégium utolsó rektora volt a legsúlyosabb időkben, s mint szemtanú tett jelentést Rómába az 1603-i katasztrofális eseményekről, Julius Caesar munkájával (*Commentaria*, 1535) ajándékozta meg Sármasághy Zsigmondot, ki „úr ember volt Erdélyben”, mint Kemény János önéletírásában feljegyezte. A címlapon ez áll: „Sigismundi Sarmasaghij mpp. MDCV. Ex dono Pris Rectoris Joan. Arginta.” 1604-ben Básta Sármasághyt elfogatta, s éppen Arginta páter volt, aki kikérte és megmentette. Érdekes Sármasághynak Caesar egyik helyéhez (*De bello Africano*, lib. V. 528. 1.) fűzött lapszéli megjegyzése: „Miraculum simile contigit 1602 in castris Sigismundi Báthory in Szilgaj”. Szintén jezsuita adomány Kirchner Athanasiusnak - kortársai „doctor centum artium”-nak nevezték, mert mindenhez értett - a zene elméletéről és történetéről írt *Musurgia universalis* című könyve (1650). A címlap szerint „Monostoriensi S. J. Residentiae Transsylvaniae Dono dedit R. P. Provincialis P. Jo. Bucellini. Anno XI 1650.” Az osztrák provincia feje, aki egyébként igen tudós férfiú volt, távolból is gondolt a kolozsmonostori jezsuiták szerény könyvtárának gyarapítására. A bejegyzésekkel ellátott könyvek között

egyike a legérdekesebbeknek az 1600-as *Biblia Sacra*, amellyel Pragius Péter, akit különben közelebbről nem ismerünk, 1603. november utolsó és december első napjaiban végigházaalt a wittenbergi egyetem professzorait s valamennyitől emléksorokat kért a könyvének elejére és végére illesztett tiszta lapokra. 15 professzor tett eleget kérésének s írt idézetet a bibliából és zsoltárokból, köztük olyan nevezetességek mint Gesner Salamon, Hutter Leonhard, kit „Lutherus redivivus”-nak neveztek, Mylius György, Rungius Dávid, Schmidt Erasmus, Hinckelmann Péter, mindnyájan az irodalomban is szereplő nagy tudósok.

Bármennyire fárasztó ez a felsorolás, érdemes folytatni, mert közömbösen nem hagyhat senkit, ha előveszi Erasmus *Adagia*-jának 1536-i bázeli kiadását, s a bejegyzésekből észreveszi, hogy ez a példány Pálffy Miklóse (1552-1600) volt, aki 26 ütközetet vívott a törökkel, s Győr felmentésével olyan érdemeket szerzett, hogy az országgyűlés törvényben örökítette meg a nevét. Sz. Ágoston könyve az eretnkségekről (1576) Battyhány Boldizsár nevét viseli („Balthasarii de Batthyán”), aki szintén a hadi pályán szerzett érdemeket, 1578-ban Kanizsa várát védte, s felesége Zrínyi Dorottya a szigeti hős leánya volt. Ribera Ferenc Sz. Pál leveleinek kommentárjában (1600) Homonnai Drugeth György országbíró ex librisét találjuk („Ill. D. Comitiss Georgiss Drugeth de Homonna 1609”). Durandus: *Rationale divinatorum officiorum* 1568-i velencei kiadása Kornis Zsigmondé volt („Ex libris Sigismundi Kornis de Ruszka et amicorum”), aki Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt mint bihari főispán és aranyaskantyús vitéz tett szert nagy tekintélyre. Utolsó lapján a kolofon alatt maga Kornis Zsigmond jegyezte fel a könyv származását, ami igen jellemző a „habent sua fata libelli” igazságára: „Ez króniust mikor Becz ala mentünk volt Vrunkal és felsiguel in Anno 1619 die 27 Novembris. Hoza egi Varbul ki igi szolgam Szata Boldisar es ada innikem, mikor immár Becz alol Sopron felé indultunk vala. Sigism. Kornis mpp.

Néhány könyv címlapján Fabricius István neve tűnik elő („Unus ex libris Stephani Fabricij Stephani Fabricij Coloswariensis”). Valószínűleg egy személy az irodalomtörténetből ismert énekszerzővel, a *Da amatoriis affectionibus* (1577) írójával, ki „szerzé ez krónikát be az versekbe, Colos neue várnak Szamos mentébe, akkor lakik vala ő is a Városba”. Egy Justus Lipsius kiadvány (*De constantia*, 1586) a Szenci Molnár Alberté volt, ajándékba kapta Németországban („Alberto Molnaro dd. Joan. Ludovicus Engelhart. Schulmeister 1598.”), majd sok kézen keresztül Gyerőfi László udv. consiliarius birtokába („Sum Ladislai Gyerőfi”) s tőle a jezsuiták könyvtárába jutott (1701). Igen érdekes, hogy Ludovicus de Ponte jezsuita elmélkedő könyve (1618) Pázmány hitvitázó ellenfelének, Alvinczi Péternek a könyvtárából való („Ex libris Petri Alvinczi”). Chemnitius: *De controversiis* című munkája (1594) Hermann Lénárd (1567-1602) szebeni iskolarektor emlékéét őrzi: „Sum ex biblioth. M. Leonard Hermannj 1596.” Cluverus János dithmarseni szuperintendens, számos teológiai munka szerzőjének neve alatt egy népszerű világtörténet volt forgalomban, mely 1630-ig vezette le az eseményeket. A régiek úgy tudták, hogy nem az ő munkája, hanem egy jezsuitaé, kinek kézirata birtokába jutott, s azt saját neve alatt kiadta. Hatodik kiadásának (1657) egy igen szép bőrkötésű példánya Bethlen Miklóse volt, a híres emlékiróé és erdélyi kancelláré, aki 1661-ben iratkozott be a heidelbergi egyetemre, ahol 1662 májusáig tanult. Innen hozta haza Cluverust („Nicolai de Bethlen et Amicorum ejus. Heydelbergae A. 1662.”), amely tőle unokaöccsére, Bethlen Istvánra („Ex libris Stephani de Bethlen equitis Dacici jure avito possidentis”), majd az ugyanezen ághoz tartozó Bethlen Farkasra (1705-1763) maradt („Volfgangi Comitiss de Bethlen”), aki altábornagyként fejezte be életét, és híres könyvgyűjtő volt. Richter Gregorius: *Editio nova axiomatum politicorum* (1604) könyvtári példánya „édes hazáján s nemzetén szívesen szánakozó Bihar vármegyebéli Nemzetes Székelyhidi Paskó Christoph” (1634-1678) emlékezetét idézi fel („Ex libris Generosi Christophori Pasko de Székelyhid ab Anno 1664”), aki az erdélyi fejedelmek udvarában különböző hivatalokat

viselt, néhányszor a szultánnál is járt követségben, versben megírta Erdély pusztulását (1658-60) s még egy emlékiratot hagyott hátra 1668-ból. Sok könyv ered a Mikoláktól: „Sum Ladislai Mikola et amicorum Anno Domini 1626. Sigism. Mikola mpr. Seminarij Claudiopo. 1643.” E katolikus család tagjai, kik a XVII. században vezető szerepet vittek - Mikola Zsigmond Apafi Mihály fejedelem idejében Kolozs vármegye főispánja volt - a jezsuitáknál tanultak, különösen a kongregációt pártfogolták („Ab Inclita Domo Mikoljana Almae Congregationi oblati”), s a velük rokon Gyerőfi és Kabos család hagyatékából is bő adománnyal látták el a jezsuiták könyvtárát. Nehéz valamennyi ex librist felsorolni, de annak sejtetésére, hogy egy-egy ilyen régi gyűjteményben mi minden verődött össze kiszámíthatatlan helyekről, részletezés nélkül megemlítjük, hogy Tótfalusi K. Miklós tudós könyvnyomtató, a *Metamorphosis*-t elduruzsoló Apor Péter és nagyjait id. Cserei Farkas könyvtárának egyes kötetei valami úton-módon szintén ide tévedtek.

A névjelzettel ellátott könyveknek egy jelentősebb csoportja feltűnő módon protestáns, főképpen unitárius személyeket vall eredeti birtokosának. Velcurio Aristoteles kommentárja (1554) annak a Szentmargitay Jánosnak a könyvei közül való („Johannis Szentmarrgithaj Duaci 22 Octobris 1581”), aki 1592-től haláláig, 1596-ig a kolozsvári unitárius főiskola igazgatója volt. És itt vannak a Radecius-könyvek, elsősorban Alciati Andrea ferrarai híres humanista jogtudósnak 1522-től több mint 50 kiadásban megjelent *Emblemata* című gyűjteménye (Lugduni, 1566), melyből a század emberei a kor divatja szerint illusztrációkkal ellátott jelmondatokat kölcsönözhettek. Ex librise: „Valentinij Radecij Gedanensis Ao 1608”. Ugyanez az ex libris áll Grodicius Stanislaus lengyel jezsuita prédikáció-gyűjteményében (1610), Valerius Augustinus egyházi szónoklattanában (1578), egy frankfurti Aristoteles kiadásban (1583) és Cromer Márton fent már említett lengyel történetében. Ez az öt egyforma írású ex libris ellátott könyv Radecius Bálint tulajdona volt, aki Danzigból 1605-ben került Kolozsvárra, ahol 1616-ban unitárius püspök lett. Dvortreman Fülöp *Paedagogus Christianus*-ának (1629) első tulajdonosa, Nagysolymosi Koncz Boldizsár, szintén unitárius püspök volt („Balthasaris Kontz de Nagj Soljmos 1685. die 1. Januarij”), s tőle Gyergyai Pál örökölte („Successit in possessionem Pauli Gyergyai 1720”), aki 1734-ben megírta Kolozsvár történetét. Stuckius zürichi orvosnak az ókori vendégségekről írt könyvét (1582) Szentmártoni Bodó János, igen érdekes tartalmú oktató verseiről ismert unitárius pap Varsolcz Istvántól kapta ajándékba, s fiára, Szentmártoni Bodó Bálint kolozsi papra hagyományozta. („Pater meus dulcissimus mihi donavit hunc librum A. D. 1646. in mense Julio. Colosini. Valentinus Bodo Szentmártoni mpp.”). Ez az adat megerősíti Jakab Eleknek azt a feltételezését, hogy Szentmártoni Bodó Bálint kolozsi pap csakugyan a fia volt a magyar versszerzőnek. Az unitárius s általában a protestáns tulajdonosok könyvei magyarázatot kívánnak, hogy miképpen jutottak feltűnőbb számmal a jezsuiták gyűjteményébe. Kelemen Lajos közlése szerint az unitárius egyház levéltárában adatok találhatók, melyekből az tűnik ki, hogy a restauráció idejében az unitáriusoknak könyveket kellett kiszolgáltatniuk a kolozsvári jezsuita könyvtár részére. Úgy látszik, hogy a jezsuiták az 1603-i könyvpusztításért jóvátételt követeltek és kaptak. Egyelőre nem sikerült a vonatkozó bizonyítékokat megkeresni és megtalálni, pedig könyvtártörténeti szempontból is rendkívül ritka és becses volna, ha valami ilyesmi előkerülne. A felsorolt és az alább következő könyvek vallomása nagyon valószínűvé teszi, hogy történt ilyen eljárás.

A sok-sok ismerősebb név közül, melyek a könyvek lapjain eddig észrevétlenül meghúzódtak, még említsük meg Árkosi Benedek kolozsvári unit. tanár, hírneves szónok és orvosdoktor („Benedikti Gelei Arkosij 1630”), Csepregi T. Mihály kolozsvári ref. koll. tanár és pap („Ex libris Mich. T Csepregi Claudiopoli 1692. 10. Sept.”), Tolnai F. István kolozsvári ref. esperes („Ex libris Stephani F Tolnai”), Szatmár-Németi Mihály kolozsvári ref. pap és esperes („Est

Mich. Sz. Némethi Ao 1668. 20 7bris”), Mányoki István debreceni tanár („Steph. S. Manyoki legitimus possessor. 1647. 26. Marc.”), Bogner András brassói lelkész („Consecror Musis Andreae Bogneri Eccl. Coron. Archi. Diac. Ao 1722. d. 26. Septemb.”), Oltard András szebeni gimn. rektor és városi lelkész („Ex legato Christi Domini Andr. Oltardj Past. Cib. An. 1660”), a Bornemissza Annától külföldi akadémiákra küldött Hunyadi Pál vízaknai pap („Paulo Hunyadi Deus providet. Lugd. Batt. Tall. 2. 1670. 18. Aug.”), Huszti András jogtanár („Chara Supellex Geor. Wernes emptus ab Andrea Huszti. Apr. 1726”), Zoltán József híres erdélyi orvos („Ex libris Josephi Zoltán Med. Doct. Ao 1761. 1. Decembr.”) és a kortársaitól „erdélyi Janus Pannoniusnak” nevezett Lázár János („In aliquale augmentum Bibliothecae Illustris Academiae RR. Patrum Soc. Jesu. Claudiopolitanae”) nevét. Az egészen természetes, hogy a jezsuita páterek nevével és adományaival gyakran találkozunk a könyvtárban. A kolozsvári kollégium régi professzoraira ismerünk Fasching Ferenc teológiai tanár („Ex dono P Franc. Fasching S. J. 1723”), Prekenfeld Ferenc bölcséleti professzor („Iste liber spectat ad P Francisci Prekenfeld”), Bene Ferenc retorikai professzor („Ao 1763 dono dedit Rndus Pater Bene Claudiopoli”) és Jánosi Miklós matematikai professzor („Adscriptus Collegio Claudiopolitano a Nicolaio Jánosi S. J.”) ex libriseiben. Kedves emléke a könyvtárnak Mannert Konrád 8 kötetes görög és római geográfiája. Ezt a művet Gull páter, Jósika Miklós tanára vásárolta meg a könyvtárnak fogadalomból 1802-ben 27 rajnai forinton és 27 dénaron. Az újabbkori matematikai és csillagászati könyvek „Ex libris Josephi Mártonfi. Astronomiae Claudiopolitanae” bejegyzést viselnek. Ezek Mártonfi József erdélyi püspök adományai a kolozsvári csillagvizsgáló intézet számára, ahonnan idővel azokat beiktatták a főkönyvtárba.

A felsorolt és a felsorolásban százzsámra mellőzött ex librisek valamennyien kéziratosak. Nyomtatott ex libris a régi időkből mindössze kettő van a könyvtárban. Az egyik Abele Kristóf miniszteré és udvari kamarai elnöké. Ez a név a Nádasdy, Zrínyi és Frangepán pört juttatja eszünkbe, amelynek vizsgáló- és vérbírája volt. A másik br. Klobusiczky Ferenc erdélyi püspöké, akinek néhány könyve a fehérvári trinitáriusoktól került a kolozsvári jezsuita könyvtárba.

A kolozsvári jezsuita Akadémia könyvtára (1693-1773)

A fejedelemség megszűntével nyugalmasabb napok köszöntöttek a jezsuitákra. 1693-ban a kolozsvári katolikusok visszakapták az óvári domonkos (mai ferencesrendi) zárdát, s használatra a jezsuiták vették birtokukba. Itt működtek 1712-ig, mikor a Farkas utcában a mai kat. gimnázium helyén állott épületbe vonultak, továbbra is ideiglenességgel. 1703-ban ugyanis a Farkas utca elején megkezdették kétemeletes, nagyszerű kollégiumuk építését, amely a Király utcáig húzódott ki, s a 30-as években készült el. E munkával párhuzamosan folyt 1724 óta a Szent Háromságról nevezett akadémiai templomuk emelése. A kollégium és a templom egymás mellett csaknem egy tömböt alkotott, s már szépségével, méreteivel is jelezte a benne folyó munka nagyvonalúságát. A jezsuiták akadémiaja végig itt működött a rend 1773-i feloszlásáig.

A kolozsmonostori szűk rezidenciából, működésük megszakítatlan folytonosságának színteréről a jezsuiták költöztek az óvári zárdába, s könyvtárukat is ide hozták magukkal, majd a Farkas utcai épület közbeeső állomásán keresztül egyetemük földszintjére, a Király utca felé néző szárnyba telepítették le. A könyvtár itt állt mozdíthatatlanul 1777-ig. Nem túlozzuk, de talán kevésre sem tartjuk, ha az akadémiai korszak kezdetén a könyvtár állományát kb.

1000-1500 kötetre becsüljük. E mennyiség nagyságát ahhoz kell irányítani, hogy abban az időben egy-egy magánkönyvtár átlagos nagysága 100-200 kötet között váltakozott. Terjedelme természetesen jóval nagyobb volt, mint a számra ugyanannyi mai könyvé, mert a régi hatalmas méretű föliánsok és a testes negyedréti könyvek nem kis helyet foglaltak le. Az Akadémia bölcséleti és teológiai fakultása s a tudós professzori kar tudományos működése a kolozsmonostori időszakénál nagyobb igényeket támasztott a könyvtárfejlesztés terén. Ez az, amihez a jezsuiták kiválóan értettek. Ma is csodálattal bámuljuk a klasszikusok különböző kiadású választékos példányait, a történetirodalmat képviselő becses művek érdekes sorozatát, a hittudományi és bölcséleti munkáknak gazdag leltárát, melyben a skolasztikusok mellett Descartes s a felvilágosodás korának modern filozófusai sem hiányoztak, a természettudományok iránt korán megnyilvánult élénk érdeklődést, az alapvető enciklopédikus sorozatokat, köztük a bollandistáknak a jezsuita korszak végéig megjelent több mint ötven fölió kötetét, aminek folytatólagos beszerzése az utókor gondjából sajnálatosan kiesett. Ha XVIII. századi szemmel tudjuk nézni a könyvtárt - s benne az Akadémiát érintő filozófiai, teológiai és humanista szakokat - akkor olyan, a kor színvonalán álló gazdag gyűjteménynek látjuk, mely vonatkozó részében kiemelkedik a helyi keretből s európai viszonylatban is megállja a helyét. Ezt a fejlettséget, mit a jezsuiták megvalósítottak, a könyvtár többé el nem érte, s később a tudományos haladással megközelítőleg sem tudott ennyire lépést tartani.

Az egyetem- és templomépítő jezsuiták nem sajnálták az áldozatot és a pénzt könyvtárunk gazdagítására. Olyan bőkezűen, mint ebben az időszakban, soha többé nem fordítottak pénzt könyvek beszerzésére. Nagy lendületű fejlődés következik: néhány évtized alatt több ezer kötettel gyarapszik a könyvtár. A rendnek az 1701. július 1-jétől 1723-ig terjedő időszakot felölelő naplója (*Diarium expositorum Residentiae Claudiopolitanae Societatis Jesu*), amely 31 rovatcím alatt évről évre a gazdasági kiadásokat tartalmazza, tanulságos adatokat nyújt a könyvtárra vonatkozólag is. A fenti 22 év alatt a kolozsvári jezsuita rend 74 darab könyvet és 10 könyvgyűjteményt vásárolt 615 forinton és 68 dénaron. Érdekes dolog, hogy az elhalt rendtagok könyveit a könyvtár készpénzfizetés ellenében vette át, s másoktól is egész könyvtárakat vásárolt és mentett meg ezáltal az elzülléstől és pusztulástól. Az eladók nem egy esetben katonák, ami arra mutat, hogy a hadi zsákmányolás az értékesíthető könyvet reményteljes figyelemben részesítette. A gazdasági naplóban a könyvköttetés állandó kiadási tétel, nincs is az e korbéli gyűjteményben egyetlen kötetlen könyv sem. Az eretnek könyvek vásárlása tovább tart, ami ismételten nyomatékosan igazolja a jezsuiták tudományos elfogulatlanságát. Gyűjteményük több ezer kötetes gyarapodásából következtethető, hogy áldozatkészségük az 1720-as éveket követő évtizedekben sem csökkent, inkább még növekedett. Szegedi György a kir. főkörmányzószékhez 1777. július 9-én intézett beadványában írja, hogy az ő rektorsága alatt (1767-1770) több mint 700 könyvet vásároltak. Az ajándékozás ebben az időben már szórányosabb jelenség, de a nagyszombati és kassai jezsuita nyomdák kiadványainak ingyen megküldött példányai nagy nyereséget jelentettek. Ezek voltaképpen cserepéldányok, melyeket a kolozsvári jezsuita nyomda a maga kiadványaival viszonzott. Ennek a nyomdának minden kiadványa megvan a könyvtárban, s a kolozsvári jezsuita nyomda máig ismeretlen történetének felderítése csak ennek az anyagnak pontos számbavételével történhetik.

A katalógizálás jelzése ebben az időszakban a következőképpen módosul: „Residentiae Societatis Jesu Claudiop. 1701”; „Academiae Claudiopolitanae Societatis Jesu Catalog. inscr. 1700”; „Inscriptus Bibliothecae Claudiopolitani Collegii Soc. Jesu 1709”; „Collegii Claudiopolitani Soc. Jesu 1740” stb. Egyes bejegyzésekből - „Convictus Nobilium Claudiopolitani catalogo inscriptus Ao 1717”; „Catalogo Seminarii S. Josephi Claudiopoli inscriptus A. 1729”; „Inscriptus Facultati Artisticae Collegii Claudiopolitani Societatis Jesu 1748”; „Inscriptus

Catalogo Musaei Mathem. et Physicae Experimentalis Collegii S. J. Claudiopolitani 1755”; „Hic liber spectat ad Typographiam Claudiopolitanam S. J. 1745”; - kitűnik, hogy eredetileg külön-külön könyvtára volt a konviktusnak, a szemináriumnak, a kongregációnak, egyes intézményeknek és szakoknak, sőt magának a nyomdának is. Ezek később mind beolvadtak a főkönyvtárba. 1785-ben a konviktusnak 500, a szemináriumnak 118 kötet könyve tétetett át a könyvtárba, mind 1773 előtti beszerzések.

A jezsuiták azzal is díszesebbé igyekeztek tenni könyveiket, hogy nyomtatott ex librist készítettek s ragasztottak a belső könyvtáblákra. A XVIII. század elejétől a könyvekben két ex libris fordul elő. Az egyik keskeny szalag ezzel a nyomtatott szöveggel: „Spectat ad Claudiopolitanum Collegium Societatis Jesu, cui inscriptus est Ano 1737”. A másik az akadémiai templom kegyképét ábrázolja, alatta a következő szöveggel:

*Nota bene, Lector Amice, qui in
hanc Iconem oculos conjicis.*

*Haec effigies Thaumaturgae
Claudiopolitanae Iconis B. M.*

*Video hic agglutinata est, 1. Ut
scias, hunc librum spectare ad Bi-
bliothecam Colegii Claudiopolita-
ni Societatis JESU 2. Ut Illam pio
venereris osculo & simili aliquod
suspirium ad B. V. emittas.*

*O Lacrymosa Virgo, o Chara Ma-
ter Dei! Nunc & in hora mor-
tis apud JESUM memor mei.*

*Cum JESU, Prole tua pia
Vel. Benedic mihi, o Lacry-
mosa Virgo, & Mater Dei, Maria.*

Külön nyomtatott ex librise volt a törzsanyagba szintén besorolt kongregáció könyvtárának, az annunciatiót ábrázoló képpel s ezzel a nyomtatott szöveggel:

„Haec imago denotat, istum librum spectare ad Sodalitatem Claudiopolitanam Annunciatae B. Mariae V. pro usu Sodalium, quando Spiritualia S. Ignatii Exercitia obeunt.

Librum prinde, dum eo uteris, illaesum custodi: et finitis Exercitiis, Sodalitati fideliter restitue.

Ipsam vero hanc Iconem cum Gratiarum actione, quod huius Sodalitatis Albo Mariano inscriptus sis, pio osculo venerare, et sic in ea B. V saluta.

Ave Filia Dei Patris, Ave Mater Dei Filii, Ave sponsa Spiritus S. Ave Templum totius SS Trinitatis.”

Sajnos, a jezsuita korszak katalógusa, melyből 1773-ig a könyvállományt meghatározhatnók, nem található a könyvtárban. Úgy kellett történnie, hogy a fiskus, mely a rend feloszlátásakor minden leltárra rátette kezét, ezt is átvette, s tőle bekerült a kir. főkörmányszék levéltárába, ahonnan, ha egyáltalában még megvan, mostanában nem igen szedhető elő. A kérdésre mégis megbízható támpontot nyújt a könyvtárnak 1797-ből való legrégibb katalógusa. Ez egy sok ezer levélből álló, mintegy 30 cm vastagságú, ívrét alakú, bőrkötéses hatalmas kötet (*Catalogus librorum Bibliothecae Regiae Claudiopolitanae Ann. 1797.*), mely tudomány-szakok szerint sorolja fel a könyveket a következő csoportosítással és darabszámmal: Theologi 764, Juridici 258, Politici 88, Medici 68, Historici Geogr. Chron. 519, Philosophici

436, Mathematici 191, Philologici. Oratores 364, Poetae 236, Oratores Sacri 356, Ascetici 503, Heterodoxa 258 - összesen 4039 mű 6442 kötetben. Mivel ez a katalógus egészen közel áll a jezsuita korhoz, - mindössze egy negyedszázad választja el tőle - tulajdonképpen a jezsuita könyvtár lajstromának tekinthető. Az 1773-1797 közti években mindössze 371 mű szereztetett be, vagyis eléggé pontosan megállapítható, hogy a jezsuita korszak könyvállománya valamivel több mint 6000 kötetből állott. Egy 6000 kötetes könyvtár Erdélyben 1773-ban párját ritkító jelenség. A jezsuitáknak ez a legértékesebb művelődéstörténeti hagyatéka. Tudvalevőleg a jezsuita könyvtárakat a rend megszüntetése után mindenütt feloszlatták s más intézmények között osztották szét, de a kolozsvári könyvtár abban a tekintetben is kivételes érték, hogy a jezsuita könyvtártípust hiánytalanul és sértetlenül a mai napig megőrizte. Emléke a jezsuiták tudomány- és könyvszeretetének, amitől az elismerést a műveltség rovására civilizált utókor hálátlansága sem tagadhatja meg.

A jezsuita szervezeti és tanulmányi szabályzatok, a ratiók, constitúciók és ordinációk a könyvtáralapítás és igazgatás gyakorlatát rendeletileg is körülírják. Az intézkedések a páterek magánkönyvtárai mellett szükségesnek mondják a közös könyvtár szervezését, s élére a prefektust állítják, ki a segítségére rendelt könyvtárossal (bibliothecarius) felelősen intézi a könyvek beszerzését, katalógizálását, rendbentartását és a számadásokat. Az 1579-1730 közti hosszú időből a könyvtárszervezés és vezetés egyetlen adatát sem ismerjük, egyetlen prefektusnak a nevét megmondani nem tudjuk, de 1730-tól már abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy a rendi, bár hiányosan hozzáférhető évkönyvek alapján 1773-ig a kolozsvári jezsuita könyvtár 25 prefektusának és bibliothecariusának a nevét sorolhatjuk fel. A könyvtár történetében legalább megemlítést érdemelnek azok a buzgó páterek, akik éppen a legnagyobb fejlődés idején részt vettek a gyűjtemény szervezésében és rendezésében. Ezek a következők:

BEKE JÁNOS Udvarhelyen és Kolozsvárt működött 1740-ben bekövetkezett haláláig. Az utóbbi helyen 1739/40-ben a könyvtár prefektusa volt.

BERZEVICZI JÁNOS Jórészt Erdélyben, Szebenben, Udvarhelyen és Kolozsvárt működött, az utóbbi helyen a Sz. József Szeminárium régense és a könyvtár prefektusa volt 1746-tól 1750-ben bekövetkezett haláláig.

BIRÓ GYÖRGY (1707-1785) Kézdivásárhelyi születésű. 1761-től a rend feloszlásáig Kolozsvárt tanított és töltött be különféle tisztségeket, így a nemesek konviktusának régense, a nyomda prefektusa és könyvtáros volt az 1766-1770 közötti években.

BOÉR IMRE Egy évtizedig tanított a kolozsvári kollégiumban filozófiát, matematikát, logikát, s emellett a könyvtár utolsó jezsuita prefektusa volt az 1770-1773. években.

BOROSS JÓZSEF (1699-1757) Csíki születésű. Kevés híján húsz évig működött Kolozsvárt, ahol mindenféle tisztséget viselt, így a konviktus és a szeminárium régense, a nyomda prefektusa és könyvtáros is volt az 1745-1750. években.

CSOBÁNCZI JÓZSEF Erdélyben néhány évig Udvarhelyen és Kolozsvárt fizikát tanított, az utóbbi helyen magyar hitszónok és rövid ideig, az 1766-1767. években a könyvtár prefektusa volt.

DÁNIEL JÓZSEF Kolozsvárt egy pár évig a matematikát tanította, s rövid ideig, az 1743-1744. években könyvtáros volt.

FRIDVALDSZKI JÁNOS (1740-1784) Híres mineralógus, megírta Erdély ásványtanát két kötetben, sokat kísérletezett a burgonyatenyészéssel és turfa-telepeket fedezett fel, a matematikát tanította a kolozsvári kollégiumban, és egy évig 1771-ben könyvtáros volt.

HEDRI ANTAL (1702-1767) Kolozsvári tanítványainak munkálataiból egy latin költészeti antológiát adott ki. Első kolozsvári tanárságának idején egy évig 1741-ben könyvtáros volt.

ILLEI JÁNOS (1725-1794) A jezsuita dráma hírneves művelője, a kolozsvári Sz. József Szeminárium utolsó jezsuita régense, egy évig 1761-ben a könyvtárt is gondozta.

IPACH XAV. FERENC (1722-1774) Kolozsvárt tanult, jórészt ott is tanított logikát, fizikát és matematikát, az 1762-1765. években a könyvtár prefektusa volt.

JURÁNYI ANTAL (1726-1797) A rend feloszlatása előtti utolsó öt esztendejét Kolozsvárt töltötte, 1768-ban a könyvtár prefektusa volt.

KATTICS MIHÁLY Vásárhelyt, Udvarhelyt, Fehérvárt s Kolozsvárt működött a lelkek gondozásában, egy évig 1742-ben Kolozsvárt könyvtáros volt.

KELEMEN ANTAL (1708-1760) Életének utolsó két esztendejét Kolozsvárt töltötte, s ez alatt 1758/60-ban a nyomda prefektusa és könyvtáros volt.

KISS JÁNOS Fiatalon halt meg Kolozsvárt, egy évig 1730-ban könyvtáros volt.

KNALL JÁNOS (1723-1793) Kolozsvárt magyar ünnepi hitszónok és könyvtáros volt 1760.

KORNÉLI JÁNOS Kolozsvárt akadémiai exhortator, a nyomda és a könyvtár prefektusa volt 1731-ben.

LIBNICZKI PÁL Fiatalon hunyt el Kolozsvárt, életének utolsó évében 1733-ban könyvtáros volt.

NYÍRŐ ÁDÁM (1731-1784) Magyar ünnepi hitszónok Kolozsvárt, később filozófiai kari dékán s két esztendeig 1758/59-ben könyvtáros.

PATAI ANDRÁS (1697-1755) Az etika professzora, ünnepi hitszónok, a Sz. József Szeminárium régense s később a kolozsvári kollégium rektora. 1743/44-ben a könyvtár prefektusa volt.

PÉNTEK GYÖRGY Rövid egy évi kolozsvári működése alatt a könyvtár prefektusa volt 1754-ben.

PERINGER ANDRÁS (1711-1784) Az etika professzora, a Sz. József Szeminárium régense, 1750-ben a könyvtár prefektusi tisztét töltötte be.

PRECKENFELD FERENC (1681-1744) Laibachi születésű, kiváló tudós férfiú, ki közel két évtizedig egyformán működött Kolozsvárt s a legkülönbébb tisztségeket viselte. Az 1734/38. években könyvtáros volt.

REIGAI GYÖRGY Spiritualis, missionarius és két ízben 1740/42-ben és 1746/47-ben könyvtáros volt.

SÁROSSI SÁNDOR Kolozsvárt akadémiai exhortator, a nyomda prefektusa és három évig (1762-1763., 1765.) könyvtáros volt.

A jezsuita anyagba tartoznak a könyvtárnak irodalomtörténeti szempontból azok a tudományos értékei, melyeket bibliográfiáink ma is külön tartanak számon. Ezek az. A) Ősnyomtatványok, B) Régi Magyar Könyvtár, C) Kéziratok Jó harmad részük a jezsuita korszakban gyűlt össze, időbelileg és szellemileg mindenesetre ennek az időszaknak a termékei, ezért itt van a helye, hogy ezeket a csoportokat múltjukkal és jelenükkel ismertessük, úgy ahogy a könyvtárrendezés során önállóságot és tudományos megbecsülést nyertek.

Régi katalógusaink az ősnyomtatványok elkülönítésével és értékelésével nem foglalkoznak. Először a múlt század ötvenes éveiben veszik észre őket, amikor Hodor Károly hozzávetőlegesen 49-re, Vass József könyvtáros pedig közel kétszázra, 183-ra becsüli számukat. Jegyzéküket első ízben külön naplóban a 60-as években Matusik János könyvtárőr próbálta összeállítani *Könyvnyomtatvány zsengék (Incunabulumok, Paleotipiák)* címen. Ragaszkodva, mégpedig helyesen, az 1500-as határidőhöz, ami abban az időben még nem volt általánosan elfogadott tudományos megállapodás, 47 ősnyomtatványt sorol fel. A későbbi könyvtárosok, tágabb időt véve számításba (1530-ig), már 83 darabot számlálnak össze. Ez az adat került bele a *Magyar Minerva*-ba s innen a könyvtári köztudatba.

Amikor 1929-ben megkezdtem ennek az adatnak ellenőrzését, vagyis az ősnyomtatványok kiválogatását és elkülönítését a könyvespolcokon szabadon álló helyükről, csakhamar rájöttem, hogy egyik fenti adat sem helyes, mert az ősnyomtatványok száma jóval több, legalábbis megközelíti a százat. Meghatározásukhoz és katalogizálásukhoz azonban hiányzott a szükséges bibliográfiai apparátus. Ebben a helyzetben kapóra jött Vorhuchner Adolf püspöknek 1938. július 5-én az igazgató tanácshoz intézett 2044. sz. átirata, melyben tudatta, hogy megbízta dr. Baráth Béla pápai kamarás teológiai tanárt, a Batthyaneum igazgatóját, az egyházmegye területén levő könyvtárak ősnyomtatványainak összeírásával a berlini Staatsbibliothek számára, amely egy új ősnyomtatvány-bibliográfia kiadására készül. Az igazgató tanács 1938. július 7-én 1714. sz. alatt azt válaszolta a püspöknek, hogy dr. Baráth Bélának és a neki segédkező papnövendéknek az útiköltségét vállalja, továbbá mindkettőnek lakást és ellátást biztosít a Báthory-Apor Szemináriumban arra az időre, míg a Lyceum-könyvtárban elvégzik a tervezett munkát.

Erre csak 1940. augusztus 14. és 17. között került sor, amikor dr. Baráth Béla az egész könyvtárt átkutatta, s a már kiválogatott ősnyomtatványok számát addig rejtőző újakkal sikerült gyarapítania. A magával hozott Hain, Copinger és Reichlinger szakkbibiográfiák segítségével számos csonka példányt határozott meg, több kéteset selejtezett ki, valamennyiről szakszerű pontos felvételeket készített. Feldolgozását közzé is tette *Ősnyomtatványok Kolozsváron* című tanulmányában, amely alfabetikus rendben felsorolja a Lyceum-könyvtár ősnyomtatványainak legfontosabb bibliográfiai adatait; eszerint megvolt a könyvtárban a következő 95 mű:

1. Aegidius Columna: *Commentarii in Aristotelem de anima*. Venetiis, 1500.
2. Aeneas Sylvius: *Epistolae familiares*. Norimbergae, 1481.
3. Aeneas Sylvius: *Epistolae in Pontificatu editae*. Mediolani, 1473.
4. Alanus de Insulis: *Doctrinale altum*. Coloniae, 1497.
5. Albertus Magnus: *De anima lib. III*. Venetiis, 1494.
6. Albertus Magnus: *Metaphysica*. Venetiis, 1494.
7. Ambrosius de Spira: *Quadragesimale de floribus sapientiae*. Venetiis, 1481.
8. Antonius Florentinus: *Summae theologiae Partes IV*. Venetiis, 1481.
9. Appianus: *De bellis civilibus Romanis*. Venetiis, 1477.
10. Apuleius: *Opera*. Vincentiae, 1488.
11. Aquino Thomas: *Catena aurea*. Basileae, 1476.
12. Aquino Thomas: *Summa Theol. partis I*. Venetiis, 1489.
13. Aquino Thomas: *Summae Theol. Partis II. prima pars*. Venetiis, 1490.
14. Aquino Thomas: *Opuscula*. Venetiis, 1498.
15. Argentina Thomas: *Scripta super 4 libros Sententiarum*. Argentinae, 1490.
16. Aristoteles: *Opera nonnulla*. Venetiis, 1496.
17. *Auctoritates Aristoteles. S. I., s. a.*

18. Augustinus Aurelius: *Opuscula plurima*. Argentinae, 1491.
19. Augustinus Aurelius: *De Trinitate libri XV*. Basileae, 1490.
20. Augustinus Aurelius: *De civitate Dei libri XXII*. Basileae, 1490.
21. Ausmo Nicolaus: *Supplementum Summae Pisanellae*. Venetiis, 1474.
22. Ausmo Nicolaus: *Supplementum Summae Pisanellae*. Venetiis, 1489.
23. Ausonius: *Opera*. Venetiis, 1496.
24. Barbarus Hermolaus: *Oratio ad Fredericum III. et Maximilianum*. S. 1., s. a.
25. *Biblia Latina*. Venetiis, 1476.
26. *Biblia Latina*. Norimbergae, 1477.
27. *Biblia Latina*. Venetiis, 1484.
30. *Biblia Latina*. Venetiis, 1481.
29. *Biblia Latina*. Norimbergae, 1497.
30. Brant Sebastianus: *Varia Carmina*. Basileae, 1498.
31. Busti Bernardinus: *Defensorium Montis Pietatis*. S. 1, s. a.
32. Calderinus, Johannes: *Consilia*. Venetiis, 1497.
33. Charchono Michael: *Sermonarium triplicatum*. Venetiis, 1476.
34. *Censorimus de die natali*. Bononiae, 1497.
35. Chrysostomus Johannes: *Homiliae in evangeliurn S Johannis*. Romae, 1470.
36. Cicero Marcus Tullius: *De officiis libri III*. Venetiis, s. a.
37. Claudianus: *Opera*. Venetiis, 1495.
38. Clavasio Angelus: *Summa angelica de casibus conscientiae*. Venetiis, 1487.
39. Clavasio Angelus: *Summa angelica de casibus conscientiae*. Norimbergae, 1492.
40. Dionysius Halicarnasseus: *Antiquitatum Romanorum libri X* Tarvissi, 1480.
41. Duranti Guillelmus: *Rationale divinatorum officiorum*. S. 1., s. a.
42. Duranti Guillelmus: *Rationale divinatorum officiorum*. Norimbergae, 1481.
43. Eusebius Pamphilus: *Chronicon*. S. 1., s. a.
44. Eyb Albertus: *Margarita poetica*. Venetiis, 1493.
45. Ferrerius Vincentius: *Sermones de tempore et de sanctis*. Norimbergae, 1492.
46. Gellius Aulus: *Noctes Atticae*. Venetiis, 1494.
47. Guillelmus Parisiensis: *De sacramentis. Cur Deus homo. De poenitentia*. S. 1, s. a.
48. Guillelmus Parisiensis: *De universo*. H. és év n.
49. Gratianus: *Decretum cum apparatu*. Venetiis, 1496.
50. Gregorius: *Liber epistolarum*. S. 1., s. a.
51. Herodotus: *Historiarum libri IX*. Venetiis, 1494.
52. Hieronymus: *Epistolae et tractatus*. Venetiis, 1476.
53. Isidorus Hispalensis: *Etymologiarum libri XX*. Venetiis, 1483.
54. Kempis Thomas: *Opera*. Norimbergae, 1494.
55. Lombardus Petrus: *Sententiarum libri IV*. Norimbergae, 1498.
56. Lyra Nicolaus: *Glossa in universa biblia*. Norimbergae, 1481.
58. Macrobius Aurelius: *In somnium Scipionis expositiones et Saturnalia*. Venetiis, 1492.
59. Maiorani Franciscus: *Scriptum super primum sententiarum*. Basileae, 1489.
60. Mancinellus: *Scribendi orandique rnodus*. Venetiis, 1398.
61. Mancinellus: *Donatus melior etc.*. Venetiis, 1500.
62. Martialis Marcus Valerius: *Xenia et Apophoreta*. Lipsiae, 1498.
63. Orosius Paulus: *Historiarum adversus Paganos libri VII*. Vicentiae, S. a.
64. Ovidius Publius: *Fastorum libri*. Venetiis, 1497.
65. Ovidius Publius: *Tristium libri*. Venetiis, 1499.
66. Pelbartus de Temeswar: *Sermones Pomerii de Sanctis*. Hagenau, 1499.
67. Perottus Nicolaus: *Cornucopiae linguae latinae*. Venetiis, 1499.
68. Philephus Franciscus: *Orationes cum quibusdam aliis opusculis*. Venetiis, 1491.
69. Philephus Franciscus: *Epistolarum libri XVI*. S. 1, s. a.
70. Pisis Raynerus: *Pantheologia*. Venetiis, 1486.
71. Platina Bartholomaeus: *Vitae Pontificum*. Venetiis, 1479.
72. Plato: *Opera*. Venetiis, 1491.

73. Plinius Cajus: *Historia naturalis*. Parmae, 1478.
74. Plinius Cajus: *Historia naturalis*. Parmae, 1481.
75. Quintilianus M. Fabius: *Institutiones oratoriae*. Romae, 1470.
76. Quintilianus M. Fabius: *Institutiones oratoriae*. Venetiis, 1482.
77. Quintilianus: *Declarationes*. Parmae, 1494.
78. Schedel Hartmann: *Liber Chronicarum*. Norimbergae, 1493.
79. Seneca L. Annaeus: *Opera philosophica et epistolae*. Tarvisii, 1478.
80. Seneca L. Annaeus: *Epistolae ad Lucilium*. S. 1., s. a.
81. *Sermones novi de tempore*. Argentinae, 1487.
82. Sibylla Bartholomaeus: *Speculum quaestionum peregrinarum*. Romae, 1493.
83. Silius Italicus: *Punicorum libri XVII*. Venetiis, 1492.
84. Sulpicius Johannes: *Opus grammaticum*. Venetiis, 1500.
85. Tortellius Johannes: *Commentariorum grammaticorum de orthographia dictionem e Graecis opus*. Venetiis, 1484.
86. Valerius Maximus: *Factorum dictorumque memorabilium libb. IX*. Venetiis, 1491.
87. Valerius Maximus: *Factorum dictorumque memorabilium libri IX*. Venetiis, 1494.
88. Valla Laurentius: *Elegantiae latini sermonis*. Venetiis, 1496.
89. Vergilius: *Opera*. Norimbergae, 1492.
90. Vergilius: *Bucolica*. Daventer, 1498.
91. Vergilius: *Georgica*. Daventer, 1498.
92. *Vocabularius brevilocus*. Argentinae, 1489.
93. Voragine Jacobus: *Legenda Sanctorum*. Norimbergae, 1488.
94. Voragine Jacobus: *Aurea legenda Sanctorum*. Argentinae, 1490.
95. Voragine Jacobus: *Legenda Sanctorum*. Basileae, 1490.

Ez az örömdetes eredmény is arra készítetett, hogy a belső nagy könyvtárteremben az egyik könyvvállványt záros üveges szekrénné alakítsam át, ahová megbízásomból Andrásófszky János egyetemi könyvtártiszt az ősnymtatványokat nagyság szerint rendben elhelyezte és új könyvtári jelzettel látta el őket. Más irányú elfoglaltságom miatt a rendezést csak 1946 májusában fejezhettem be, amikor dr. Baráth Béla felvételeit fölülvizsgálva s azokat némi-képpen kiegészítve, megírtam a katalógusfőlapokat s ezeket külön dobozba csoportosítottam. Elkészítettem továbbá az ősnymtatványok alapelettárát, s a főkatalógusban utaló lapokat helyeztem el. Ezzel az ősnymtatványok a mai könyvtári követelményeket kielégítő rendbe és használhatóságba kerültek.

Az alapelettár 96 ősnymtatványt sorol fel 1500-ig. Ebből csak egy kétes (68. sz.). Mivel a könyvtár a régi jezsuita könyvtár utóda, érthető, hogy ilyen sok benne az ősnymtatvány. A 96 ősnymtatvány közül 71 viseli annak a nyomát, hogy már a régi jezsuita katalógusba be volt vezetve. Sok ezek között a kolligátum, ahol a beírás csak az első darabra történt, azt lehet tehát mondani, hogy a könyvtár ősnymtatvány-állománya csaknem kivétel nélkül jezsuita örökség. A kolozsvári könyvtárak között, még az Egyetemi Könyvtárt és az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárát sem véve ki, a Lyceum-könyvtárban van a legtöbb ősnymtatvány. Erdélyi viszonylatban csak a Batthyaneum és a csíksomlyói ferencrendi zárda könyvtára rendelkezik többel.

Ősnymtatványaink egytől egyig latin nyelvűek. Tartatom tekintetében természetszerűleg sok a teológiai és bölcséleti munka (Aquino Th., Augustinus, Chrysosthomus, Hieronymus, Kempis, Lombardus Petrus, Pelbartus de Temesvár, Voragine Jacobus), de szép számmal vannak képviselve az ókori klasszikusok (Aristoteles, Apulejus, Cicero, Gellius, Herodotus, Martialis, Ovidius, Plato, Plinius, Quintilianus, Seneca, Valerius Maximus, Vergilius) s akad egy-két híresebb humanista kiadvány is (Aeneas Sylvius, Philelphus Franciscus, Valla Laurentius stb.). Korban legrégibb Quintilianus egyik munkája és Aranyszájú Sz. János homiliái. Mindkettő az 1470. évből való. Általában 15 ősnymtatvány az 1470-es évek

terméke, 22 a 80-as éveké, a többi a 90-es évekbe nyúlik vissza. A bejegyzésekből több könyvnek a középkori provenienciájáig lehet lemenni. Az egyik könyv pl. valamikor a bákói kolostor volt. A nyomdák közül Velence szerepel legtöbbször, 45-ször, azután következik Nürnberg 15, Basel 6, Strassburg és s. typ. 5-5, Milano, Róma, Párma 3-3, Vicenza, Traversi, Davenport 2-2 és Köln, Bologna, Augsburg, Lipcse, Hagenau 1-1 esetben. A 96 ösnyomtatvány összesen 15 nyomda terméke. Van egy Aldina is (67. sz.). A katalógusból meg lehet tudni, hogy melyek a szépen díszített, iniciálás ösnyomtatványok. Ezek a nagybecsű könyvtári és könyvtártörténeti értékek az 1941. évi kolozsvári olasz kiállításon sok elismerést és becsületet szereztek a Lyceum-könyvtár múltjának.

B / A Régi Magyar Könyvtár I-III. kötetének tételei

A Lyceum-könyvtár átvétele után első teendőim közé tartozott a régi magyar könyvek számbavétele. Szabó Károly bibliográfiájából tudtam róla, hogy a könyvtárnak becses hungaricum-gyűjteménye van. Nem kis meglepetésemre a nyílt könyvespolcokon találtam meg őket, más könyvek között szétszórva és nagyság szerint beillesztve. A könyvtárosok közül egyedül Zachár János vette észre értéküket, de szakszerű könyvtári feldolgozásukra senki sem gondolt. Szabó Károly nyomán tehát összekeresgéltem és egybegyűjtöttem a polcokról a régi magyar könyveket. Később az egész könyvtár alapos átvizsgálása során a fiókokban és a szekrényalakban katalogizálatlanul még jó egynehányat találtam. Innen van, hogy Szabó Károly kezében, mint bibliográfiájából megállapítható, 40 régi magyar könyvünk nem fordult meg.

Az így összehordott anyag rendkívül gyatra állapotban volt. Több darab kötetlenül dísztelenkedett, többről a kötés teljesen vagy félig lemállott, a gondviseletlenség következtében sok régi magyar könyv elől vagy hátul megcsönkült. Ezenkívül a könyvmoly is szemmel látható pusztításokat végzett bennük. Rendbehozatalukra költségvetési előirányzatot készítettem Rohonyi Albert egyetemi könyvtári könyvkötő mesterrel, amit az igazgató tanács az 1933. január 11-i ülésen jóváhagyott, és a pénzt mindjárt ki is utalta. Egy jó fél év múlva, szeptember 26-án jelentettem az igazgató tanácsnak, hogy Rohonyi Albert huzamosabb ideig tartó, de alapos és szakszerű munkával a javításra szorult 112 darab régi magyar könyvet rendbehozta. Egy részüket stílusosan teljesen újra kötötte, más részükön kisebb-nagyobb javításokat hajtott végre, mindenütt megőrizve a régi kötések ép részeit, a megrongyolódott lapokat kiegészítette s az egész könyvanyagot gondosan féregmentesítette. Ezután a külsejükben is díszes könyveket záros üvegszekrénybe helyeztem, s a végzett munkálatok kiegyenlítését igazoló számlát a 15.970 lej kifizetéséről fölterjesztettem, hálás köszönetet mondva az igazgató tanácsnak nagylelkű áldozatáért, mellyel a régi magyar könyvtárt mintaszerű állapotba juttatta.

Ezután megkezdődött a rendbehozott könyvek meghatározása és újra katalogizálása. Ezt a feladatot megbízásomból, Kekel Béla és Blédy Géza tanárjelöltek előmunkálatai után, Andrásófszky János egyetemi könyvtártiszt hajtotta végre, ugyanő írta meg a katalógus-főlapokat (1938). A közbejött események miatt csak 1945 májusában jutottam hozzá, hogy fölülvizsgáljam a katalogizálást, kiegészítsem a hiányokat, véglegesítsem a főlapokat, beírva a hiányzó adatokat s elkészítsem az alapleltárt. A főlapokat külön dobozba helyeztem, a főkatalógusban csak utaló lapok találhatók.

Eszerint a könyvtárnak 132 régi magyar könyve van. Ezek közül 21 kettős, illetőleg hármas példány, vagyis 110 régi magyar művet őriz a Lyceum-könyvtár. Ebből 10 darab unicum, sehol másutt meg nem levő egyetlen példány és 14 darab egyetlen teljes, egyetlen közkönyv-

tári ritkaság, erdélyi viszonylatban szintén egyetlen példány. A XVI. századból 12 régi magyar könyv ered - a legrégebb 1550-1552 körül való - a XVII. századra 85, a XVIII. századra (1711-ig) pedig 13 hungaricum esik. A 132 könyvnek több mint a fele, 72, mint a bejegyzésekből megállapítható, a jezsuiták gyűjtése. 1614-ből való a legrégebb jezsuita könyvtári bejegyzés.

Nemcsak mennyiségileg, hanem tartalmilag is gazdag anyag áll előttünk. Köztük van Pázmány Péter majdnem valamennyi munkájának első nyomtatványa s a katolikus restauráció irányát jelző *Kalauz*-ának (1613) az első is magában foglaló négy kiadása, Káldi György bibliafordításának 1626. évi editio princeps s Káldi nagy hatású prédikációs gyűjteménye. Ezek az ellenreformáció diadalának emlékei. De ott találjuk Telegdy Miklós pécsi püspöknek a reformáció győzelmes előnyomulásával a XVI. század utolsó negyedében első ízben szembeszálló munkáit, Monoszlói András veszprémi püspöknek a protestánsokkal vitázó összes műveit, Balásfi Tamás boszniai címzetes püspöknek a luteránus és kálvinista prédikátorok támadásai ellen Pázmány Pétert védő iratait, csíkszentgyörgyi Illyés Andrásnak, a reformáció korszaka után az első erdélyi püspöknek prédikációit és öccsének, Illyés István esztergomi nagyprépostnak elmélkedő műveit. Megvan továbbá a konvertita Veresmarti Mihály bátai apátúr valamennyi munkája, a családjának hercegi rangot szerző Esterházy Pál több mint ezer Mária-csodatételt felsoroló könyvének nagyszombati szép kiadása, az erdélyi származású Vásárhelyi Gergely jezsuita páter hitvédő munkásságának, a tűzzel és lelkesedéssel küzdő Hajnal Mátyás, Landovics István hitszónok és Lépes Bálint nyitrai püspök irodalmi működésének emléksorozata. Majd a Székely István világkrónikájának 1559-i első kiadása, a semptei híres protestáns prédikátornak, Bornemissza Péternek evangéliumi magyarázatai, Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek a református vallást oltalmazó műve. Mellettük Czeglédi István, Komáromi Csipkés György teológiai tanár, Geleji Katona István erdélyi ref. püspök, Kereszturi Pál gyulafehérvári kollégiumi tanár, Medgyesi Pál debreceni tanár és a Bethlen Gábor udvarában prédikatori tiszteet betöltő Milotai Nyilas István könyvei sorakoznak. A múlt gazdag képe domborodik ki, mikor a nevezetes maradványok sorában képviselve látjuk a jezsuitákkal elkeseredetten harcoló Pósa János pataki tanárt, a jeles nevű Heltai Gáspár, Szenci Molnár Albertet és Enyedi Györgyöt, a világhírű Comenius magyarul megjelent tankönyveit, Apáczai Csere János korszakos jelentőségű enciklopédiáját és az első magyar költőnő, Petrőczy Kata Szidónia elmélkedő munkáit.

A Régi Magyar Könyvtár II. csoportjában, melyben az 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok tartoznak, 103 művet őriz a könyvtár. Ebből 8 unicum és további 25 erdélyi viszonylatban egyetlen példány. Legszegényesebb a Régi Magyar Könyvtár III. csoportja, a magyar szerzőktől külföldön 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok sorozata. Itt mindössze 30 művet lehet találni, melyből 2 unicum és további 12 erdélyi viszonylatban egyetlen példány. A Régi Magyar Könyvtár három csoportja együttvéve gazdag anyagot mutat ki a könyvtár birtokában: 243 művet, amelyből 20 unicum és további 51 ritkaság, illetőleg erdélyi viszonylatban egyetlen példány. Ezeket az értékeket a könyvtár évszázadok óta őrzi, s remélhetőleg ezentúl sem esik kár bennük.

C / Kéziratok

Az 1848. évi alap-könyvsorjegyzékben szerepelnek először kéziratok, mégpedig a nyomtatványok közt felsorolva. Ugyanakkor az állványokon is a könyvek között voltak elhelyezve. Ez a múlt öröksége lehetett, ami abból következethet, hogy a kéziratok egy részén a szokásos régi könyvtári beiktatás található („Inscriptus Coll. Claudiopol. S. J. Catalogo”). A XVIII. század első feléből (1701, 1706, 1746; van egy 1606-i beiktatás is, ez a legrégebb). Ez azonban aránylag nagyon csekély, mindössze 33 kézirat visel régi könyvtári be-

jegyzést. Arra lehet gondolni, hogy a jezsuiták a kéziratoknak nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget, s ezek hagyatékukból később kerülhettek be a könyvtárba.

A múlt század 60-as éveiben Matusik János könyvtárőr különítette el először a kéziratokat a nyomtatványoktól a 44. osztály A) és B) sorában. Ugyanő külön is összeírta őket *A kolozsvári római katolikus Lyceum könyvtárában létező kéziratok jegyzőkönyve 1861/2-től* című naplóban. Összeállítása szerint a kéziratok száma 423 mű 473 kötetben. A kimutatások ezeket a kéziratokat továbbra is a nyomtatványok számába foglalták be. Egyik könyvtári összesítésben sincs a kéziratok száma külön feltüntetve, mintha azok nem is léteztek volna.

Az 1889-i átköltözés és újrarendezés a kéziratokat az 1848-i csoportosítás folytatásaképpen külön oszlopokba helyezte el, a harmadik teremben az ajtó fölé megközelíthetetlen magasságokban, ahol sem a kutató, sem az érdeklődő észre nem vehette őket. Ehhez járult, hogy cédulalapjaik a könyvek katalógusának ABC rendjébe soroztattak be, így szinte senki sem tudott arról, hogy a könyvtár elég gazdagnak mondható kéziratkészletet is őriz. A könyvtárőr az 1940. július 27-i évi jelentésében tűzte ki e tarthatatlan helyzet megszüntetését. Erre alkalmat és módot nyújtott az a körülmény, hogy egy arra rászoruló érdemes pesti tanárjelöltet, Kárpáti Sándort, 1942 nyarán két hónapig teljes ellátással nyaraltatott Kolozsvárt az akkor vezetése alatt álló diákjóléti intézményekben. Ellenszolgáltatásul azt kérte tőle, mivel különben is érdeklődött a tárgy iránt, hogy a magas emeleti oszlopokról leszállított s nagyság szerint külön záros szekrényekbe csoportosított kéziratokat tüzetesen vizsgálja át és a bibliográfiai követelményeknek megfelelően katalogizálja újra. Lelkiismeretes, jó munkát végzett, s talán ennyivel egy magunkfajta könyvtár be is érhetne volna. Ezt azonban a könyvtárőr csak alapvetésnek tekintette, ezért Biró János ferences atyának 1944-ben tanári szakdolgozatul azt a témát adta, hogy dolgozza fel a Lyceum-könyvtár kézirateit, Kárpáti adatait vizsgálja fölül és egészítse ki, lehetőleg pontos meghatározásokat végezzen s azonkívül legyen tekintettel az anyag tartalmi részére is. Feladatát általában sikeresen oldotta meg, különösen az anyag rendszerezésében, a kéziratok csoportosításában és történetiségük vázolásában előbbre vitte eddigi hiányos ismereteinket.

Ilyen előzmények után katalogizáltam újra a kéziratokat, helyesbítve és kiegészítve a két előmunkás adatait. Elkészítettem továbbá a katalógusfőlapokat, s lefektettem az eddig teljesen hiányzó leltárt. Eszerint a kéziratár 476 műből áll, ebből magyar nyelvű 120, német 21, francia 2, latin 346, összesen 508 kötet. Koruk a XVI-XIX. század. A legrégebb kézirat 1582-ből való, a legfiatalabb 1848-ból. A magyar kéziratoknak csak a kisebbik része (36) XVIII. századi, a nagyobbik fele (84) a XIX. század első feléből való, főképpen a 40-es évekből származik. A legrégebb 1704-ből van keltezve (az 1640-es nem egykorú, későbbi másolatnak látszik). A németek közül 3 mű XVII. századi, 6 mű XVIII. századi és 12 mű XIX. századi. A két francia kézirat a XVIII. századból ered. A kéziratok túlnyomó többsége latin nyelvű. Ezek közül 112 évszám nélküli, jó részük minden bizonnyal a XVIII. században íródott. A 234 meghatározott korú kézirat közül 2 XVI. századi, 66 XVII. századi és 156 XVIII. századi, mégpedig nagyrészt az 1710/20-as évekből. Általában a kéziratok kétharmad része a jezsuita korszak öröksége; s ezeknek származási helye: Róma, Ingolstadt, Grác, Bécs; Nagyszombat, Kassa és Kolozsvár - neves egyetemi tanárok filozófiai és teológiai előadásainak (praelectio) a hallgatók által írt jegyzetei. A magyar kéziratok zöme cenzúrai példány; elhelyezésük a Lyceum-könyvtárban a könyvtár egykori hivatalos jellegével függ össze. A kéziratok közül 82-nek ismerjük könyvalakban megjelent nyomtatott kiadását. Ebből 74 magyar kiadvány.

A kéziratoknak ez a könyvtári rendbeszedése és bibliográfiai meghatározása megkönnyítheti az anyag további tudományos feldolgozását, amiből nemcsak a könyvtár múltjára, hanem a jezsuita Akadémia történetére, tanítási anyagaira s az erdélyi cenzori hivatal működésére is vonhatók le érdekes tanulságok. Ennek érdekében közé kellene tenni a kéziratok bibliográfiai adatait, hogy a tudományos világ tudomást szerezhessen róluk, mert rejtegetett kincs marad mindaddig, míg az anyag ismerete a nyilvánosság elől el van zárva.

Piarista korszak (1776-1948)

Átmenet a jezsuita és a piarista korszak között (1773-1776)

1773-ban, közel a jezsuiták kolozsvári letelepedésének kétszáz éves fordulójához, a „Dominus ac Redemptor” kezdetű bréve kimondotta a rend megszüntetését. Mária Terézia királynő a pápai brévét 1773. szeptember 18-i kelettel küldte meg az erdélyi kir. főkormány-széknek, intézkedett kihirdetéséről s utasításokat adott a feloszlítás végrehajtására. A kormánysszék október 8-án gr. Kemény Farkas elnöklete alatt bizottságot alakított, amely október 24-én tanácskozást tartott a püspöki biztossal a bréve közlésének s a királyi rendelet végrehajtásának módosatairól. Másnap valamennyi érdekelt jelenlétében az ünnepélyes kihirdetés megtörtént, s a fiskus emberei rögtön hozzáfogtak az ingatlanok és ingóságok átvételéhez, valamint a leltározás hosszú műveletéhez. A volt pátereknek minden tisztsége és joghatósága megszűnt, szerzetesi közösségük feloszlott, és záros határidőn belül ki kellett vonulniuk a kollégiumból.

A könyvtár kulcsait Boér Imre atyától, az utolsó jezsuita prefektustól, Benkő Mihály kolozsvári plébános vette át, aki püspöki biztosként a kollégium tanulmányi felügyeletére nyert megbízást. A „Collegium Bibliothecáját én recipiáltam, constituáltam Bibliothecarius-nak maga kérésére Tdó Molnár uramot” - jelenti 1773. december 14-én Szereday Antal nagyprépostnak. Eszerint a könyvtárt átmenetileg Molnár Márton tordai főesperes igazgatta, aki 1773 decemberétől az egyetemen a szentírástudományt adta elő. „Nem szabad akárminémű könyvet is sine reversalibus kiadni, ezenkívül schedulát teszen a könyv helyébe, hogy micsoda könyvnek helye, és ki vette magához.” Ennél többet Molnár Márton nem is cselekedhetett, mert, mint minden ilyen változáskor történni szokott, egyelőre bizonytalanság és rendetlenség lett úrrá a tereken. Mindenki tájékozatlan volt, s legkevésbé a könyvtárral törődtek, amely igen békésen porosodhatott, ha nyugalját meg nem bolygatták.

Molnár Márton, aki rövidesen unni kezdte a könyvtárt, csak néhány hónapig viselte tisztét. Az 1774-ben a kir. univerzitas direktorává kinevezett gr. Bánffy Dénes kolozsmegyei főispán a könyvtárt Biró István exjezsuitára bízta. Ezekben az átmeneti években, míg az egyetem és a kollégium a piaristák joghatósága alá nem kerül, érdemleges dolog alig történik a könyvtár életében. A beszerzés szünetel, mert a fenntartó alapok számbavétele és célrendeltetésük meghatározása sokáig tart, s a könyvtárosnak alig akad más dolga, mint őrizni a gyűjteményt, itt-ott a könyvigényléseket kielégíteni s egy-két hivatalos kimutatást elkészíteni. A főhatóságot nehezebb és bonyolultabb ügyek foglalták le, s olyan aprólékos holmira, mint a könyvtárfejlesztés, egyelőre gondot nem fordíthatott. Vinkler Jánosnak, az egyetemen a hazai jog professzorának, előadásaihoz szüksége volt bizonyos jogi könyvekre, s ezt csak úgy sikerült előteremtenie, hogy az udvari kancelláriához fordult; mely 1776-ban az alkalmi szükségletek fedezésére szolgáló 600 forintos saját alapjából szerezte be azokat és bocsátotta a kérelmező rendelkezésére, de ugyanakkor a kir. főkormánysszék útján intézkedett, hogy ezt a 11 darab magán-, természet-, nemzetközi-, egyház- és hazai jogi könyvet 64 frt 27 x beszerzési értékben gr. Bánffy Dénes egyetemi igazgató vezettesse be az egyetemi könyvtár katalógusába. Az udvari kancellária iratában a „Bibliotheca Universitatis” kifejezés nem tévedés és nem véletlen, mert 1773 után a kolozsvári könyvtárt hivatalosan egyetemi

könyvtárnak nevezik s ezt a címet használja a katalogizálás is ilyesformán: „Inscriptus Catalogo Librorum Regiae Universitatis Claudiop. 1776”; „Inscriptus Catalogo Bibl. Universitatis Regiae. Ao 1785. Claudiopolitanae”.

Mária Teréziának a jezsuita rend feloszlatását követő, 1775. február 16-án kelt 2626. E. 30. számú, 45 pontból álló terjedelmes rendelete, mely a jezsuita vagyon, iskolák, intézetek, templomok új birtokbavételére és átrendezésére vonatkozó aprólékos utasításokat tartalmazza, a 43. pontjában úgy intézkedett, hogy az erdélyi jezsuita székhelyeken maradt jogi, teológiai, filozófiai, kazuisztikus és más magasabb tudományokhoz tartozó könyveket Kolozsvárra kell szállítani az egyetemi könyvtár gyarapítására, s ha azok ott már megvolnának, akkor a fehérvári káptalan könyvtárának adassanak át, mégpedig úgy, hogy egyik-másik teológiai, kazuisztikus és morális könyv maradjon meg azoknak a használatában, kik a rend feloszlatása óta az illető plébániákat szolgálják, a prédikációs könyveket pedig, melyekből különösen Brassóban és Szebenben van több példány, a püspök ossza szét az erdélyi városok és nagyobb falvak plébánosai között. Ez a körültekintően intézkedő rendelet a volt jezsuita könyvtáraknak is a felosztás sorsát szánta, de egyszersmind bizonyosága annak, hogy a kolozsvári jezsuita könyvtár kivételesen épségben megmaradt, állományát semmi megcsonkítás nem érte, sőt pártoló figyelemben részesült, hogy más jezsuita rezidenciák gyűjteményeinek fölös példányaiból még gyarapíttassék.

Különben ez a rendelet hosszú és bonyodalmas folyamatot indított el, mely újabb és újabb intézkedéseket követelt, s másfél évtized múlva alig tudott véget érni. Kollonitz püspök semmire nem jut vele, de utóda, Batthyány Ignác püspök, a nagy könyvgyűjtő és könyvtár-alapító, aki már akkor foglalkozik az egyházmegyei központi könyvgyűjtemény gondolatával, annál erélyesebben ragadja meg. Eljárni azonban nem lehetett, míg a volt jezsuita rezidenciák könyvtárainak katalógusai el nem készültek, ezeket pedig hosszú ideig a fiskus tartotta zár alatt. A hivatalos helyeket beadványokkal kellett ostromolni, hogy a könyvtárak a zár alól felmentessenek s a lajstromozás céljából hozzáférhetőkké váljanak. Csak 1781-ben készülnek el a katalógusok, s a püspök a főesperesek útján magukat a könyvtárakat is beszállíttatta Fehérvárra, hogy a válogatást megejtse és a szétosztást végrehajtsa. Ezek a katalógusok megvannak a püspöki levéltárban, s belőlük azt a tájékozódást lehet szerezni, hogy a vidéki kisebb jezsuita rezidenciák a maguk szükségletéhez mérten jól fel vannak szerelve teológiai, filozófiai, kanonista, aszketikus stb. könyvekkel, lexikonokkal, gyűjteményes munkákkal s az iskolai tanításhoz tartozó auktorokkal. Az udvarhelyi rendház katalógusa 9 csoportban 534 darab könyvet sorol fel, a brassói rendház 18 csoportban 508 könyvet, a marosvásárhelyi rendházé 491 könyvet, vagyis ezek a könyvtárak szemmel láthatólag egyforma nagyságúak s a katalógusokból megállapíthatólag egyforma anyagúak voltak. A kolozsvári könyvtár 6000 kötetes állományához viszonyítva azonban kis kézikönyvtár számba mentek, az egyetemi könyvtárnak gyarapítására nem szolgáltak; sőt: a kolozsvári könyvtár 1781. szeptember 13-án 223 példányban 110 teológiai művet adott át a püspöknek, igaz, hogy ezeket később a kormányzók visszaküldte s Fehérvárról hazaszállíttatta. A püspök maga is kénytelen volt a rezidencia könyvtárait visszaadni, mert az illető székhelyeken középfokú iskolák alakultak, s az 1775-i rendeletet az egyházi bizottság úgy módosította, hogy a volt jezsuita könyvtárak ezeknek az iskoláknak a céljaira szolgáljanak. Már az 1790-es évek elején járunk, mikor ez az ügy sok huzavona után végre nyugvópontonra jut.

A jezsuita és a piarista korszak közötti néhány átmeneti esztendő ilyen eseménytelenül múlt el a könyvtár életében.

Királyi egyetemi könyvtár (1776-1787)

Mária Teréziának 1776. június 7-én kelt rendelete tudomására hozta az érdekelt hatóságoknak és feleknek, hogy az 1776/77. tanév elejétől piaristákat telepít Kolozsvárra, s rájuk bízta az egykori jezsuita egyetem és kollégium vezetését. A kegyes atyák ünnepélyes beiktatása 1776. október 15-én történt, ugyanakkor vették birtokukba a templomot, a kollégiumot, a konviktust és a szemináriumot. Sok kezdeti nehézség legyőzésével működésük reménykeltően indult s biztatóan bontakozott ki. A közvélemény, melynek részvéte az ismételt csapásoktól sújtott jezsuiták felé fordult, tartózkodóan nézett sikereik elé, de a hivatalos helyek minden támogatást megadtak a piaristáknak.

A berendezkedés és átszervezés körülményességének tulajdonítható, hogy a könyvtárt még egy fél év múlva is Biró István exjezsuita atya tartotta kezében. Az udvari kancelláriának csak 1777. január 30-án jut eszébe megkeresni gr. Kollonitz László erdélyi püspököt azzal a kérrrel hogy Biró István a kolozsvári könyvtárt, melynek eddig gondját viselte, a rend feloszlataáig vezetett leltárral együtt adja át, s a nála levő könyveket is szolgáltatassa vissza. A rendelet hiányossága miatt a dolog késlekedéssel jutott dűlőre. A püspök az 1777. március 1-jén kelt 187. sz. átiratában a kormányzék kir. bizottságától, mint a könyvtár ügyének gondviselőjétől kért felvilágosítást, hogy Biró István atya kinek adja át a bibliothékát, illetőleg a nála levő könyveket, s kik előtt teljesítse a rendelkezést. A bizottság március 15-én azt válaszolta, hogy Biró páter a könyvtárt, valamint a saját szükségleteire engedélyezett könyveket az egyetem rektorának adja át a szokásos módozatok mellett.

Ez történt, s így jutott a könyvtár is 1777. március végén a kegyes atyák kezelésébe. A kulcsokat egyelőre Pállya István rektor tartotta magánál, mert a könyvtár ügye még sok intézkedést kívánt, hogy tervszerűen illeszkedhessék az egyetemi szervezetbe. A rektor mindenekelőtt az intézmények átcsoportosításával teremtett új rendet. Előadásokra a mai gimnázium helyén állott épületet jelölte ki, s a kétemeletes egyetemi tömböt a konviktoroknak rendezte be. Földszintjére - a szeminárium épületébe átköltöztetett nyomda helyére - a könyvtárt szánta. Az új helyiséget azonban előbb tatarozni kellett, majd berendezéssel és felszereléssel ellátni. Bánffy György 1778. októberében, hogy a munkálatok hátrányt ne szenvedjenek, a költségeket az egyetem pénztárából előlegezte, míg a kir. kormányzék a szükséges összeget a tanulmányi alapból kiutalja. Új helyiségben, méltó külsőségek között a könyvtár megszépülve éledt újra. Ez sok időbe telt és sok munkába került. A 6000 kötetes könyvtár megmozdítása, az épület egyik szárnyából a másikba átszállítása, majd új felállítása a régi helyrajzi elhelyezéseknek megfelelően, hosszú ideig tartó rendetlenséget okozott, s a könyvtár használaton kívül állott. Ez lehet a magyarázata annak, hogy 1777-ben, sőt az egész 1778. esztendőben a könyvtár működéséről semmi hír sem hallatszik.

Ez nem azt jelenti, mintha a kegyes atyák a páratlanul szép és gazdag jezsuita örökséget elhanyagolták volna. A tervek lassan értek s a kivitel felé haladtak. Pállya István 1778-ban személyesen tisztelgett Bécsben Mária Terézia királynőnél, ki nagy figyelemmel hallgatta meg a rektor helyzetjelentését és a jövőre vonatkozó előterjesztéseit, mivel a kolozsvári egyetem fejlesztésének gondolata erősen foglalkoztatta. Többek között szóba került a könyvtár is, s a rektor ígéretet kapott, hogy évenként könyveket küldenek, a könyvtárnak nyilvánossági jogot adnak s működését megfelelő intézkedésekkel támogatják. Itthon nagyon jó benyomást tett, hogy a professzorok által kívánt könyvek néhány ládában megérkeztek, s ezzel a könyvtár megint a fejlődés biztató útjára tért.

Közben tapogatózások folytak, hogy miképpen lehetne a könyvtárt jelentősen fejleszteni s főképpen részére állandó alapot találni. Bánffy György, az egyetem igazgatója, az egyházi bizottsághoz intézett 141-1777. sz. jelentésében rámutatott arra, hogy megfelelő eszközök nélkül a fizikai és matematikai tudományok, jól felszerelt könyvtár nélkül pedig az egész egyetem hiányt szenved, a tanulmányokban sem lehet úgy, ahogy kellene, előmenetelt tenni: ezért azzal az előterjesztéssel élt, hogy a fizikai és matematikai eszközökre szükséges költségeket öfelsege, a sebészeti és bonctani felszerelések analógiájára, személyes pénztárából utalja ki, a kolozsvári könyvtár gyarapítására pedig az egyik bécsi jezsuita könyvtárt engedje át, s a kincstár tulajdonában levő 2000 frt-os Apor-alap kamatait rendelje továbbra is a könyvtár céljaira. Az elgondolás nagyszabású volt, de a szép remények nem teljesedtek, mert a bécsi jezsuita könyvtárt közelebbi érdekeltségek addig már szétszedték, az Apor-féle alapot pedig hiába keresték. Szegedi atya, volt kolozsvári rektor, ki a rend feloszlata után marosvásárhelyi plébános lett, 1777. július 9-i kelettel erősen bizonygatta, hogy gr. Apor István a kolozsvári kollégiumnak 5000 rajnai frt-ot hagyott, amiből a rend előjárói 2000 frt-ot a könyvtár részére rendeltek, hogy kamataiból évenként teológiai, fizikai, morális, történelmi stb. könyvek vásároltassanak. Biró István atya az egyházi bizottsághoz intézett levelében Szegedi György állítását megerősítette, azzal a hozzátétellel, hogy a rend feloszlata után ennek az alapnak mind a tőkéje, mind a kamata a kincstárra szállott, megérné tehát a fáradságot utánajárni, hogy ez a hasznos alap meg ne szűnjék vagy el ne enyészzen. A kincstári számvévőség erre kiterjedt vizsgálatot indított, s 882/1091. sz. alatt 1777. augusztus 13-i kelettel jelentette: „Semmi olyan nyomot nem találhatni, hogy a feloszlott jezsuita rendnek könyvek vásárlására bárhol Erdély nagyfejedelemségében valami külön alapja lett volna.” Az Apor-féle könyvtári alap nem volt kimutatható, mendemondának bizonyult, éppúgy mint Miháltz István exjezsuita sinfalvi misszionáriusnak az a felelőtlen híresztelése, hogy a kolozsvári jezsuiták még a rend feloszlata előtt, mikor sorsukat megsejtették, az úgynevezett aranyos kórusban rejtegetett titkos bibliotékájukat, könyvtáruknak legnagyobb értékeit elégették. Már akkor sem adtak hitelt ennek az értelmetlenségnek és valószínűtlenségnek.

Pállya István bécsi útjának eredményei azonban jelentkezni kezdtek. Az 1778. augusztus 13-án kelt 815. sz. udvari rendelet a kolozsvári könyvtár szervezetéről intézkedett, s az ugyanazon év december 2-án kelt 1199. sz. kormányshéki rendelet közölte, hogy a könyvtár személyzete egy könyvtárórból és két kezelőből fog állani. A könyvtárórnek évi 150 frt fizetése lesz, aminek ellenében az utasításban megszabott kötelességeit remélhetőleg annál serényebben fogja teljesíteni, minthogy a bécsi egyetemi könyvtár hasonló alkalmazottai, akik jóval drágább körülmények között élnek, csak 200 frt-ot kapnak. Kezelőkül (amanuenses) az egyetem igazgatója válasszon ki két szegényebb, de kitűnő erkölcsű joghallgatót, mégpedig olyanokat, kik különböző órákon látogatják a kollégiumokat, hogy felváltva jelen lehessenek a könyvtárban. Ezeknek április 1-jétől augusztus végéig, azután november 1-jétől a tanév folyamán át egyenként havi 3 frt fizetendő az egyetem szükségleteire szánt alapból.

Minden intézkedés megtörtént, már csak a könyvtárór kinevezése és a könyvtár megnyitása volt hátra. Ez az intéző köröket szinte jobban izgatta, mint a közvetlenül érdekelt feleket. A kir. kancelláriának 1779. március 4-én kelt 256. sz. rendelete megparancsolta a kir. főkormányshéknek, hogy a könyvtárór személyének legfelsőbb kiválasztása végett tegyen előterjesztést, mivel a könyvtárnak 1779. április 1-jén meg kell nyílnia. Ezt a rendelkezést 1779. március 16-án 227. sz. alatt a kormányshék azzal továbbította gr. Bánffy Györgyhez, hogy emlékeztette az egyházi bizottság január 15-i 1779. sz. jegyzőkönyvi határozatára, és kérte, hogy a kívánt személyi javaslatot minél előbb nyújtsa be. Az ügyek nehezen mentek, a kitűzött időpontban a megnyitás nem sikerült. 1779. augusztus 11-én Bécsben kelt 989. udv. sz. rendelet, hivatkozva a kormányshék egyházi bizottságának 1779. július 16-i 539. sz.

jegyzőkönyvi pontjára, megállapítja, hogy a kolozsvári Akadémia könyvtárőri kinevezése még mindig késik, ezért az egyetem igazgatójának a véleménye meghallgatandó, vajon nem ez áll-e útjában annak, hogy a könyvtár a közhasználat céljára megnyíljon? Továbbá érdekelte a kancelláriát, hogy milyen átmeneti elővigyázatosság biztosítja a könyvtárban a rendet és a szükséges gondosságot a könyvek őrzésében és rongálásuk megakadályozásában? Vajon Kolozsvárt található-e olyan érettebb korú katolikus vallású, latinul és németül tudó s az ifjúság előtt is tekintéllyel bíró kellő képzettségű egyén, kire ez a tanév kezdetével ráruházható volna, esetleg a kiadott rendelkezéseket milyen más intézkedésekkel lehetne helyettesíteni, mivel a történelem professzorának megbízását keresztülvinni nem lehet, tekintettel arra, hogy Schreiner páter részint sok órája, részint tanulmányai miatt akadályozva van a könyvtári felügyelet, illetőleg a könyvtárőri tiszt további vállalásában. A vonatkozó jelentés megtételére a kancellária négy heti határidőt szabott, hogy a novemberi új tanév megnyitásáig a szükséges intézkedések megtörténhessenek. A kormányshoz 1779. szeptember 3-án 690. sz. alatt Szebenből továbbította ezeket a kérdéseket Pállya István rektorhoz, aki szeptember 15-én azt a meglepő s egyszersmind megnyugtató választ küldte be, hogy a könyvtár nyilvános jelleggel már harmadik hónapja a közhasználat céljaira nyitva áll, s az 1778. október 10-i 1799. sz. udv. rendelet értelmében a könyvtárőri tisztet átmenetileg, míg a kinevezés megtörténik, Irmay István tölti be két íródeák segítségével. A kir. kormányshoz 1779. október 1-jén 776. sz. alatt Pállya István jelentését az udv. kancelláriához azzal a kiegészítéssel közvetítette, hogy az időközben könyvtárőrré kinevezett Vankai Mihály éppen ezekben a napokban veszi át a hivatalát.

Ezekből az iratokból kitűnik, hogy a könyvtár 1779. április 1-jei megnyitása, ahogy a március 4-i királyi rendelet szerette volna, a könyvtárőr személye körül támadt nehézségek miatt tolódozott júliusra. Az is megállapítható, hogy még a könyvtár hivatalos megnyitása előtt, mihelyt az átköltözés és az új berendezkedés megtörtént, SCHREIER NORBERT kegyes atya kapott megbízást a könyvtárőri tiszt vitelére. A piarista korszaknak ő volt az első könyvtárosa. A zenekedvelő és a keleti nyelvekben is jártas Schreier Norbert, ki az 1776/77. tanév elejétől az egyetemi tagozaton hat évig tanította a bölcseletet, vonakodva vállalta a könyvtárosságot, mert egyetemi előadásai sok idejét lefoglalták, s emellett készült a teológiai doktorátusra. Ezért meg akart szabadulni a könyvtár terhével, s mivel a kegyes atyák közül vállalkozó nem akadt, a helyzetet úgy segítettek, hogy az 1778/79. tanév végéig IRMAY ISTVÁNT alkalmazták a könyvtárőr segítségére 120 forint fizetéssel a katalógus rendezése s a professzoroknak már kiadott és kiadandó könyvek számontartása céljából. A végleges megoldás az 1779/80. elejétől VANKAI MIHÁLY kinevezése volt - éppoly ismeretlen személy, mint Irmay István, egyik sem tartozott a tantestülethez -, aki 1786-ig szerepel a könyvtárőri állásban.

Pállya István jelentése szerint a könyvtár megnyitása 1779. júniusában történt. Már az 1778/79. tanévi rektori megnyitójában utalt az egyetem mellé tervezett nyilvános jellegű könyvtárra, amikor bécsi útjára célozva, ezt a kijelentést tette: „Quam Bibliothecam regina vult esse Publicam, vult ad eam omnibus honestissimo scientiarum desiderio incitatis, liberum semper aditum patere.” A könyvtár megnyitása - úgy látszik - ünnepélyes keretek közt ment végbe. Az egyetem igazgatója a professzorokat és az ifjúságot a könyvtárba vezette, bemutatta a szemre is tetszetős, hatalmas gyűjteményt, a megkapó rendet, tisztaságot, a kényelmes olvasószobát, és tudomásukra hozta, hogy öfelsége felhatalmazásából mindenki szabadon látogathatja és használhatja, nemcsak az egyetemiek, hanem külső személyek is, kik olvasni és tanulmányozni akarnak. Mindenkit meglephetett, amit látott és hallott, mert ilyen jellegű könyvtári intézmény még nem volt Erdélyben, a kezdet szerény keretei között a modern egyetemi könyvtár típus első jelentkezése a tudományművelő Kolozsvár városában.

A látogatók azt is észrevehették, hogy a könyvtárban ki van függesztve a szabályzat, mely védi a könyveket, fegyelmezi a rendet és szemmel tartja az olvasók méltányos érdekeit. A kir. kormányshoz egyházi bizottsága adta ki az udvari kancellária utasításai alapján, a bécsi rendelkezéseket a helyi viszonyokhoz alkalmazva és egyszerűsítve: *Regulae cunctis Bibliothecam Publicam Universitatis Claudiopolitanae frequentaturis, Altissimo jussu ad observandum propositae*. Ez az első könyvtári szabályzat kétleveles latin nyelvű nyomtatvány, 15 pontból álló kötelező erejű rendelkezés mindazokra, kik a könyvtárt látogatni és használni szándékoztak. Figyelmet érdemel, hogy ebben a korai időben milyen intézkedésekkel igyekeztek a könyvtár rendjét fenntartani, a könyvek épségét megőrizni, a könyvtár hivatását teljesíteni, egyszersmind a könyvtár akkori életéről is némi fogalmat lehet belőle alkotni.

A könyvtár a tanév folyamán, vásár- és ünnepnapok meg szombat délután kivételével, nyitva állt mindennap, mégpedig november 1-jétől március végéig de. 5-12-ig és du. 2-4-ig, április 1-jétől pedig de. 8-12-ig és du. 2-5-ig. Szeptember és október hónapokban, azaz az őszi nagyszünetben, mikor a látogatottság jelentékeny mértékben csökkent, hetenként négy ízben de. 9-11-ig tartották nyitva a könyvtárt. Az alsóbb fokú iskola tanulói, a humanisták, nem járhattak a könyvtárba. Ezeknek számára a konviktus és a szeminárium prefektusai térítvény ellenében a saját felelősségükre kikölcsönözhettek 6-8 latin és német poétát, ugyanannyi órát, abból a célból, hogy szünnapokon, nevezetesen kedd délután és csütörtök délelőtt a múzeumokban összegyűlt tanulók között szétosszák, kik a professzorok által kijelölt szövegeket egymást váltogatva a könyvekből kiszemelgetni tartoztak. Az olvasó óra leteltével a prefektusok a könyveket nem hagyhatták a tanulóknál, hanem összeszedték, lakásukon őrizték, majd 4-6 hét múltán visszaadták a könyvtárnak, illetőleg újakkal cserélték ki. A filozófus és jogász konviktorok és szeminaristák csütörtök de. 9-12-ig és kedd du., mégpedig télen 2-4-ig, nyáron 5 óráig látogathatták a könyvtárt. Ebben az időben az olvasóterem teljesen az övék volt, a professzorokon kívül senki más oda bebocsátást nem nyert. Prefektusaik velük voltak, ügyeltek a rendre és a komoly magaviseletre, főképpen ellenőrizték, nehogy az ifjak könyvtári bújázkodás örve alatt a városban csavarogjanak. Hétfőn, szerdán, pénteken, nemkülönben kedd és csütörtök délelőtt a könyvtár mindenki számára nyitva állt, de szombat délután zárva maradt, mert akkor a hét folyamán kivett könyveket alapos átvizsgálás után, vajon valami kár nem esett-e bennük, helyükre rakták, s azonkívül a könyvtár helyiségeit a napenkénti takarításnál alaposabb tisztogatásnak vetették alá.

A könyvtári személyzet a kívánt könyvet bárkinek a legnagyobb előzékenységgel szolgáltatva ki, azonkívül tintát és porzót adott, hogy az illető, ki papirost és tollat hozott magával, jegyzeteket készíthessen. A szabályzat igen udvarias módon fejezi ki azt a reménységét, hogy az olvasók a jegyzetkészítésre szánt füzetüket nem rakják a könyvre, még kevésbé rútióját azt el firkálással, jelekkel, számárfülekkel, s általában tartózkodnak minden rongálástól, belátva, hogy különben éppen azt a hasznát rövidítik meg, amit a könyvtár ígér és nyújt mindenkinek. Olvasás után a könyvet a könyvtárörnek saját kezébe kellett visszaadni, aki rögtön átnézte, hogy a látogató nem cserélte-e ki mással s épségben valami kárt nem okozott-e. A professzorok bármikor beléphettek a könyvtárba, s a szaktudományuk körébe tartozó könyveket térítvény ellenében hazavihették és 14 napig maguknál tarthatták, de más körbe eső könyveket nekik is a könyvtárban kellett olvasniuk, ezekből egyszerre kettőnél többet nem, a nagyobb művekből csak egyet kölcsönözhettek. A könyvtáros napjában legalább egyszer megfordult a könyvtárban és ellenőrizte a katalógus szabályszerű vezetését, a könyvek kellő gondviselését, a professzorok és prefektusok elismervényeinek pontos számontartását s a kölcsönzött könyveknek határidőre való visszaszolgáltatását. A könyvtári személyzet részéről esetleg elkövetett tévedést tapintatosan fölülvizsgálta s a hiba helyrehozataláról gondoskodott. Az olvasók ellen emelt panaszokat, amennyiben sikeresen elintézni nem tudta, jelentette az

egyetem igazgatójának, ki a rongálókat kártérítésre ítélte, a vétkeket pedig a könyvár további látogatásától eltiltotta. A könyvtárőrnek a hivatalos órák alatt mindig jelen kellett lennie, hogy a katalógust a megszabott módon vezesse, a könyveket készségesen kikeresse s a könyvtárra lejártával visszavegye. A tisztán és sértetlenül visszkapott könyveket vagy maga helyretette, vagy segédei által visszarakatta a szekrényekbe, de ha az olvasó ugyanazt a könyvet a hét folyamán tovább is akarta használni, az olvasóasztalnak erre a célra szolgáló helyén félretette. Szombat délután ezek a könyvek is helyükre kerültek, ugyanakkor a katalógus szerint pontosan számbavették, hogy a könyvek a szekrényekben helyükön vannak-e, esetleg nem tévedt-e el, vagy nem hiányzik-e valamelyik. A könyvtárőr ilyenkor a térítvényeket is átnézte s a késedelmezőknek értesítést küldött a határidő lejártáról. A szabályzat végül figyelmezteti a könyvtárőrt, hogy a könyvtárórak lejártával az ajtókat mindig gondosan zárja, a kulcsokat féltve őrizze, a könyvtárba égő gyertyával be ne lépjen s ezt másnak se engedje meg.

Ha igaz is, hogy más a szabályzat s más a valóság, fel kell tételeznünk, hogy ebben az esetben a kettő fődte egymást, s a piarista egyetemi könyvtár jól szervezetten működött. Fejlesztését a főhatóság gondjai közt melengette. A kormányzék egyházi bizottsága 1779. február 13-án azzal a kéréssel fordult a számvevőséghez, vajon a volt jezsuita általános alapból fennmaradt 500 forint felhasználható volna-e a kolozsvári nyilvános jellegű könyvtár hiányzó könyveinek pótlására, következésképpen néhány nagyon hasznos, új műnek a beszerzésére. A számvevőség a volt jezsuita alap bevételeit és kiadásait visszamenőleg megvizsgálva azt a felvilágosítást nyújtotta, hogy van némi maradvány rendkívüli kiadásokra, mivel az 1779. évre kiszámított összeg elégséges alapnak látszik az 500 forint szükséglet fedezésére. Minthogy a bizottságtól függött az összeg kiszakítása az említett célra, valószínűnek látszik, hogy a könyvtár mindjárt a megnyitás évében tekintélyes összeget kapott és fordított gyarapodására.

A könyvtár kezdettől fogva nagy figyelemben részesük, s a hatóságok olyan ügyvitelt diktáltak, ami a hanyagságot és a rendetlenséget kiküszöbölte. A kir. kormányzék 1778. december 4-én 1757. sz. alatt felszólította gr. Csáky János egyetemi igazgatót, hogy tegyen jelentést a főiskola érdekében álló német és francia könyvekről, 1779. január 15-én pedig 1799. sz. alatt a könyvtár csonka és többes példányainak jegyzékét kérte be. A német és francia könyvekre vonatkozó rendelet nem volt világos, az igazgató nem értette meg, hogy tulajdonképpen mit kívánnak tőle. A főhatóság valószínűleg azt szerette volna tudni, hogy milyen német és francia nyelvű anyaga van a könyvtárnak s milyen tudományos készlettel kellene azt kiegészíteni. Az intéző körök előtt nyilván az a cél lebegett, hogy a könyvtárt az egyetemi színvonal magaslatára emeljék s korszerű szükségletekkel ellássák. A csonka és hiányos példányok jegyzékét késsedelemmel, csak 1779. június 5-én küldte be gr. Csáky igazgató, arra hivatkozva, hogy a könyvtár eddig nagy rendetlenségben volt, de az új helyiségben a könyvek sokkal kényelmesebben és rendezettebben megkapták helyüket, ezért nagyobb gondnal csak most lehetett összeállítani a kívánt jegyzéket, melyet a kir. kormányzék 1779. június 25-én 459. sz. alatt terjesztett föl az udvari kancelláriához. A jegyzék azt a 13 művet is felsorolja, melyeket a fehérvári papnevelő szeminárium egyik tanára vett kölcsön.

Két dolgot vehetünk itt észre. Egyik az - ehhez a továbbiakban hozzá kell szoknunk -, hogy a kolozsvári könyvtár minden mozzanatáról tudnak Bécsben, s bár közvetlenül a kir. kormányzék egyházi bizottsága intézkedik, végső fokon az udvari kancellária jóváhagyásával történik minden. Ez hosszú ideig fog tartani, s majd látni fogjuk, hogy a könyvtárnak belőle kára nem származott. A másik fontos jelenség az, hogy abban az időben a piarista egyetemi könyvtár az egyedüli intézmény Erdélyben, mely tudományos segédeszközöket tudott nyújtani. Méltó volt hírnevére. „Kolozsváron pedig kiváltképpenvaló lészen az Áhítatos

Oskolához tartozó könyv-ház: - írja róla a Magyar Hirmondó 1781-ben - minthogy az, a Felső Császári Királyi kegyelmes és bő kéz adományból veszi naponként szaporodását azokkal a külömb-külobféle tudományokra tartozó könyvekkel, melyekre való szükségét az ottani Király-Fejedelmi Universitas, az Erdélyi F. Felső Gubernium által fel-jelenti.”

A kolozsvári királyi Lyceum (királyi főtanoda) könyvtára (1787-1850)

A piarista egyetemi könyvtár szép reményeket keltő fejlődése nem folytatódott és nem haladt a megindulás lendületével. Valamennyi okát kikutatni és összeállítani az adatok hiányossága miatt ma már nem lehet. Sok minden nem úgy ment, ahogy kezdődött. Mária Terézia egyetemfejlesztési tervét II. József nem folytatta, sőt 1784. augusztus 28-án az ausztriai egyetemekkel együtt az univerzitás nevet a kolozsváritól is elvette. Az 1787-ben életbe lépett rendelet az eddigi akadémiai típust lyceumnak nevezte, királyi jelzővel (Lyceum Regium), ami azonban nem tulajdont, hanem nyilvánossági jogot jelentett. Voltaképpen lényegbe vágó változás azonkívül, hogy a teológiai fakultás megszűnt, illetőleg Fehérvárra költözött, nem történt. A lyceumi rangra szállított kolozsvári főiskola tovább is egészen 1848-ig bölcsészeti, jogi tagozattal és orvos-sebészeti intézettel működött. A könyvtárt, a változáshoz igazodva, a „kir. Lyceum könyvtára” név illette meg. A 40-es évektől kezdve szerették magyarítva „kir. főtanoda könyvtára”-nak hívni. Nehezen tudtak beletörődni a Bibliotheca Universitatis mellőzésébe, de a század elejétől megszokják, hogy a könyvek címlapjára a „Bibliotheca Lycei Regii Claudiopolitani”, illetőleg a „Bibliotheca Lycei Claudiopolitani” katalogizáló jelzést vezessék rá.

A könyvtárnak most az lett volna a feladata, hogy a főiskola három tagozatát bölcsészeti, jogi és orvosi művekkel lássa el. Ez nem történt meg, legalábbis nem olyan mértékben, ahogy a főiskola érdekei megkívánták. A századforduló évtizedeinek okleveles bizonyítékai nem tanúskodnak a tanulmányi alap nagyobb teherbíró képességéről és áldozatkészségéről. A könyvtárnak jutó körülbelül 200 forint kevés volt a három főiskolai tagozat szükségleteinek kielégítésére, még akkor is, ha az orvos-sebészeti intézet könyvek beszerzésére időnként rendkívüli segélyekben részesült. Mike Sándor írja egy későbbi visszaemlékezésében - eléggé illetékes tanú, mert a század elején kezelő volt a könyvtárban -, hogy kevés gondot fordítottak a könyvtár fejlesztésére, legfőleg ha valamelyik tanárnak szüksége volt egy-két könyvre, azokat megküldötték azzal az utasítással, hogy iktassák be a könyvtár lajstromába. Ebben van némi túlzás, de a magva igazság. Jellemző, hogy amikor Ferenc király 1817. augusztus 21-én meglátogatta a könyvtárt és szokásos fejedelmi tetszését nyilvánította, a professzorok kérelmet nyújtottak át az uralkodónak azzal az alázatos esedezéssel, hogy a lyceumi nyomda jövedelme a könyvtár, továbbá a fizikai és matematikai múzeum gyarapítására engedélyeztessék. Természetesen kérelmük a kegyes fogadtatáson kívül semmi más eredménnyel nem járt. Elgondolásuk helyes volt, de nem vetett számot azzal, hogy a nyomda is a sok felől igénybe vett tanulmányi alap forrásai közé tartozott. Ekkor Szabó Elek atya, könyvtárőr, a fizika nyilvános rendes tanára, ugyanezt a kérdést a kir. kormányshoz nyújtotta be, ahonnan 1818. október 25-én érkezett meg az elutasító válasz azzal az indoklással, hogy a tanulmányi alap semmi segítséget nem tud adni sem a könyvtárnak, sem a fizikai múzeumnak, mivel a lyceumi épület javítása, illetőleg új épület emelése minden krajcárját lefoglalja. Ez a magyarázat emlékeztet az akkori nehéz időkre, az évtizedes napóleoni háborúkra, melyek a közalapokat is erősen megdézsmálták, a pénzügyi válságra, a gazdasági élet teljes tönkremenetelére, az éhínségre s arra a nagy vállalkozásra, hogy az 1818-1821. években építette fel a tanulmányi alap az új lyceumot, a ma is álló kat. gimnázium épületét a kolozsmonostori

bencés kolostor évezredes köveiből. Ezekből a viszonyokból meg tudjuk érteni, hogy a könyvtár a századforduló évtizedeiben, nem ok nélkül, mostoha bánásmódban, legalábbis szűk ellátásban részesült.

Az nem felel meg a valóságnak, hogy a tanulmányi alap egészen hűtlen lett volna a könyvtárhoz. Későbbi utalásokból kitűnik, hogy a tanulmányi alap számadáskönyveiben évi 500 forint rendszeresített kiadás szerepelt - hogy mióta nem tudjuk -, amiből azonban elsősorban a Lyceum dologi szükségleteit kellett ellátni, s a maradék a könyvtár gyarapítására és tűzifa beszerzésére szolgált. Ez az összeg a pénz értékének csökkentése óta évi 5000 forint bankópénzre változott s egyötödös értékben ugyanazokat a célokat kellett teljesítenie. A viszonyok javultával a kir. főkormányzók a múltra hivatkozva, 1827. szeptember 13-án azt a javaslatot terjesztette elő, hogy a volt jezsuita kollégium eladásából a tanulmányi alapra szálló 3400 forint tőke 204 forint évi kamata ezután kizárólag a könyvtár fejlesztésére fordíttassék, másrészt pedig a tanulmányi alapból egyszersmindenkorra 100 forint utaltassék ki a fehérvári káptalan és kolozsmonostori konvent levéltáraiban, nemkülönben a kolozsvári Lyceum könyvtárában található oklevélgyűjtemények és az előbbi századok alatt tartott országgyűlések végzéseinek rendbe szedésére. Az udvari kancelláriának 55515-1828. számú február 1-jén kelt rendelete a kormányzói javaslathoz azzal járult hozzá, hogy az 1827. november 1-jétől a tanulmányi alapból kiutalásra kerülő 500 forint évenkénti összegből 100 forint egyszersmindenkorra a régi országgyűlési végzések lemásolására használtassék fel, 200 forint az addigi szokás szerint a Lyceum kisebb dologi kiadásait lássa el, a megmaradó összegből pedig a Lyceum könyvtárának fejlesztésére új művek szereztessenek be, amiről a Lyceum prodirektora illetőleg könyvtára évenként országos elszámolást tartozik benyújtani.

Ez az a nevezetes, sokszor emlegetett királyi rendelet, mely az eddigi esetlegességgel szemben 1828-tól hivatalos intézkedéssel évi 300 forintot rendszeresített a tanulmányi alapból a Lyceum könyvtárának fejlesztésére. A viszonyokhoz képest eléggé kiadós összeg volt a legfontosabb szükségletek ellátására. Tudni kell azonban, hogy a könyvtár, illetőleg a könyvtáros az általánnyal nem bánhatott szabadon, nem költezhetett tetszése szerint. A rendelkezések hosszú sora kötötte meg kezét. A kormányzók évente megküldte a könyvtárnak a Magyarországon és Erdélyben megjelent könyvek jegyzékét, melyeknek megvásárlását az udvari kancellária engedélyezte. Csak ezeket lehetett beszerezni és semmi mást. A külföldön vagy az osztrák tartományokban kiadott könyveket máshonnan, mint Bécsből, nem volt szabad megrendelni. A hatóságok szemesen ügyeltek, hogy a könyvtárba milyen könyvek kerülnek be, s aggodalmasan vigyáztak, hogy a javadalomból egy krajcár se sikkadjon el fölösleges kiadásokra. A könyvtáros a maga belátása szerint könyveket nem vásárolhatott, csak a legfelső jóváhagyás elnyerése után, amint az 1840. november 12-én Bécsből kelt rendelet szigorúan meghagyta. Az eljárás az volt, hogy a professzorok egyenként külön-külön jegyzékbe foglalták a saját szaktudományuk részére beszerezendő könyveket, melyeknek hiányát a könyvtáros a katalógussal való összevetésből igazolta, azután a kívánságokat a rendelkezésre álló összeghez idomították, s miután a véglegesített jegyzéket a legfelsőbb hely jóváhagyta, a rendelés megtörténhetett. Az általányt csak akkor utalták ki, mikor a könyvtáros jelentést tett a könyvek megérkezéséről. Egy időben a könyvtáros a pénzt nem is kapta kézhez, hanem a kincstár közvetlenül eszközölte a kifizetést. A könyvtárőr számadását minden évben a kir. alapítványi számvevőség felülvizsgálta, s ha rendben találta, a szabályszerű felmentést (absolutorium) írásban kiadta. Az udvari tanulmányi bizottság 1826. augusztus 12-i 3716. sz. rendelete a következő adatokat kívánta az évi általányból: 1. Maradék a múlt közigazgatási évről. 2. Javadalom a legközelebbi múlt közigazgatási évre. 3. Más járulékok. 4. Összbevétel. 5. Könyvbeszerzés. 6. Könyvkötési kiadások. 7. Irodai kiadások. 8. Takarítási kiadások. 9. Összkiadás. 10. A jövő évi számadásra átvihető maradék. A számadáshoz minden évben

mellékelni kellett az időben beszerzett könyvek leltárát a könyvtár állapotának nyilvántartása céljából. Ha az évi számadás az átalányból bizonyos összegű megtakarítást mutatott ki, a maradványt a könyvtárőr csak kormánysszéki jóváhagyással használhatta fel valami meghatározott célra, pl. könyvköttetésre. Bárhonnan egyetlen könyv érkezett be a könyvtárba, rögtön jelentést kellett tenni róla, s csak akkor lehetett beiktatni, ha ellene kifogást nem emeltek. Ilyen körülményes és megkötött volt a könyvbeszerzés, ami sokat megmagyaráz abból, hogy a múlt század első felének magyar irodalmi termése csaknem teljesen kiesett a könyvtár állományából. A szépirodalom akkori tekintélytelensége, másrészt szelleme a hivatalos közegek megértésére nem számíthatott.

A számadáson kívül a könyvtárőr minden évben november közepéig jelentést terjesztett föl a könyvtárról. Az 1814. október 7-i 1913. sz. rendelet szerint az évi jelentésnek a következő pontokat kellett felölelnie: 1. Személyzeti létszám. 2. Az olvasók hozzávetőleges középszáma, gyarapodásuk vagy csökkentésük az előző évhez képest, s annak jelzése, hogy mely fajta könyvek a legkeresettebbek. 3. A könyvtár állapotának leírása, megjelölése a jól felszerelt és az esetleg nagyon hiányos szakoknak, a kész vagy előkészületben levő katalógusok ismertetése. 4. A könyvtári személyzet jutalomra méltó ténykedései, kiválóbb alkalmazhatóságuk, újabb műveik stb. 5. Dicséretes, előléptetések, fizetésemelések, büntetések, melyekben egyesek részesültek. 6. Az év folyamán kiadott és bevezetett újabb rendelkezések és intézkedések. Az udvari tanulmányi bizottság 1829. február 20-i 1068. sz. rendelete az évi jelentéshez még egy rövidre fogott, de teljes jegyzék mellékletét kívánta a beérkezett, különösen pedig a vásárolt könyvekről, ami alól csak abban az esetben lehetett kivételt tenni, ha a gyarapodás egy egész könyvgyűjteményt tett ki. A jelentéshez a kir. kormánysszéknak hozzá kellett fűznie a saját véleményét a könyvtár állapotáról, különösen a könyvtárosok szorgalmáról és teljesítményeiről, s a felterjesztést az udvari kancelláriához csak akkor továbbíthatta, ha előbb alaposan megvizsgálta, hogy a jelentési pontok teljesek és kifogástalanok.

A súlypont ebben az időben láthatólag nagymértékben a könyvtári ügykezelésre helyeződik át. Bécs azt szerette volna, hogy karikacsapásszerűen minden egyformán forogjon az összbirodalom lyceális könyvtáraiban. Egymást érik a könyvtári szabályzatok, a helyi viszonyokhoz képest rendszerint túlméretezettek. 1802. október 26-i kelettel Bécsből a kir. kormánysszékhöz egy újabb rendelet érkezett a lyceumi könyvtárak használatának szabályozására, amely hét főpontban és több alponthoz, csekély módosítással, az 1779-i első szabályzatot ismétli meg. 1818-ban az udvari kancellária, hivatkozva az 1778. április 30-i és 1781. január 15-i rendeletekre, a lyceumi könyvtárak kezelésére 799. sz. alatt újabb szabályzatot adott ki, melyet a kir. főkormánysszék 6680. sz. alatt 12 paragrafusban küldött meg a könyvtárnak.

E szerint a Lyceum professzorainak kivételes joguk van a könyvtárból kölcsönzött könyveket lakásukra hazavinni, kéziratok és ritkaságok kivételével, melyeket ők is csak a könyvtárban olvashattak. A professzorokon kívül senki másnak, bármely rendhez vagy méltósághoz tartozzék is, a könyvtárból könyveket kiadni nem volt szabad. Nagy és több kötetes műveket, hasonlóképpen lexikonokat, ha csak több példányban nem álltak rendelkezésre, még a professzorok sem vihették el a könyvtárból. Vallás-, erkölcs-, államellenes, a legfőbb ellenőrző hatóságtól tiltott könyveket büntetés terhe alatt tilos volt kiadni, valamint rendezés alatt álló könyveket besorozásuk előtt használatra bocsátani nem lehetett. Ezekről eltekintve, a professzorok korlátlanul szállíthatták haza a könyveket, természetesen nem olyan fölös számmal, hogy az illető osztályt teljesen kiürítsék. A kölcsönzésről kötelezvényt kellett kiállítani, mely az éven és napon kívül a könyv címét, formáját, kötését, továbbá megjelenési helyét és évét, valamint a kiadó (commentator) nevét is feltüntette. A kölcsönzött könyvekről vezetett jegyzőkönyvbe be kellett írni a könyv lapszámát, esetleges metszeteit és térképeit. E

jegyzőkönyv alapján a könyvtáros minden év végén jelentést tett a könyvtár forgalmáról. Mivel a nyilvános könyvtár nem egy, hanem valamennyi professzor s azonkívül minden olvasni szándékozó számára fenntartott intézmény volt, a kölcsönzött könyveket a professzoroknak három hónap leteltével mulhatatlanul vissza kellett szolgáltatniok. Aki ismételt figyelmeztetés ellenére ennek nem tett eleget, elvesztette jogát a könyvtár további használatára. Az előbbi szabályzatokkal szemben új intézkedés, hogy minden év augusztus 1-jétől 15-ig általános könyvtárrevíziót kellett tartani, az összes kölcsönzött könyvek előzetes beszedése után. Ennek során egyenként számba vették a könyveket, a rendet helyreállították, az esetleges hiányokat megállapították, a számadásokat és jegyzőkönyveket lezárták. A revízió befejeztével a professzorok a kívánt könyveket ismét használatba vehették.

Az időnként felfrissített és felelevenített szabályzatok a lelkiismeretet akarták ébren tartani, hogy ne lazuljon meg a rend, s a könyvtár épségén a hanyagság rést ne üssön. Minden eddigi intézkedést túlszárnyalt a Bécsben kiadott *Insiruction für die K. K. Universitäts- und Lyceal-Bibliotheken* című, 43 ívrét lapon 136 paragrafusból álló nyomtatott utasítás, amely több mint egy félszázad szabályzatait és tapasztalatait összegezte. 1847. június 4-én küldte meg Keserű Moyses lyceumi főigazgató megfontolás céljából, ha belőle valami felhasználható volna. Figyelembevételére és alkalmazására annál kevésbé kerülhetett sor, mert a más külső és belső feltételekhez alkalmazott paragrafusok a kolozsvári könyvtárnak inkább szűkülő, mint táguló keretei közé nem illettek. Az újabb utasítások, így az 1846. évi 7271. sz. szabályzat sem felelt meg az erdélyi viszonyoknak. A birodalom egyetemi és lyceális könyvtárainak nagy arányú fejlődésével a kolozsvári Lyceum és könyvtára, amely évtizedekig ugyanezen a mezsgyén szinte mozdulatlanságba rögződött, nem tudott együtt haladni. Ennek belátása készítette a kir. kormányshéket arra, hogy 1848-ban Kisasszony hava 16. napján 9087/t. 264. sz. alatt egy 8 pontból álló, minden eddiginél jóval egyszerűbb, új szabályzatot adjon ki. Ez az első magyar nyelvű szabályzat egykorú eredeti fogalmazásban és teljes szövegében érdemes a közlésre.

Szabályok a kolozsvári királyi főtanoda könyvtára számára

1. A könyvtárör felelősség terhe alatt a könyvsorjegyzék szerint veendi át és ugyana szerint az e végre kinevezendő biztosok előtt adandja át utódjának a könyvtárt.
2. Szoros kötelessége a könyvtárörnek a könyvtárt a könyvsorjegyzékek (catalogi librorum) szerint rendben tartani és a könyveket évenként kiporoztatni.
3. A könyvtár az olvasók számára délelőtt 10 1/2-12, délután 2-4 óráig nyitva áll; - vendégnek, ki magára bé nem eresztethetik, a könyveket helyekből kivenni tilos; - kiki csak azon könyveket olvasandja, melyeket kívánatra a könyvtárör kezébe adand; - huzamosb ideig olvasni akarók az olvasó szobában foglalandnak helyet, a fenn megjelölt órák alatt. A könyvtárör fogadja az olvasókat nyájason.
4. A könyvtárból könyvet el- és hazavinni csak a főtanoda igazgatónak, és a fő- és közép-tanoda tanárainak szabad, de ezeknek is csak úgy, hogy a kivett könyveket az e végre szánt jegyzőkönyvbe magok saját kezükkel írják bé, gondja lévén a könyvtárörnek, miszerint az imígyen kiadott könyvek annak idején hiány és romlás nélkül adassanak vissza.
5. Ha a 4-ik pontban érintett egyéneken kívül mások a könyvtár könyveit olvasás végett hazavinni óhajtják, az elviendő könyvek árát a könyvtárörnél tegyék le előre, s a kivett könyveket a 4-ik pontban felhozott jegyzőkönyvbe saját kezükkel írják be.
6. Azon könyveket, melyek a 4-ik és 5-ik pont alatt kitűzött feltétel nélkül kiadvák, bárkinél legyenek, a könyvtárör rögtön vegye bé.

7. Ha valamely könyv a könyvtárból elveszne, azt a könyvtárőr megfizetni, vagy éppen olyan kiadású, alakú és becsű könyvvel kipótolni köteles. A könyvtárban égő szabad gyertyával jární tilos.

8. Az újonnan készült könyvsorjegyzékeket (catalogi) folytatni s az új, adomány útján nyert, vagy pénzzel szerzett könyveket illető helyükre beírni, a kéziratokat rendben szedni és összeírni a könyvtárőr szoros kötelessége.

A hatóságok buzgalmát szabályzatok kiadására és ismételt megújítására főképpen az mozdította elő, hogy a századforduló körül nagy hanyagságok történtek, s a könyvtár jelentős károsodást szenvedett. Az első nagy revíziót 1817-ben Fajsz József könyvtáros és segédje, Mike Sándor másodéves bölcsészhallgató hajtotta végre. Pontos vizsgálattal megállapították azokat a könyveket, melyek sem térítvényeken nem szerepeltek, se a könyvtárban nem voltak megtalálhatók. Jegyzékük 356 tétel alatt sorolja fel az egészben vagy részben elveszett műveket, 61 tétel alatt pedig azokat a könyveket veszi számba, melyekről volt ugyan térítvény, de a kölcsönzők időközben meghaltak (5 eset), vagy ismeretlen helyekre szóródtak szét. A fenti 356 műből 123 utólag előkerült és a jegyzékből töröltetett, de a veszteség így is nagyon sajnálatos: 242 igen értékes, XVI-XVIII. századi kiadású, jórészt latin és német nyelvű könyv kallódott el.

A kormányzék erősen felháborodott a nagy károsodáson, és erélyes intézkedéseket fogantatott a menthetők mentésére. A fentiekén kívül előkerült még két térítvény 1782-ből. Benkő Mihály kolozsvári plébános 1782. szeptember 26-án Batthyán Ignác püspök parancsára 143 történelmi, bölcsészeti, nyelvtudományi, kánonjogi és más természetű művet 198 kötetben a fehérvári tisztelendő papság használatára a kir. Lyceum könyvtárából átvett és elküldött kegyelmes előjárójának. Egy másik jegyzék szerint ugyancsak Benkő Mihály plébános ugyanakkor (1782) az egyetem kir. igazgatójának beleegyezésével 101 művet 207 példányban átvett, mégpedig a többes példányok sorozatából, s ezeket szintén a fehérvári tisztelendő papság használatára továbbította. 1818-ban intézkedés történt ezeknek hazaszállítására. A kir. kormányzék a néhai Fuhrmann tanár által kivett s vissza nem adott könyvért (Barbaret: *Viesuchen*) 1 rh frt-ot hajtott be özvegyén a kolozsvári tanács útján, s br. Kemény Ignác, a Lyceum igazgatója, 1818. október 28-án meghagyta a könyvtárőrnek, hogy a könyvet újból vásárolja meg, Fuhrmann tanár térítvényét pedig küldje vissza az özvegynek. Br. Apor József kolozsvári plébánosnál is elveszett egy könyv (Finetti: *Jus naturae et gentium*), s testvére, br. Apor Lázár, mivel a könyvet a leggondosabb kereséssel sem találta meg, felajánlotta árának kifizetését. Még több ilyen esetben a könyvtárosnak kellett meghatároznia az elveszett könyv árát, a kormányzék aztán gondoskodott az összeg behajtásáról. Horváth Pál marosvásárhelyi plébánost a kormányzék kétszer is felszólította, hogy a Cserei József egykori plébános által a Lyceum könyvtárából kölcsönzött könyvekről adjon felvilágosítást. Mivel ismételt sürgetésre sem érkezett válasz, a kormányzék hivatalból megkereste br. Szepessy Ignác erdélyi püspököt, hogy ne terheltesse ezt az embert kötelességére rászorítani.

Mártonfi József püspök is 19 breviáriumot vitt el a Lyceum könyvtárából, s átadta a fehérvári főtisztelendő káptalan használatára. Ezeket természetben már nem lehetett visszaszolgáltatni, ezért a kir. kormányzék 1818. november 5-én elrendelte, hogy a breviáriumokért egyenként 4 rh frt-ot kell fizetni. A káptalan meg is fizette a 19 breviáriumért járó 76 rh frt-ot, s most Szabó Elek könyvtáros azt kérte, hogy ezt az összeget a könyvtár megrongált könyveinek beköttetésére fordíthassa. Ez a mai fogalmaink szerint egyszerű eljárás az akkori ügyvitel bonyodalmaiba keveredett. A kormányzék 1819. február 19-én megkérdezte az alapítványi számvevőség véleményét. A számvevőség május 10-én alázatosan jelentette, hogy nincs

semmi akadály, sőt szükségesnek látszik, hogy a megrongált könyvtári könyvek javítása a breviáriumok beszedett árából eszközöltessék. Erre a kir. kormányzék június 23-án hivatalosan felkérte a tudományos ügyek főigazgatóját, rendelje el, hogy a kir. Lyceum könyvtárának megrongált, de jobb minőségű könyveit a 76 rh firt-ból javítsák ki, úgy azonban, hogy a munka a lyceumi könyvkötészetben hajtassék végre, és róla a nyomda igazgatója által láttamozott kimutatás küldessék be a kir. kormányzékhez. Ezt az engedélyt a főigazgató július 25-én közölte Szabó Elek atyával, aki azt augusztus 2-án vette tudomásul. A körülményes ügy két év múlva, 1821. január 12-én fejeződött be, amikor a kormányzék értesítette a könyvtárort, hogy az alapítványi számvevőség rendben találta az elszámolást arról a 77 rajnai forintról, melyet a breviáriumokért és elveszett könyvek árának megtérítése címén vett be és könyvkötésre, továbbá Márton József *Új lexikon*-ának megvásárlására fordított. A felmentés birtokában Szabó Elek atya a bekötött könyveket most már polcaikra visszarakhatta.

A fenti esetekkel kapcsolatban megjegyezte a kormányzék leirata, hogy eddig nagy rendetlenség uralkodott a kir. Lyceum könyvtárában, mivel előfordultak olyan esetek, hogy a térítvény ellenében kiadott könyveket nem kérték vissza, mások pedig, melyeket egyszerűen térítvény nélkül adtak ki, csak véletlen folytán kerültek napvilágra. Ez késztette a kir. kormányzékot az 1818. május 18-án kelt királyi rendelettel megerősített szabályzat közlésére. A könyvkölcsönzés megszigorítása nem volt fölösleges a kiderült hanyagság és felületesség miatt, ami minden időben egyik oka a közkönyvtárak veszteségjegyzékének. Az eset a kormányzékot fokozottabb figyelemre buzdította a Lyceum könyvtára iránt, amely ettől kezdve szigorú ellenőrzés alatt áll, s a könyvtárosoknak ugyancsak kellett ügyelniük, hogy a rendeletek végrehajtásának elmulasztásával, vagy felületes teljesítésével alkalmat ne adjanak hivatalos szemrehányásokra.

A könyvtár életének minden mozzanatára kiterjedő intézkedések még a Mária Teréziától 1778-ban jóváhagyott nyilvános és hivatalos jellegből következtek, amit a hatóságok tiszteletben tartottak, s ennek megfelelően Erdély nagyfejedelemségének könyvtárai között kivételes helyzetet, bánásmódot és jogokat biztosítottak neki. Az erdélyi könyvellenőrző hivatal a cenzúrázott kéziratokat hivatalosan a Lyceum könyvtárába tette át megőrzésre, s a tiltott könyvek bizalmas jegyzékét szintén ott helyezték letétbe. Az utóbbi különösképpen hangsúlyozza a könyvtár hivatalos jellegét. A bécsi cs. kir. könyvellenőrző hivatal többféle tekintetből és alapos okokból azt tartotta kívánatosnak, hogy a birodalom tartományaiban időről időre eltiltott könyvek jegyzékai csak a szorosan vett szükséges hivatalos használatra szolgáljanak, de azok tovább ne terjesztessenek. A könyvellenőrzés úgy volt megszervezve, hogy a tartományi fővárosokban székelő tartományi hatóságoknak, továbbá az ott működő könyvvizsgáló hivatalnak, a tartományi tanulmányi igazgatónak volt a feladata a tiltott könyvek bevitelének ellenőrzése és lehetőség szerinti meggátlása. E hatóságok mellett különösen a nyilvános könyvtárak előjáróinak kellett hivatalos utasításaiknak megfelelően arra ügyelniük, hogy könyvtárukból egy tiltott könyv se adassék ki az olvasóknak. A hivatalos folyamat az volt, hogy a külföldről érkezett könyvcsomagokat, kötegeket és ládákat kivétel nélkül az illető tartományi könyvvizsgáló hivatalhoz szállították a szükséges hivatalos eljárás céljából, s csak kivételesen tettek eleget olyasféle kíváncsiságnak, hogy a tartomány alárendelt jellegű közigazgatási és ellenőrző hatóságaival közölték volna valamely tiltott könyv címét, s akkor is csak olyan céllal, hogy annak terjesztését ellenőrizhessék és megakadályozhassák. A nagyon bizalmasnak tekintett tiltott könyvek jegyzékét hosszú évtizedekig kéziratos másolatokban küldték le Bécsből a tartományi hatóságokhoz hivatalos használatra. Mivel még az akkori türelmes másolási kedv mellett is fárasztó volt sokszoros leírásuk, 1822-ben a bécsi cs. kir. központi könyvvizsgáló hivatal áttért a tiltott könyvek jegyzékének kinyomtatására a szükségletnek megfelelő példányszámban. A bécsi központi ellenőrző hivatalnak 1822.

február 17-én kelt 3772. sz. rendelete úgy intézkedett, hogy az erdélyi kir. udvari kancelláriának a jövőben mindenkor 3 példányt fog rendelkezésére bocsátani: ebből az egyik példányt az erdélyi kir. kormánysház kapta megőrzésre, a másik példány az erdélyi kir. könyvvizsgáló hivatalt illette meg, a harmadik pedig a kolozsvári kir. Lyceum könyvtárában nyert elhelyezést hivatalos használatra. A könyvtár ma is 6 testes protokollumban őrzi az 1773-1847 között kiadott és részére megküldött tiltott könyvek jegyzékét. (*Index Officii Revisoratus Librorum de Prohibitis.*) Bár nem teljes, mert közben-közben jelentősebb hiányok mutatkoznak, a fenti időszak néhány évtizedére igen érdemes könyvtörténeti anyagot tartalmaz. Máshol hozzá nem férhető, ritka forrása ez a korbéli cenzúra éber buzgalmának s ma már sokszor érthetetlen érzékenységének.

A könyvtár hivatalos jellegét továbbá kiváltképpen igazolja a 4546-1828. sz. kir. rendelet, mely a magyarországi és erdélyi könyvnyomdákat arra kötelezte, hogy nyomtatványaik egy-egy példányait küldjék meg a kolozsvári Lyceum könyvtárának. Ez a rendelet egy évtizeddel előzte meg az 1839/40. VI. tc. 11.§-át, mely a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára részére biztosított köteles példányt, és két évtizeddel korábbi az 1848. 18. tc. 40. §-ában a magyarországi sajtótermékek köteles példányaira vonatkozó törvényes intézkedésnél. A Lyceum könyvtára az első a magyar könyvtárak sorában, melynek részére köteles példányok rendeltettek el. A rendelet végrehajtás nélkül nem járt a feltételezett eredménnyel, de kétségkívül így is érkeztek könyvek, s a könyvtár ezúton számos könyvvel gyarapodott. A pesti kir. egyetemi nyomda, a budai tantestületi és a zágrábi tankerületi nyomdák kiadványait a kormánysház lajstrom mellett nem egy ízben átteszi a püspökhöz, hogy a kolozsvári kir. főtanoda könyvtárába juttassa el. Az erdélyi nyomdák közvetlenül küldték be kiadványaikat. Az 1838-as katalógus 1832-től 1838-ig a beérkezés sorrendjében sorolja fel azokat a könyveket, melyek a magyarországi és erdélyi nyomdákban mint „kötelmi” példányok érkeztek a könyvtárba. Mintegy másfél ezer könyvet, a harmincas-negyvenes éveknek sok nevezetes kiadványát leltározza ez a rész. Nem lehet tehát azt állítani, hogy a köteles példányokra vonatkozó királyi rendeletnek egyáltalában nem lett volna fogantatója.

A vásárláson és a köteles példányokon kívül az ajándékozás volt a könyvtár gyarapodásának harmadik forrása. Ajándékból három jelentősebb gyűjteményt kapott ebben az időben a könyvtár. Boér Imre exjezsuita páter 1795 december 30-án meghalt Kolozsvárt. Tekintélyes hagyatéka 14.274 forintot tett ki, melyet egy Kolozsvárt emelendő kórházra hagyott. Azonkívül összes könyveit a kir. Lyceum könyvtárának ajándékozta, kegyeletos visszaemlékezésből, hogy ő volt a könyvtárnak utolsó jezsuita prefektusa. Hagyatékának leltárát nem ismerjük, így nem tudjuk meghatározni, hogy az hány kötet könyvből állott, de a könyvvállványokról ma is gyakran kerülnek kézbe könyvek, melyek ex librisét viselik: „Emerici Boér”; „R. D. Emerici Boér de Nagy Berivoj. Claudiopoli”; „Inscriptus Catalogo Librorum Emerici Boér.” A kegyesrend kolozsvári *Domus Historiá*-jából tudjuk, mert különben a könyvtárban közelebbi nyomára nem találunk, hogy Koros Imre páter, a nyomda prefektusa, aki 1831. május 24-én 76 éves korában elhunyt, könyveit a kollégium könyvtárának hagyományozta, továbbá egy 1600 forint-os alapítványt tett, melynek kamataiból egy rész a könyvtár gyarapítására szolgált. Kovács Miklós erdélyi püspök 1830. december 15-én megküldötte az akkori könyvtárőrnek a nagyságos Hochmeister Márton kir. tanácsos, szebeni szenátor által a kolozsvári Lyceum könyvtárának felajánlott könyvek katalógusát abból a célból, hogy a már előbb eljuttatott könyveket a könyvtárba annak rendje szerint beiktatni tekintse hivatalos kötelességének. Ez a Hochmeister Márton (1767-1837) alapította az első erdélyi magyar lapot, az Erdélyi Magyar Hírvivőt (1790), s ő adta ki Bethlen Farkas históriáját hat kötetben (1793). A kegyesrend váci intézetében tanult, s jogi tanulmányait a kolozsvári kir. Lyceumban végezte. A hálás piarista növendék az élvezett sok jó viszonzásául 1809-ben nyomdáját, 1818-ban pedig könyvtárát a

kolozsvári Lyceumnak ajándékozta. A püspöki leiratban említett katalógus nincs meg, így nem tudjuk megállapítani, hogy mennyiségileg milyen nagy és minőségileg milyen értékű volt ez a könyvtár. Egykorú becslés szerint a nyomda és a könyvek értéke 18.000 forint-ra rúgott. Mind a három hagyaték szép emléke annak, hogy a könyvtár közmegebecsülésben állott, s a katolikus társadalom a magáénak tekintette.

Itt kell megemlékeznünk az Aranka-féle Magyar Nyelvmívelő Társaság könyv- és kéziratáráról, mely ebben az időszakban jutott a könyvtár állományába. Aranka György halála után (1817. március 11.) az erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratait a marosvásárhelyi kir. tábla levéltára őrizte 1827-ig. A kormányzói elnök ennek az évnek június 25-i teljes tanácsülésén azt indítványozta, hogy ennek a tudós társaságnak az írásait Kolozsvárra kellene szállítani, mégpedig valamely olyan helyre, ahol a tanulni kívánók az értékes anyaghoz könnyen hozzáférhetnek. Erre a célra a kolozsvári kir. Lyceum könyvtárhelyiségét látták alkalmasnak. Kilyéni Székely Mihály, az erdélyi kir. tábla elnöke, rendeletet kapott, hogy az iratokat vétesse jegyzékbe, rakassa ládába s küldje Kolozsvárra a kir. Lyceum igazgatójához. Gr. Lázár László, a Lyceum fődirektora, július 24-én jelentette a küldemény megérkezését és elhelyezését a könyvtár egyik külön szobájában.

A Magyar Nyelvmívelő Társaság kéziratai és munkálatai, valamint a bibliotékájában összegyűlt könyvei, melyeket a kir. kormányzók 1790-1827. sz. alatt tartott számon, 23 iratsomóban így kerültek a lyceumi könyvtárba megőrzés végett. A kéziratok aztán a könyvtár egyik szobájában évtizedekig rendezetlenül várakoztak jobb sorsukra. Erre indítékot először Toldy Ferenc adott 1852-ben azzal, hogy felszólította Vass József piarista atyát, az akkori tudós könyvtárórt, a Magyar Nyelvmívelő Társaság történetének megírására. Vass József ekkor hozzáfogott „az Augias óljánál nem rendezettebb közel kétszáz ívre terjedő társasági lomtár átvizsgálásához”, amint az 1852. augusztus 21-én Toldynak küldött levelében írja. Az anyagot nagyjában elrendezte, jegyzékbe foglalta s az értékesebb darabokat lemásolta. A kért monográfiát Vass József ugyan nem írta meg, de nagy szolgálatot tett a Társaság munkálatainak lelkes ismertetésével, ami először tájékoztatta a tudományos világot a kolozsvári lyceumi könyvtárban őrzött anyag nagy értékéről. Utána Jakab Elek vizsgálta át újból a gazdag hagyatékot és írta meg nagy vonásokban a Társaság történetét. Legbehatóbban Perényi József piarista tanár dolgozta fel két tanulmányban az Aranka-féle kéziratár hatalmas készletét. 1942-ben az Erdélyi Tudományos Intézet megbízta Jancsó Elemér intézeti tanárt, hogy Aranka György levelezését és a Magyar Nyelvmívelő Társaság iratait kiadásra készítse elő. Jancsó Elemér a gyűjtemény legnagyobb részét lemásoltatta, kiadását azonban ekkor még a külső körülmények feltartóztatták.

Ennek a gyűjteménynek igen érdekes és tanulságos könyvtári története van. Amikor 1929-ben a Lyceum-könyvtárt átvettem, kíváncsian kerestem a híres Aranka-féle kéziratárt. Hiába kutattam át a könyvtár minden zegét-zugát, sehol nem találtam, még nyomára se tudtam akadni, hogy hol van, vagy mi lett vele, bár a gimnázium padlását éppúgy felhántam, mint a kegyesrendi társház minden elképzelhető helyét. Amikor minden lehetőség kimerült, 1933. január 7-én dr. Perényi József kegyesrendi tanárhoz fordultam, aki a 20-as évek elején Kolozsvárról Budapestre távozott. Hivatkozva arra, hogy a gyűjteményt tudományos célból utoljára ő használta, nyomra vezető felvilágosítást kértem tőle. 1933. január 10-én azt válaszolta, hogy a kéziratosokat használat után visszaadta Rietly Károly akkori igazgatónak, aki azokat egy kis faládjában féltékenyen őrizte a rendház könyvtárában. Az a közlése, hogy „hová lehettek az iratok, sejtelmem sincs”, igen lesújtó volt, mert a rendház könyvtárának ismételt átkutatása sem járt semmiféle eredménnyel. Kínos érzést okozott, hogy a tudományos világ színe elől nyomtalanul eltűnt a híres Aranka-féle gyűjtemény, mellyel az irodalomnak még sokat kell foglalkoznia, s adandó esetben a könyvtár egyáltalában nem tud róla számot adni. A

nagy rejtélyt az idő aztán megfejtette. 1938. február 15-én dr. Perényi József meghalt. Még ugyanabban az évben dr. Biró Vencel, akkori erdélyi rendfőnök, pesti útvjáról egyszer hazaérkezve, közölte velem, hogy az Aranka-féle gyűjtemény megvan: az elhunyt Perényi József hagyatékával együtt a pesti rendház levéltárába került. Megnyugtató érzés volt e nem is sejtett megoldódás, bár a kéziratár hazahozatala az országhatár miatt még mindig kétséges maradt. Ennek is elérkezett az ideje. 1941. szeptember 18-án levélben fordultam a kegyesrend magyarországi főnökéhez azzal a kéréssel, hogy a gyűjteményt szíveskedjék visszaengedni a Lyceum-könyvtárnak. Zimányi Gyula rendfőnök az 1941. szeptember 25-i válaszában készséggel elismerte a kéziratokra vonatkozólag a kolozsvári Lyceum-könyvtár tulajdonjogát s engedélyezte hazaszállítását. Ez meg is történt 1941 őszén. Jó húsz esztendei ismeretlen rejtőzködés után a gyűjtemény ismét helyére került.

Ez a tapasztalat s az a körülmény, hogy az Aranka-féle kéziratgyűjtemény 120 esztendőn keresztül rendezetlenül és beiktatás nélkül az elkallódás veszélyével hányódott, arra késztetett, hogy véglegesen rendbe szedjem, a tulajdonjogot az egyes darabokon feltüntessem s a kutatók számára a vele való foglalkozást megkönnyítsem. A gyűjteményt két nagy dobozban 10 csoportban helyeztem el s darabonként leltároztam. Leltározás közben tűnt ki, hogy az idő bizony jól megtizedelte a készletet. Perényi József már megjegyzi, hogy az általa használt levéltári anyag jóval szegényebb, mint a Vass József jegyzékébe foglalté. „Hová lett, vagy hol lappang a még elő nem került kézirati anyag, nem tudom.” Viszont az is kiderült, hogy a ma meglevő s leltározott anyagból több olyan darab hiányzik, melyet Perényi még használt. Jakab Elek jegyzékét véve alapul, 15 kézirat és 23 írói levél hiányát állapítottam meg (ezek pontosan fel vannak sorolva az alapleltárban). E sajnálatos veszteségek ellenére a megmaradt jelenlegi anyag 532 leltári számot foglal le. A megoszlás az egyes csoportok között a következő: I. Jegyzőkönyvek 67. II. Levelek 308. III. Társasági iratok 54. IV. Jelentések 16. V. Irodalom 18. VI. Nyelvészet 19. VII. Történetírás 6. VIII. Régészet és érmészet 10. IX. Földrajz, néprajz, természettudományok 17. X. Vegyesek 17.

A kéziratokkal együtt 1827-ben a Társaság könyvgyűjteménye is a könyvtár birtokába jutott. Erről egyetlen tájékoztatás a könyvtár levéltárában az 1868. február 16-i átadási jegyzőkönyv B/ melléklete, a „letéteményképpen létező Aranka-féle könyvgyűjtemény mennyiség jegyzéke”, mely A-K betű alatt 349 könyvről tesz említést. Ezek a könyvek külön kezeltettek de se lajstromozásuk, se összeírásuk soha meg nem történt, bár ezt az erdélyi róm. Kat. Id. Bizottmány 1871. január 27-én is 38. t. 29. sz. alatt sürgette. Az 1884. december 27-i kimutatásban a letétképpen őrzött 349 darab könyv még mindig feldolgozatlanul szerepel. További sorsukat csak sejteni lehet. Amikor a könyvtár 1889-ben a gimnázium II. emeletéről a mai földszinti helyiségekbe költözött s ezzel egyidőben újból átrendezés alá került, ezek a könyvek többé nem maradtak együtt, hanem elveszítve eredeti különállásukat, a törzsanyagban megkülönböztetés nélkül szétszóródtak, úgy hogy azokat többé egy csoportba vonni lehetetlenség volna. A harmadik terem állványairól gyakran kerülnek kézbe olyan könyvek, melyeknek bejegyzése elárulja, hogy a Társaság könyvgyűjteményéhez tartoztak. Az Aranka-féle könyvtár kötetei tehát megvannak, de külön katalógusba foglalásukkal számot adni róluk nem lehet.

Ez az időszak nagyon szorgalmas munkát fejtett ki a könyvállomány lajstromozásában. 1838-ban kétféle katalógus készült: betűrendes és szakkatalógus. (*Catalogus Librorum Bibliothecae Lycei Regii Claudiopolitani. 1838.*) Nem zárták le a fenti évvel, hanem egyes részeit folytatólagosan 1848-ig vezették. A betűrendes katalógus a szerzőn és a címen kívül közli a könyv megjelenési helyét, idejét, formáját, kötetszámát, kötését és könyvtári jegyét, vagyis pontos bibliográfiai leírást ad. A névtelen munkákat külön sorolja fel, hasonlóképpen külön csoportba foglalta az 1832-1848 között beérkezett „kötelmi” példányokat és évek szerint

1844-ig azokat a könyveket, melyek a legfelsőbb királyi jóváhagyással engedélyezett 300 forint évi átalányból szereztettek be. A szakkatalógus a következő 25 osztályba csoportosította a könyvállományt: 1. Biblia et interpretes. 2. Sancti Patres. 3. Theologi. 4. Concinatores. 5. Philosophi. 6. Physici. Chemici. 7. Mathematici et architecti. 8. Juridici. 9. Historia naturalis. 10. Chirurgica scriptura. 11. Historici universales. 12. Historici ecclesiastici. 13. Vita Sanctorum. 14. Historici particulares. 15. Geographi et auxilia historica. 16. Politici et statistici. 17. Poetae. 18. Oratores. 19. Lexica et grammatici. 20. Philologi. 21. Lyturgici. 22. Oeconomici. 23. Protestantes. 24. Constitutiones diversorum religiosorum Ordinum. 25. Spirituales ascethici. A könyvek a felsorolt szakok szerint 41 állványon voltak elhelyezve. Számuk 8000 kötet körül járt. Négy évtized gyarapodása mintegy 2000 kötet.

1848-ban újabb könyvlajstrom készült, mégpedig első ízben latin helyett magyar szövegezéssel. A nagy ívrét alakú három katalógus összeállítására és leírására Koretz Lőrinc kegyes atya, a matematika tanára vállalkozott, amiért a kormányzék külön tiszteletdíjban részesítette. Az egyik lajstrom: *A kolozsvári k. főtanoda könyvtárának Alapkönyvsor-jegyzéke 1848/49. évtől.* Ez 260 ívlapon abban a sorrendben sorolja fel a könyveket, ahogy azok az akkori 54 állvány A-H soraiban egymás után voltak elhelyezve. A másik: *A kolozsvári k. főtanoda könyvtárának betűrendű közönséges könyvsorjegyzeke 1848-ik évben.* Ez 317 ívlapon betűrendben írja le az akkori könyvállományt. A harmadik: *A kolozsvári k. főtanoda könyvtárának tudományszak betűrendű könyvsorjegyzeke 1848/9. évtől.* Ez 251 ívlapon 18 szakcsoportba s az egyes szakcsoportokon belül betűrendbe sorozta a könyveket. E 18 tudományszak a következő: 1. Szentírás s ennek értelmezői, Sz. Atyák és szertartási könyvek. 2. Erkölcsi, lelkipásztorkodási, hitágozatú, hitvitató tanok. 3. Hitszónokok és valláselemzők. 4. Erényzők, szentek élete, szerzetesrendek szabályai, imakönyvek. 5. Orvosok, sebészek, baromorvosok, vegyészek, fűvészek, gyógyszerészek. 6. Törvénykezők, rendőri, álladalmi, kereskedelmi tudomány s egyházi zsinatok. 7. Bölcsészek. 8. Mennyiség-, szám-, építés-, erőmű- s harctanok. 9. Vegy- és ásványtan és természet históriája. 10. Történettani segéd-szerek, úgymint: időtan, oklevéltudomány, címertan, pecséttan, régi pénzismeret, föld- s utazási leírás, életírás, régiségtan. 11. Egyházi történetírók. 12. Világi történetírók. 13. Szónokok, levelezők. 14. Költők, regények, szépművészetek. 15. Nyelvtanok, nyelvészek s elemzők. 16. Szótárak, encyklopédiák, fordítások. 17. Nevelők. 18. Holmi egyvelegek. Mind a három könyvlajstrom a szerzőn s a könyv címén kívül a kiadás helyét és évét, az alakot, kötetet, darabszámot s a könyvtári jegyet (osztály, sor s ebben hányadik) gondosan feltünteti. Az 54 állványon mintegy 12.000 kötet foglalt helyet. Ez a harmadik és utolsó ilyen lajstromozása a könyvtárnak. A munkálatot különösképpen megbecsüljük, ha tudjuk, hogy az elmúlt száz esztendő alatt többé nem akadt vállalkozó az újrarendezett könyvtár helyrajzi, betűrendes és szakkatalógusának elkészítésére.

Ebben az időben kétszer mozdították meg a könyvtárt s költöztették új helyiségbe. Az 1779-i megnyitástól 1805-ig a kétemeletes egyetemi épület földszintjén volt elhelyezve a Király utcai szárnyban. Ekkor a kormányzék levéltára foglalta le ezeket a helyiségeket, s a könyvtár az épület második emeletére hurcolkodott. Itt volt 1823-ig, amikor az új lyceumi épület második emeletén nyert elhelyezést az utca felőli két teremben. Mellette volt a könyvtárőr és a szolga lakása, valamint az olvasószoba. Jó 70 évre telepedett itt meg.

Valamennyi kérdés között legkevésbé pontos és világos, különösen a századforduló körüli évtizedekben, a könyvtárőrök névsora. Egy 1782-i könyvkölcsönzési jegyzékben VANKAY MIHÁLY könyvtárőr és KORKOS SZILÁRD kezelő mellett MURÁNYI IGNÁC kegyes atya is könyvtárörként szerepel. 1800-ból szintén van adat erre a minőségére. Nem sikerült okleveles bizonyítékot találni annak a feltételezésnek megerősítésére, hogy a kormányzék által kinevezett könyvtárőrök felett a felügyeletet Murányi Ignác atya gyakorolta, aki 1777-től 1820-ig az

akadémiai tagozaton a fizikát tanította. Szerepe az lehetett, amit az 1779-i szabályzat a könyvtárosnak, a bibliothecariusnak szánt. Ellenőrizte, hogy a könyvtárőr a kötelességeit pontosan teljesítse, s az ő hatáskörébe tartoztak a fegyelmi intézkedések. A szabályzat a könyvtárőrt napi 6-7 hivatalos órára kötelezte, természetesen, hogy a Lyceum kegyes atyáinak ekkora elfoglaltságra nem volt idejük. Éppen ez lehet a magyarázata annak, hogy a könyvtárőrök ebben az időben mind világi személyek, mégpedig úgy sejtjük, hogy a Lyceum direktorátusának tisztviselői, így Vankay Mihály után 1786-tól VINKLER JÁNOS, 1789-től VINKLER LAJOS, 1796-tól FEKETE JÓZSEF. Murányi Ignác távozása után 1803-tól BAUER JÁNOS, 1812-ben DOBORKÁZI ANTAL, 1813-tól KONCZ JÁNOS neve fordul elő az egykorú adatokban könyvtári adjunktus minőségben, de azt kideríteni nem sikerült, hogy Murányi Ignác után a egyes atyák közül ki vagy kik töltötték be a felügyeleti tiszteletet. Ez a rendszer nyilván nem vált be, nagy része lehetett annak a rendetlenségnek elhatalmasodásában, ami a kormányzékot felelősségre ébresztette, másrészt úgy látszik, hogy a könyvtár sem örvendett olyan nagy forgalomnak, ami a napi 6-7 órás nyitvatartást tette volna szükségessé. Ez a könyvtárosi és könyvtárőri tiszt egybevonásának gondolatát vethette föl. A megoldás afelé irányult, hogy a könyvtárt is a kegyes atyák vegyék felelős gondozásukba. A rendezésre az első lépés volt 1807-ben a hitoktató és lyceumi exhortatori állás szervezése, melyet 1812-ben a külön tiszteletdíjban részesített könyvtárosi tisztséggel kötöttek egybe. A rend egyelőre nem tudott hitoktatót küldeni, de azért 1814-től piarista atya, FÁJSZ JÓZSEF a könyvtárőr, az akadémiai tagozaton az egyetemes történelem tanára. A rend aztán a legújabb időkhöz, egy esettől eltekintve, többé nem ejti ki kezéből a könyvtárőri tiszteletet. Arról már az előbbieken értesültünk, hogy Fájsz József MIKE SÁNDOR segítségével hajtotta végre az első nagy könyvtárrevíziót és indította meg az évtizedes hanyagság jóvátételét.

Ettől kezdve hiánytalanul ismerjük a könyvtárosok névsorát és tevékenységét. Tisztelendő SZABÓ ELEK atya, a Lyceum prodirektora és a fizika tanára, 1817-ben jelentette br. Kemény Ignác kir. igazgatónak, hogy Fájsz Józsefet a rendfőnökség Kolozsvárról elhelyezte, s egyszersmind a maga számára kérte a könyvtárőri tiszteletet. Kemény Ignác 1817. október 6-án kelt válaszában szívesen hozzájárult Szabó Elek kéréséhez, s a könyvtár gondját addig is rábízta, míg a kormányzék megerősítése megérkezik, egyben utasította, hogy a könyvtárt vegye át s az átvételnél tanúként legyen jelen a Lyceum két tanára, Vajda László és Buzna Lázár tisztelendő atya. A kormányzék Szabó Elek atyát 1818. október 31-én erősítette meg könyvtárőri tiszteletben, s részére a kolozsvári kamarai fizető hivatalnál 150 rajnai frt-ot folyósított. Ez az eljárás mutatja, hogy a könyvtárőrt a Lyceum direktorainak, később az erdélyi püspöknek előterjesztésére a kir. kormányzék nevezte ki az egyházi bizottság hozzájárulásával. Később a javaslat joga a rendfőnököt fogja megilletni. Szabó Elek kinevezése egyúttal arra vall, hogy a könyvtár keretei ebben az időben összeszűkültek, nyilvános olvasótermének látogatottsága alighanem jelentéktelenre csökkent, különben a Lyceum prodirektora és nyilvános rendes tanára nemigen vállalkozhatott volna a könyvtár ügyvitelére. Így is három év múlva, 1821. október 21-én, Szabó Elek atya, elfoglaltságára hivatkozva, lemondott könyvtárőri tiszteletéről, s ekkor nevezetes változás történt, a piarista folytonosságban pillanatnyi szakadás állt be. Br. Szepessy Ignác erdélyi püspök a kassai egyházmegyéből vele együtt Erdélybe jött HANÁK ANDRÁS egyházmegyei papot 1821. május 9-én akadémiai exhortatornak és hitoktatónak nevezte ki, majd Szabó Elek lemondása után a püspök előterjesztésére a kir. kormányzék ugyanőt helyezte a könyvtárőri tiszteletbe a tanulmányi alapról kiutalt 150 frt fizetéssel. Hanák András mindössze egy évig viselte kettős tiszteletét, de a vele megindult kezdeményezés, ami voltaképpen az 1812. évi szervezésnek volt az első megvalósítása, következetesen folytatódik az időszak végéig: a könyvtárőrök mindig akadémiai hitszónokok. A kir. kormányzék 1822. november 8-án kelt határozata teljesítette a kegyesrend tartományfőnökének azt a kívánságát, hogy a hittanárnak és exhortatornak tőle

kinevezett GODIN JÓZSEF atya töltse be a könyvtárőri tiszte, s ahhoz is hozzájárult, hogy ő legyen az akadémiai hitszónok, kettős javadalmat élvezve: külön a tanulmányi alapból a könyvtárőrségért és külön a templomi szónoki állásért az akadémiai templom pénztárából. Az ő idejében költözött a könyvtár az új lyceumi épület második emeletére. Új felállítása és elrendezése nem kis dolgot adhatott neki. A tanulmányi alap ekkor 300 frt költségen hat új könyvszekrénnel gyarapította a könyvtár beruházását.

A kettős állás lassanként magától értetődővé válik. Godin Józsefet 1826-ban követte TAKÁCS ISTVÁN akadémiai hitszónok. Alatta a könyvtár kisebb termében három oldalról a falak magasságáig erős könyvvállványokat emeltek, egy íróasztalt s a könyvtáros szobájában két négyszárnyú téli ablakot készítettek 273 frt költségen, ami arra vall, hogy a tanulmányi alap a könyvtár fejlesztésével kapcsolatos dologi kiadások vállalása elől nem tért ki. Takács Istvánt 1833-ban GUBICZER FERENC hittanár és hitszónok váltja fel. Gubiczer atya fejezte be a könyvtár új elrendezését, s neki tulajdoníthatjuk az 1838-as könyvlajstromok elkészítését. Utána 1838-tól BORBÉLY LÁSZLÓ lelkes hitszónok a könyvtárőr, kinek magyar beszédeit a kolozsvári közönség elragadtatással hallgatta. HOFFMANN IGNÁC hitszónok 1845-től két évig töltötte be a könyvtárőri tiszte. Alatta történt 1845. december 1-jén az a többé elő nem fordult eset, hogy ismeretlen tettesek betörtek a könyvtárba, könyveket vittek el, és az éremgyűjteményt kifosztották. HERBÁNSZKY ADOLF hitszónok 1847-ben és BARANYAI ZSIGMOND vallástanár 1848-ban egy-egy évig állt a könyvtár élén. A sort 1849-ben SZABÓKY ADOLF kegyes atya zárja be, aki nevét más téren, a magyar ipar és iparosok érdekében kifejtett tevékenységével tette híressé.

A hitszónok atyák, kiknek kevés iskolai elfoglaltságuk hívebb időt engedett a könyvtárral való törődésre, megtették kötelességüket. A rájuk bízott intézményt gondosan őrizték, alattuk többet nem esik szó elveszett könyvekről. Az utasításukat pontosan teljesítették, a kormányzéki szemrehányások megszűntek, a könyvtár menetében semmi fennakadás nem fordult elő. A hitszónoki állás ugyan nem függ össze a könyvtárosi rátermettséggel, de a szerzetesi szellem fegyelmezettsége ezen a téren is eleget tett a feladatoknak. Rendet teremtettek, a könyvtárt újrendezték, két ízben is az akkori módszerek szerint mintaszerűen katalogizálták. Alattuk a könyvtár állományának megkétszereződése a fejlődést kedvező színben tünteti föl, s példás rendtartásuk minden elismerést megérdemel.

Római katolikus lyceumi könyvtár (1850-1929)

A / Az önkényuralom évei (1850-1873)

A könyvtárnak az 1850. évvel kezdődő új időszaka, amely közel 80 esztendő ölel fel és két részre különül el, változatos képét mutatja a további örvendetes fejlődésnek és a rendszerek változása következtében beállott sorvadásnak. A Lyceumot súlyos csorba érte s ezt a vele összefüggő könyvtár is megérintette. A bölcsészeti kar 1850-ben megszűnt, a jogi már 1849-ben. Az utóbbi 1863-ban újraéledt, de már a Lyceum keretein kívül, így a folytonosságot s vele együtt a főtanodai jelleget csupán az orvos-sebészeti intézetre zsugorodott főiskolai tagozat tartotta fenn 1872-ig, a kolozsvári állami egyetem megalapításáig. Ez a húsz és egynehány esztendő utolsó szakasza volt a könyvtár főiskolai hivatalos és nyilvános jellegének. Ebben a minőségében a közkönyvtárak életének minden akkori nevezetes mozza-

natát átéli, és tapasztalatokban gazdagon öregszik ki éppen abban a pillanatban, mikor fiatal utóda, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár megkezdí pályafutását.

Az abszolutizmus évtizedében a bécsi cs. kir. közoktatásügyi minisztérium vonja hatáskörébe a könyvtárt, s intézkedéseit a szebeni helytartóság útján hajtja végre. A 60-as évektől kezdve megint a kir. kormányszék, illetőleg a Kat. Bizottmány a könyvtár főhatósága, de közvetlen felettese az erdélyi püspök. Így tart ez az 1870-es évek elejéig, mikor a Kat. Bizottmány helyébe az erdélyi róm. kat. Státus igazgató tanácsa lép. Az elnevezésben fontos változás következett be. Maga a helytartótanács 1851. szeptember 2-án kelt 20415 C. M. G. sz. alatt elismerte, hogy a róm. kat. iskolákat és alapokat visszaélésből és tévedésből nevezték eddig cs. királyiaknak, s ettől kezdve püspöki rendelet parancsolta meg az igazgatóknak, hogy jövőre azokat nem másképpen, mint csak róm. kat. elnevezéssel különböztessék meg és illessék. Ennek megfelelően mindjárt az időszak kezdetétől a „róm. kat. lyceumi könyvtár” új elnevezés lép életbe és válik közkeletűvé.

Amennyi belátásról tanúskodott a róm. kat. jelleg elismerése, éppoly kevésbé érvényesült a cs. kir. minisztérium rendelkezéseiben a jogok tiszteletben tartása. Csakhogy egy olyan egyházfő ült ekkor az erdélyi püspöki székhelyen, ki a kat. egyház jogait az önkényeskedésekkel szemben féltékenyen őrizte, és minden illetéktelenséggel határozottan szembeszállt. A bécsi közoktatásügyi minisztérium az akkori jogfosztó felfogás és eljárás szellemében a lyceumi könyvtárt egyszerűen tartományi könyvtárnak (Landesbibliothek) tekintette, s figyelmen kívül hagyta a kat. egyház fennhatóságát. A helytartó tanács 1855-ben a kincstár által megvásárolt szebeni Benigni könyvtárt minden aggodalmaskodás nélkül a „nyilvános jellegű tartományi könyvtár”-nak nevezett kolozsvári lyceumi könyvtárba utalta át és helyeztette letétbe. Anélkül, hogy a püspöktől engedélyt kért volna rá, vagy előzetesen bejelentette volna szándékát, úgy rendelkezett a könyvtárral, mint a sajátjával vagy alárendeltjével. Ez a tulajdonjog kétségbevonását, illetőleg mellőzésének látszatát keltette. Haynald Lajos püspök nem késett 1856. január 3-án felszólítani Vass Józsefet, a könyvtár akkori prefektusát, hogy az erdélyi latin szertartású kat. egyháznak a kolozsvári kat. lyceumi könyvtárra vonatkozó tulajdonjoga védelmére a könyvtár eredetének és gyarapodásának hiteles adatai alapján sürgősen állítson össze egy oklevélileg megbízható „historiae deductio”-t; gondos levéltári kutatásokat végezve, nyomozzon utána, hogy ki, mikor és milyen költségekkel állította fel a könyvtárt, mit fordított fenntartására és folytatólagos gyarapítására a tanulmányi-, a vallásalap, és mit a kincstár, s jegyezze ki az idevonatkozó okmányok keltét és számát. Az ügy érdekében a püspök mozgósította Mike Sándort is, a kormányszék levéltárosát. A végrehajtott szorgos kutatásnak köszönhetjük egy sereg, a kormányszék levéltárából kikutatott okmánynak hiteles másolatát, aminek kitűnő hasznát vettük a könyvtár fenti történetének összeállításában. A Vass József és Mike Sándor által szolgáltatott bőséges adatok alapján a püspök a magas helytartósághoz 1856. február 3-án 372. sz. alatt intézett német nyelvű átiratában az okleveles bizonyítékok hosszú sorával mutatta ki, hogy a könyvtár eredete, gyűjteménye és fenntartó alapja az erdélyi latin szertartású kat. egyház elvitathatatlan tulajdonjogát igazolja. Az, hogy egyes társaságok vagy könyvnyomdák saját jószántukból vagy felsőbb rendelkezésre a könyvtár gyarapításához hozzájárultak, amit mindig illő köszönettel fogadtunk és fogadunk a jövőben is - írja a püspök -, mit sem változtat annak jellegén és a kat. egyház birtokolásán. A könyvtárnak ezt a jellegét megvédeni az alapok iránt tartozó kegyeletből s a kétségtelen tulajdonjognál fogva az egyház kötelessége. Ez a kötelesség a püspöket feljogosítja, hogy visszautasítson minden olyan törekvést, mely az egyház tulajdonjogát nem akarja tiszteletben tartani és intézményének védelmére keljen a nyugtalanító súrlódásokat keltő szándékokkal szemben. A bizonyítékoknak és jogi szempontoknak hangsúlyozása mellett a püspök aztán utólagosan hozzájárult a Benigni-könyvtár ideiglenes elhelyezéséhez a lyceumi könyvtárban.

Az erélyes felvilágosítás ellenére a bécsi kultuszminisztérium 1857. augusztus 19-én 14184. sz. alatt az erdélyi cs. kir. helytartótanács útján elrendelte, hogy a kolozsvári lyceumi könyvtár álljon rendelkezésre, ha egyes műveket rövid használatra Bécsbe fog kölcsön kérni. A püspök ebben megint sérelmet érzett, és szeptember 26-án a 3116-1857. sz. átiratában a magas cs. kir. helytartóságot emlékeztetve múlt évi terjedelmes fejtegetésére, nyomatékosan tudomására hozta, hogy a kolozsvári róm. kat. lyceumi könyvtár nem cs. kir. tanulmányi könyvtár, ahogy a minisztérium tévesen gondolja, hanem magántulajdona Erdély latin katolikus egyházának. Ennél a jellegénél és a tulajdonjognál fogva a könyvtár a püspöknek, mint az egyház legfőbb képviselőjének, közvetlen felügyelete alatt áll, s a benne található könyvek felett a rendelkezési jog nem ruházható át az alárendelt könyvtárosra vagy más valakire. Készséggel eleget tesz a kultuszminisztériumi könyvtáros óhajának, hogy egy vagy más mű a kolozsvári latin kat. lyceumi könyvtárból rövid ideig tartó használatra átküldessék, csak hogy ezt a kívánságot jövőben közvetlenül hozzá, mint a tulajdonjog képviselőjéhez intézze.

A harmadik összetűzésre az adott okot, hogy a Szebenben székelő cs. kir. helytartóság 1859. március 30-án a cs. kir. kultusz- és közoktatásügyi minisztérium nevében az erdélyi róm. kat. ordinariatushoz azt a kérdést intézte, hogy a kolozsvári Lyceum könyvtárőri és írnoki állását eddig ki, milyen szabályrendeletek alapján és milyen illetékességgel töltötte be. A püspök megint történelmi levezetést kívánt, amit ez alkalommal Horváth Pius atya, az akkori könyvtárőr végzett el. A felkutatható adatok alapján, amibe a rendfőnökség levéltárát is belevonta, terjedelmes és igen alapos választ adott a kérdésre. Dokumentumsorozata, mely értékes forrása a piarista korszakban a könyvtárosok névsorának, azt igazolta, hogy a rendfőnök jelölte ki a személyt, a püspök hagyta jóvá s a Kat. Bizottmány, illetőleg a kir. kormányzék erősítette meg, ami megint a kat. egyház illetékessége mellett tanúskodott. A felsorolt, aránylag kis jelentőségű esetek sérelmezése és elvi megvitatása nem volt fölösleges és haszontalan, mert kifelé és befelé az illetékesek és a köztudat előtt egyaránt tisztázni kellett, hogy a lyceumi könyvtár kétségbevonhatatlan katolikus tulajdon, s az állam ellenőrző joga csupán azon alapszik, hogy a könyvtár fenntartóalapja a kir. kormányzék keretében működő egyházi bizottság felelős kezelése alatt áll.

A hatóság tovább is buzgón élt ellenőrző jogával, s főképpen az ügykezelésben nem lankadt a beavatkozása, de ez, terhelessége ellenére, jóindulatú volt, a könyvtár érdekét szolgálta, senki sem szegült ellene. A tanulmányi alap megfontoltan biztosította a pénzt a könyvtár életéhez, a bőkezűség könnyelműségébe sohasem tévedt. 1849 előtt rendszeresen utalta ki évenként a 300 forintot, mégpedig olyasformán, hogy abból 100 frt-on bölcsészeti, 100 frt-on jogi és 100 frt-on orvosi könyvek vásároltassanak. Csak ezzel az egyforma elosztással lehetett a békét a szakok között fenntartani. A zavaros idők következtében a tanulmányi alap a könyvtár javadalmát felfüggesztette, de az 1852. január 15-én kelt 1027. sz. kormányzékai rendelet újból folyósította az általánnyal a módosítással, hogy a megszüntetett jogi szak 100 frt-ját visszatartotta, s az eddigi 300 frt helyett 200 frt-ot utalt ki egyenlő elosztással a középiskola és az orvos-sebészeti intézet részére vásárolandó könyvek érdekében. Haynald Lajos püspök arra kérte a minisztériumot, hogy az orvos-sebészeti intézet javadalma választassék el a tanulmányi alaptól s helyeztessék át a kamarai alapra. Az 1858. augusztus 28- i 12109. sz. rendelet ennek a kívánságnak helyt adott, s 1859-től a kamara 300 frt-ot utalt ki az orvos-sebészeti intézet tanulmányi céljaira. Az így beszerzett könyvek az intézet különvált könyvtárában nyertek elhelyezést. Az államszámvéveség hátralékosztályának 1869. április 28-án 629. sz. alatt kelt megállapítása szerint a tanulmányi alaptól a 105 frt évi általánnyal dr. Szabó József, az intézet igazgatója, az 1859/60. évre vette fel utoljára. Ebben valami tévedés van, mert a 60-as évek elejétől újból 200 frt-ot ad a tanulmányi alap a könyvtárnak, felét az orvos-sebészeti intézet könyveire, s ezt a járulékot csak 1870-ben szüntette meg véglegesen.

Ugyanakkor ért véget az intézetnek az a kötelezettsége, hogy évenként egy öl tűzifával kellett hozzájárulnia a könyvtár olvasótermének fűtéséhez. A tanulmányi alapból vásárolt orvosi könyvekhez a könyvtárnak teljes joga volt, s a kormányrendeletek és a könyvtárosok meglehetősen sokat bajlódtak, míg ezeket a könyveket az orvosoktól nagy nehezen behajthatták. Végül is az orvosok jártak jól. 1874-ben tárgyalás indult meg a m. kir. közoktatásügyi minisztérium és az erdélyi róm. kat. Státus igazgató tanácsa között a könyvtár orvostudományi műveinek átengedéséről, s az igazgató tanács nem zárkózott el, hogy a szorosan vett orvosi könyveket kiadja az egyetemnek. Közel egy évszázad sok ezer forint értékű orvosi könyvtárának átengedése a tudományegyetem részére nem mindennapi áldozatkészség bizonyítéka.

Az orvos-sebészeti intézettől eltekintve, a tanulmányi alap ebben az időben a könyvtárt mindössze 105 forinttal javadalmazta, ezenkívül 3 forintot adott irodai szükségletekre és két öl tűzifát engedélyezett, egyiket az orvosi intézet terhére az olvasószoba fűtése céljából. Továbbá a tanulmányi alap fizette a könyvtárőrt és a könyvtárszolgát, azt évi 150 forint, ezt 15 forint 20 krajczárban részesítette, és fedezte a könyvtár szükséges dologi kiadásait. Így pl. 1863. július 2-án a kir. kormányshoz 186 forintot utalt ki asztalos munkák árára, továbbá egy vaskályha beszerzésére és négy darab könyvlajstrom bekötésére. A könyvtárőr a szükségletek jegyzékét a püspök útján a kormányshoz terjesztette s ez folyósította az összeget a cs. kir. pénzügyigazgatóság útján a kolozsvári cs. kir. gyűlöpénztárnál a könyvtárőr kezéhez számadás terhe mellett, vagyis a könyvtárőrnek a kifizetett számlákat vissza kellett terjesztenie a kormányshoz, mely azokat a számvevőszéggel ellenőriztette. A tanulmányi alap rendkívül óvatosan viselkedett, s nem volt hajlandó arra, hogy a megszabott kereteket átlépje. Az 1863. évi 105 forint általánnyal a kikötéssel utaltványozta, hogy „ez összesen fölül kiadás ne történjék”, s mivel a könyvtárőr az előbbi évben 36 forint 38 krajczárral többet költött, ezt vonja le s „csak a maradék erejéig tétessenek költségek”.

Az előbbi időszak könyvbeszerzésének erős megkötöttsége megszűnt, a könyvtáros a tanárok kívánságait figyelembe véve, előzetes jóváhagyás nélkül szabadon vásárolhatta a könyveket, csupán az volt megtiltva, hogy az általánnyal változó értékű iskolai kézikönyvekre fecséreltessék el. A kormányshoz 1862. március 13-án felelősség terhe alatt utasította a könyvtárőrt, hogy a 105 forint javadalomból állandó becsű könyveket szerezzen be a könyvtár gyarapítására, s úgy ossza be a pénzt, hogy egy bizonyos összeg mindig maradjon fenn a fűzött könyvek bekötésére. A kötetelés a könyvtárnak mindig sok gondot okozott. A kormányshoz a könyvtár 1860/61. évi jelentéséből értesült, hogy 977 könyv kötetlenül s így csaknem hasznavehetetlen állapotban hever. Erre az 1861. évi november 22-i ülésén a püspök útján meghagyta a könyvtárőrnek, hogy az 1860/61. év végén a könyvtár pénztárában fennmaradt 192 forintból 100 forintot a könyvek bekötésére fordítson, mégpedig úgy, hogy a kolozsvári könyvkötőkkel árlejtés útján egyezzen meg, s ennek alapján nyújtson be tervet a kormányshoz, hogy a kötetlen munkák közül a legjelesebb és legszükségesebb példányokat mi módon lehetne legjutányosabban bekötetni, úgyszintén a régi becses, de megrongálódott kötésű munkák közül néhányat kijavíttatni. Mindez azonban csak látszólagos segítség volt, mert az 1867/68. évi könyvtári jelentés már 1274 kötet könyv bekötését sürgeti. A kormányshoz erre 1869. március 2-án azt válaszolta, hogy a sokféleképpen igénybe vett tanulmányi alapból olyan nagy összeget, melyből ez a munkát végrehajtható volna, utaltványozni nem lehet. A kormányshoz, mielőtt pénzről volt szó, nagyon tartózkodóan viselkedett, de azonkívül mindvégig, míg gondviselője volt a könyvtárnak, személyi, anyagi és ügykezelési dolgokban a legaprólékosabb részletekig s mindig a legkörültekintőbben rendelkezett, a legszigorúbb ellenőrzést gyakorolta s állandó utasításokkal látta el a könyvtárt. A könyvtári ügyvitel minden részletének szakavatott ismeretére valló intézkedései a tőle

engedélyezett átalány felhasználására éppúgy kiterjedtek, mint a katalogizálásra, a könyvek kölcsönzésére, bekötésére, a csonka- és többes példányok számontartására, a naplók rovatozására stb. Ez nem volt kárára a könyvtárnak, sőt határozottan előnyére vált, mert példás rendet biztosított, s a felelősségérzetet is nagyban ébren tartotta.

A könyvtárörnek egyébként kötelessége volt minden évben a könyvtárról állapotjelentést készíteni s felterjeszteni, ami rendszerint alapos bírálatban részesült; különösen az 50-es években, mikor a bécsi cs. kir. közoktatásügyi minisztérium tartotta szemét és kezét a könyvtáron. Így az 1857. január 26-i 19502-1856. sz. rendelet megjegyezte, hogy az évi jelentés összeállításában különösen ki kell tüntetni az olvasók összes számát: azokét is, kik az olvasótermet látogatják, s azokét is, kik könyveket házi használatra kölcsönöznek. A jelentésnek ezenfelül meg kell említenie, hogy valamely tudományszak a tanintézetre és az olvasókörre való tekintettel eléggé vagy hiányosan van-e képviselve, végül ki kell mutatnia a katalógusok állapotát. Az 1857. május 1-jei 7586. sz. rendelet bevezette a táblázatos kimutatást a könyvtári személyzet állapotáról és képességeiről, amit 1858. február 29-én 3262. sz. alatt a minisztérium arra módosított, hogy jövőben a beosztásra, képességre és hivatali magatartásra vonatkozó rovatokat nem szükséges minden évben kitölteni, hanem csak akkor, mikor a könyvtár előjárója kívánatosnak tartja erre vonatkozólag nyilatkozni, vagy pedig külön rendeletre, de akkor mindig és a legnagyobb lelkiismeretességgel. Az 1859. március 16-i 22626. sz. miniszteri rendelet az 1858. évi állapotjelentéssel kapcsolatban nagyon különösnek találta, hogy az olvasókat feltüntető kimutatás szerint csak a gimnázium tanárai és az orvos-sebészeti intézet professzorai használják a könyvtárt, holott a kolozsvári tanulmányi könyvtár nyilvános jellegű intézmény, s mind berendezése, mind gazdag könyvállománya alkalmassá teszi arra, hogy egy szélesebb olvasókör használata útján a tudományos képzés kiterjesztésében és előmozdításában kedvezően működjek közre. A minisztériumnak az volt a véleménye, hogy az orvos-sebészeti intézet hallgatóin kívül a főgimnázium felsőbb osztályú tanulói előtt is meg kellene nyitni a könyvtárt, különösen olyanok számára, kiknél a tudományos törekvést fel lehet tételezni. Csupán arra szükséges vigyázni, hogy a gimnáziumi tanulók kézbe ne kaphassák a görög és latin klasszikusok fordítását, se helyi olvasásra, se hazavitelre, mivel a fordítások használata által kárba vesznének azok a törekvések, melyek az öntevékenység felébresztését célozzák. A minisztérium azért fejezte ki megütközését, mert már az 1856. augusztus 7-i 5820. sz. rendeletével feljogosította a főgimnáziumok, főreáliskolák növendékeit, az algimnáziumok és alreáliskolák kizárásával, hogy a nyilvános tanulmányi (lyceumi) könyvtárakból házi használatra könyveket kölcsönözzenek, amihez elég volt az illető tanintézet előjáróságának ajánlása, illetőleg kezessége a tanuló jó ígyekezetéről és magaviseletéről. A múlttal szemben nagy haladást jelentett a könyvtár olvasókörének ez a kiterjesztése, de az évi jelentésekben semmi nyoma sincs annak, hogy a kolozsvári lyceumi könyvtár a tanulók előtt a kölcsönzést megnyitotta volna.

Máskor egészen szakszerű utasításokkal látta el a minisztérium a könyvtárt. Az 1860. május 18-i 7461. sz. rendeletében az évi jelentések statisztikai adatainak egyforma értékelése szempontjából arra oktatta a könyvtárörnt, hogy a könyvtár összállományát mindig a kötetek száma szerint állapítsa meg, s a nyomtatott művek kötetszámát a kéziratokétól elkülönítve tüntesse föl. Meghatározása szerint nyomtatványnak számít az ősnymtatvány éppúgy, mint akármilyen önállóan felállított apró füzet. A nyomtatványok és kéziratok kiegészítő kötetait nem kell külön számlálni, hanem csak a gyűjtőkötetet, s ugyanez érvényes a füzetekre, röpiratokra és hasonlókra, ha belőlük több van összekötve. Ha a könyvtárnak külön térkép, rézmetszet, érem, festmény stb. gyűjteménye van, ezeknek összállományát mindig a darabok száma után kell meghatározni. A könyvtár látogatottságára vonatkozó rovatban a tulajdonképpen használati esetekét szigorúan el kell különíteni azon személyek számától, kik a

könyvtárból otthoni olvasásra kölcsönöznek műveket. Azokban a könyvtárakban, ahol az olvasótermet látogató személyekről nem vezetnek pontos kimutatást, ezeknek a száma megközelítőleg állapítandó meg. Mindez megemlítésre azért érdemes, mert kitűnik belőle, hogy a kolozsvári róm. kat. lyceumi könyvtárnak ügyvitelében az akkori legmodernebb ügykezelési eljárások és szempontok érvényesültek.

Ha előveszünk egy egykorú jelentést, pl. Horváth Pius könyvtárőrnek az 1858/59. tanévről szóló beszámolóját, nemcsak a formáról tájékozódunk, hanem a könyvtár életébe is futólagos bepillantást vethetünk. Hét pontban számol be a könyvtár személyzetéről, az évi gyarapodásról s az átalány terhére történt kiadásokról, a könyvtár használatáról, a folyamatban levő hátralékos munkálatokról és jövőre vonatkozó javaslatairól. Megtudjuk belőle, hogy az év folyamán 124 frt-on 37 művet vásárolt 35 kötetben, a minisztérium 16 kötet könyvet küldött, az erdélyi nyomdák 18 kötet könyvet szolgáltatott be, ajándék 2 kötet, összesen 71 kötettel gyarapodott a könyvtár, amelynek összállománya 8322 katalógus szám alatt 13874 kötet könyv. A könyvtárt a gimnázium és az orvos-sebészeti intézet tanárai használták. A név szerint felsorolt 12 gimnáziumi tanár 139 és 4 orvos 13 könyvet kölcsönzött ki. Az olvasótermet 59 személy látogatta és 19 olvasó kapott kölcsön könyvet házi használatra. A legkeresettebb szakok az orvosi, történelmi, klasszikus munkák és az iskolai segédkönyvek voltak. Ezt a szerény képet ne csak a könyvtár szűk keretére, hanem a korabeli szellemi életre is vonatkoztassuk, mert a könyvtár mindig fokmérője a tudományos műveltségnek. Ezek az adatok az akkori Kolozsvár tudományos érdeklődését is jelzik. A 60-as évektől mondhatni a 80-as évek közepéig, még az adatközlésben is csekély eltérésekkel, a jelentésnek ez a formája állandósult, melyhez 6 melléklet járult: A/ a javadalomból szerzett, B/ a felsőbbség útján érkezett, C/ egyesek szívességéből nyert ajándék, D/ az erdélyi könyvnyomdákból beszolgáltatott kötetmi példányokról, E/ az állványokon állandóan elhelyezett könyvek összes számának táblázatos feltüntetése, F/ a könyvtári személyzetre vonatkozó kimutatás. Jelentését a könyvtárőr minden év november közepéig a püspök útján terjesztette a kir. kormányshoz, amely megjegyzéseit rá mindig megtette. Amikor ezek a jelentések 1874-től nem a püspökhöz, hanem közvetlenül a Státus igazgató tanácsához mennek, egy új időszak kezdetén találjuk már magunkat.

Az 50-es évekkel véget ér a cs. kir. minisztérium közvetlen beavatkozása a könyvtár ügyeibe. Nagyon is távoli szemmél nézte a kolozsvári könyvtárt, bécsi mértékkel mérte, bár el kell ismerni, hogy akadékoskodása hátrányt nem okozott. A kormányshoz tartozó hatóság a 60-as években, amíg még fennállott, a helyi viszonyok ismeretében jóval megértőbben, de nem kevesebb hozzáértéssel és mindig jóindulattal gondviselte a könyvtár ügyeit. Törődését mutatja többek között az, hogy 1861. november 22-én a püspök útján felszólította a könyvtárőrt, hogy terjessze be az érvényben levő szabályokat, melyek szerint tisztében eljárni köteles. Erre a könyvtárőr beküldte az 1848-ban jóváhagyott legutolsó szabályzatot, melyet a kormányshoz az 1862. március 13-i ülésében fölülvizsgált, s némi módosítással, az időhöz és körülményekhez alkalmazott bővítéssel megújított. Pontosabban és szigorúbban, meglehetősen aprólékosan szabályozta a könyvkölcsönzést. Kívánta, hogy minden kikölcsönzött könyvről a kivevő által saját kezűleg aláírt térítvényt kell kiállítani, amely tartalmazza a könyv szerzőjét, címét, kiadási helyét, idejét, formáját, darabszámát és könyvtári jegyét. A könyvtárőrnek jegyzőkönyvet kellett vezetnie, amelybe folyószámmal ellátva minden kiadott könyvet beírt a térítvény adataival együtt, majd a térítvény hátára fel jegyezte a kivevő nevét, a jegyzőkönyv folyószámát, aláírta alakjában a kölcsönzés idejét. A könyv visszaadása után a térítvényt kézbesítette az illetőnek, ugyanakkor a jegyzőkönyv megfelelő rovatába bejegyezte a visszaadás évét és napját, s ezt saját aláírásával elismerte. A jegyzőkönyvet ennél fogva úgy kellett megszerkeszteni, hogy az három oszlopból álljon: az elsőbe a folyószámot, a

másodikba a kivevő nevét kellett bejegyezni a térítvényben foglalt adatokkal, a harmadikba pedig a visszaadás idejét a könyvtárőr aláírásával. A pénzletét ellenében való kölcsönzést azzal szorította meg a kormányszék, hogy csak olyan könyvekre engedélyezte, melyeket elvesztésük esetén könyvárusi úton azonnal és könnyen meg lehetett szerezni, tehát ösnyomtatványok, ritkaságok, kéziratok kiadását föltétlenül megtiltotta. A kölcsönzési eljárás ebben az esetben is az előbbi módon ment végbe. Végül a jövőre nézve általános szabályul állapította meg a kormányszék, hogy minden tanár, aki szünidőre Kolozsvárról eltávozik, tanév végén köteles a kivett könyveket a könyvtárőrnek visszaadni, úgyszintén a könyvtárőrnek felelősség terhe alatt kötelessége a kint levő könyveket beszedni. Ez a megújított és bővített 1848-i intézkedés volt az utolsó könyvtári szabályzat. Később megfélekedtek róla, nélküle is - úgy-ahogy - boldogultak. Újabb szabályzat kiadására 1929-ig nem került sor.

Ebben az időszakban is sokat foglalkoztatta a könyvtárőröket és a hatóságot a köteles példányok kérdése, és sokat küzdöttek, hogy valami eredményt kiereszokoljanak. Az 1828-as királyi rendeletre a nyomdák már nem emlékeztek, az 1848-as események a helyzetet megváltoztatták. Új rendelkezést kellett kiadni, ami csakhamar meg is történt. Az Erdély nagyfejedelemségének részére 1852. május 27-én kibocsátott sajtótörvény 4. §-a kötelezte a kiadókat, hogy minden belföldi nyomtatványukból egy példányt a belügyminisztériumnak, egyet a legfelsőbb rendőrhatalóságnak, egyet a cs. kir. udvari könyvtárnak szolgáltatassanak be, a negyedik példányt pedig annak az egyetemi vagy tartományi könyvtárnak küldjék meg, melyet külön intézkedés a köteles példány átvételére feljogosít. Az utóbbi vonatkozásban a cs. kir. legfőbb rendőrhatalóság 1852. szeptember 26-án 4644. sz. alatt, majd újból 1855. február 3-án 1058. sz. alatt a kolozsvári lyceumi könyvtárt jelölte meg jogosultnak és hatalmazta fel a negyedik köteles példány átvételére. Ennek a rendelkezésnek egyelőre csak elméleti értéke volt, mert a könyvtár gyarapításához nem járult hozzá. A cs. kir. rendőrmisztérium az udvari könyvtár jelentéséből szerzett tudomást, hogy egy-két szebeni és brassói nyomdán kívül a többiek nem tettek eleget kötelezettségüknek, ezért az erdélyi udvari kancellária 1863. december 12-én 1183. sz. alatt felszólította a kir. kormányszéket megfelelő intézkedések megtételére, hogy az erdélyi négy köteles példány minden nyomtatványból visszamenőleg megküldessék, közülök egy a kolozsvári lyceumi könyvtárnak, s jövőben az erdélyi könyvnyomdák tulajdonosait szorítsa rá kötelességük pontos teljesítésére. A kormányszék utána látott a dolognak, mégis a könyvtárőrök állandóan nyugtalankodtak a nyomdák hanyagsága miatt. 1868-ban Fogarasy Mihály erdélyi püspököt kellett megnyugtani, hogy „a nyomdatulajdonosokhoz megtéetett a kellő rendelet a kötelmi példányok beszolgáltatására”, sőt 1871. január 27-én a kolozsvári róm. kat. lyceumi nyomdát kellett külön felszólítani, hogy kiadott könyveiből a „kötelmi példányt” jegyzék mellett visszamenőleg haladéktalanul küldje be a könyvtárba. Aki ismeri, hogy később is, jóval szervezettebb közigazgatás mellett, a hivatalos könyvtáraknak mennyi bajlódásuk volt a nyomdákkal, nem fog csodálkozni, hogy ebben az időben nehezen lehetett boldogulni velük. Az egykorú naplók szerint a kolozsvári Lyceum-nyomda, Ajtai K. Albert kolozsvári nyomdája, Römer és Kammerer brassói, továbbá Pfiltsch, Drotteff, Steinhaussen, Krafft szebeni nyomdája, azonkívül a balázsfalvi gör. kat. és a szebeni gör. kel. érseki nyomda tett eleget a törvényes intézkedésnek. Ezek évenként átlag 40-45 könyvet szolgáltatott be, azonkívül megküldték a kiadásukban megjelent hírlapokat és folyóiratokat. Egyik-másik nyomda az első világháborúig folytatta ezt a jó szokását. Innen van a könyvtár újkori anyagában a sok német és román nyelvű kiadvány. A külföldi német művek, melyek a múlt században szép számmal gyarapították a könyvtárt, a hivatalos jellegű könyvtárt megillető küldemények. A század első felében az udvari kancellária, második felében a bécsi cs. kir. közoktatásügyi minisztérium a monarchia nyilvános jogú könyvtárainak szétküldött művekből egy példányt mindig a kolozsvári lyceumi könyvtárnak juttatott, rendszerint egy terjedelmes leirat kíséretében, melyben megmagyarázta az illető

küldemény tartalmát és értékét. Ezek a küldemények hivatalos úton érkeztek: Bécsből a kir. főkormányshoz, illetőleg az erdélyi cs. kir. helytartóshoz, onnan a püspökhöz s tőle a könyvtárba. A könyvtárosnak minden esetben átvételi elismervényt kellett kiállítania, s ez felfelé ugyanazon az úton jutott vissza a minisztériumba, amely még az évi állapotjelentés B/ mellékletéből is ellenőrizte, hogy adományai a könyvtár állományába besoroztattak-e. Ezek közé tartoztak a bécsi cs. Akadémia értékes kiadványsorozatai, melyek a hivatalos jelleg megszűnése után is még a század végéig szállingóztak.

A lyceumi könyvtár általában mindazon jogokat és előnyöket élvezte, melyek a birodalom nyilvános könyvtárainak kijártak. A cs. kir. államminisztérium 1861. február 14-én 1555. sz. alatt egy rendeletet bocsátott ki, mely lehetővé tette, hogy a birodalom összes nyilvános könyvtárai székhelyükön kívül is használtassanak, vagyis bevezette a könyvtárak közti kölcsönzési rendszert. A miniszteri rendelet megengedte, hogy az egyetemi és középiskolai tanárok távolabbi más könyvtáraktól is kérjenek könyveket, de csak tudományos munkákat a szaktudomány művelése céljából. A kölcsönzés a helybeli könyvtárőr útján történt, ki az igénylést közvetítette a megnevezett könyvtárhoz, melynek előjárósága döntötte el, hogy a maga olvasóköreinek szükségletére való tekintettel hány könyvet és mennyi ideig kölcsönöz ki. A könyvtárosok, kik a kölcsönzést és visszaküldést lebonyolították, kötelesek voltak arra vigyázni, hogy a könyvek épen és pontos határidőre rendeltetési helyükre jussanak. A minisztérium hajlandóságát fejezte ki, hogy a kolozsvári lyceumi könyvtár útján az erdélyi tanároknak is megadja ezt a kedvezményt, s az erdélyi udvari kancellária 1861. március 15-én 512. sz. alatt az erdélyi püspökhöz áttette a rendeletet végrehajtás végett. Nem sikerült megállapítani, vajon a püspök beleegyezett-e a könyvtárak közti kölcsönzési rendszerbe való bekapcsolódásba, de a kezdeményezés magában véve fontos adata annak, hogy a nyilvános jogú lyceumi könyvtárnak már a múlt század 60-as éveiben ilyen lehetőségek állottak rendelkezésére.

Itt kell megemlítenünk, hogy a nyilvánossági jog nemcsak előnyöket, hanem terhet is jelentett a könyvtárnak. Ennek példája a már említett Benigni-könyvtár, mely húsz álló esztendeig rengeteg gondot, munkát és bajlódást szerzett a könyvtárosoknak anélkül, hogy ehhez magának a könyvtárnak valami érdeke fűződött volna. Ez a könyvgyűjtemény annak az Ausztriában született mildenbergi Benigni Józsefnek (1782-1849) a nevét viseli, aki 1802-ben Bécsből került Erdélybe, s annyira megszerette ezt a földet, hogy minden szellemi készségét új hazájának történelmi, földrajzi kutatására és feldolgozására fordította. Közel negyven esztendeig a katonai ügyvitelt szolgálta, s ennek az időnek jó részét az erdélyi katonai főparancsnoksághoz való beosztásban mint főhadvezérségi titkár Nagyszebenben töltötte. Nyugalomba vonulása után életének utolsó másfél évtizedét szintén Szebenben, teljesen a tudományos munkának és a szerkesztésnek szentelte. Természetesen az osztrák-összbirodalom szemléletében élt, így történelmi stúdiumai ellenére sem lehetett sok megértése Erdély szabadság törekvései iránt. 1849. március 11-én, amikor Bem hadai elfoglalták Szebent, az íróasztal és a könyvek között töltött életét puskagolyó oltotta ki. Halála udvari körökben is részvétet keltett a ritka képességű katonahivatalnok iránt, aki derék összefoglaló munkákban dolgozta fel, magától értetődően német nyelven, Erdély statisztikáját, történelmét és földrajzát. Mozgékony, igen tevékeny, széles érdeklődési körű, a hasznos munkát kereső és a közműveltség kérdései iránt fogékony szellem volt.

A hivatalos előzményeket nem ismerjük, csak azt a végső döntést tudjuk, hogy a cs. kir. apostoli felség 1855. június 11-i legmagasabb elhatározásával jóváhagyta mildenbergi Benigni József hátrahagyott könyvgyűjteményének a megvásárlását, s erre a célra az államkincstárból 4500 frt-ot engedélyezett. A további rendelkezés úgy szólt, hogy az így megvásárolt Benigni könyvtár háromfelé osztassék: egy részét tulajdonjogilag kapja meg a szebeni jogakadémia, a

másik részét ugyancsak a szebeni katolikus gimnázium vegye birtokába, és a harmadik, a legnagyobb rész pedig a nyilvános és tartományi könyvtárként kezelt kolozsvári lyceumi könyvtárban („der öffentlichen als Landesbibliothek behandelten Lycealbibliothek zu Klausenburg”) helyeztessék el a kincstár tulajdonjogának fenntartásával („mit Vorbehalt der aerarischen Eigenschaft”). A rendelet a jogakadémiának és a gimnáziumnak szánt könyveket külön jegyzékbe foglalta, a lyceumi könyvtárba utalt könyvállományt pedig hét füzetből álló katalógusban tárta fel. E rendelet végrehajtására, azaz a könyvgyűjtemények átadására és átvételére 1855. október 18-án 22876. sz. alatt kelt jóváhagyással a kormánysszék egyik főtitkárjának elnöklése alatt egy vegyes bizottság alakult a szebeni kerületi törvénytárszéknek, mint a kiskorú Benigni-örökösök gyámhatóságának egy kiküldöttjéből, a Benigni-örökösök meghatalmazottjából, továbbá a cs. kir. jogakadémia és a katolikus gimnázium igazgatóiból. Az átadási, illetőleg átvételi jegyzőkönyvek szerint a jogakadémia és a gimnázium a számukra kijelölt könyveket 1855. október 24-én birtokukba vették. Ugyanakkor a bizottság elnöke a tulajdonjogra vonatkozó záradékkal a kolozsvári lyceumi könyvtár részére is átvette a katalógusban felsorolt könyveket, s mivel azt kellett megállapítania, hogy némely művek hiányoznak, vagy pedig csonkán vannak meg, 8 művet 20 kötetben és 17 füzetben pótolta a Benigni-örökösök tulajdonában maradt, a kincstár által meg nem vásárolt mintegy 2000 kötetes könyvállományból. Miután ez megtörtént, a kormánysszék segédhivatali igazgatósága a lyceumi könyvtár részét 1855. november 15-én Thalmayer szebeni kereskedőre bízta, hogy szállítsa Kolozsvárra.

A kir. kormánysszék 1855. november 17-én 23712/2894. sz. alatt értesítette Haynald Lajos erdélyi püspököt a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak 1855. július 27-én 10414. sz. alatt kiadott fenti rendelkezésének pontosan felsorolt részleteiről, s ezzel megkezdődött a Benigni-könyvtár átmeneti életének két évtizedes gondozása. A püspök 1856. január 3-án jelezte Vass József könyvtárőrnek, hogy legközelebb Szebenből néhány láda könyv érkezik a könyvtár címére, ezeket majd elismervénnyel vegye át, de a ládákat érintetlenül helyezze őrizetbe s addig semmi szín alatt fel ne nyissa, míg erre tőle rendelkezést nem kap. A könyvtárőr 1856. január 27-én jelentette a püspöknek, hogy a 4500 forint-on a kincstár által megvásárolt Benigni-könyveknek az a része, amelyet a cs. kir. kormány a tulajdonjog fenntartásával a kolozsvári kat. lyceumi könyvtárban szánt elhelyezni, 42 mázsát tevő 16 ládában megérkezett Kolozsvárra, és a Lyceum épületében raktároztatott. A püspök szigorúan utasította a könyvtárort, hogy a Benigni-féle könyvek a lyceumi könyvtár könyveivel össze ne keveredjenek, hanem gondosan elkülönített szekrényekben helyeztessenek el. Évek huzavonájába kerül azonban, míg a szekrényeket a kincstár felállítja. - Vass József könyvtárőr 1858. április 26-án jelenti a püspöknek, hogy a szekrények készen állnak a könyveknek május havában megkezdhető elhelyezésére. Időközben a Benigni-féle letét részére egy ajtó nyitásával a II. emeleten levő lyceumi könyvtár helyiségéhez kapcsolták a szomszédos gimnáziumi tantermet, s a püspök intézkedéséből a szekrényekre azt a feliratot függesztették: „Libri Benigniano-Aerariales”. Évekig tart a könyvek számbavételének herce-hurcája is. A 16 ládába csomagolt könyvek ugyanis útközben megsérültek, talán több el is veszett belőlük, mivel szállítás alatt a rakomány felborult, néhány rozoga láda csak kötéllel összekötve érkezett meg Kolozsvárra. A kormánysszék a püspököt, a püspök pedig Vass József könyvtárort sürgette a könyvállomány átnézésére és állapotáról való gyors jelentéstételre, hogy a megállapítható kár terhére írássék a szállítással megbízott Thalmayer kereskedőnek. Ez a munka évekig tartott. A hanyagság látszatába került könyvtárőr nagyon helyesen azzal védekezett, hogy mivel a ládákon nem volt feltüntetve a bennük foglalt könyvek száma és címjegyzéke, a számbavételt csak az összes könyvek teljes elrendezése és a kész állványokra sorakoztatásuk után tudja megejteni. Iratainkból nem tűnik ki, hogy mi lett vége a huzavonának, csupán annyi

állapítható meg, hogy Thalmayer az 1855. év végén eszközölt szállításért a 100 forint 25 krajczár költséget a kincstártól még 1858 közepén sem kapta meg.

Egyébként Vass József könyvtárőrsége idejében 1859 végéig mindössze annyi történt, hogy a külső körülmények nagy lassan elrendeződtek: a könyvek külön teremben végre könyvvállványokra kerültek. A kir. kormányshé az 1863. március 20-i ülésén még mindig csak azzal foglalkozott, hogy a könyvtárőr nyolcvan ívből köttessen egy könyvlajstromot s ebben a Benigni-féle könyvek összeírását úgy eszközölje, „miszerint előbb írja meg az alapkönyvlajstromot, azután rendezze az összeírást tudományágak szerint és minden tudományszak állományát szedje ábécé rendbe, mert így egy merőben ábécé szerinti harmadik összeírás nélkülözhető leend”. Szerencsére akadt egy olyan buzgó könyvtárőr, Matusik János kegyes atya, aki 1863. július 27-i kelettel három kimutatást állított össze a Benigni-féle kincstári gyűjteménnyel érkezett jegyzékbe beírt, de onnan hiányzó 322 kötet munkáról, továbbá a jegyzékben nem is említett, vagy egészen más címen szereplő 66 kötet könyvről, s végül arról a 97 csonka műről, melyeknek egyes kötetei hiányoztak. Bizonyos tehát, hogy a gondatlanság az átvételben s felületesség a szállításban, ami az ilyen esetekben nem tartozik a kivételek közé, megkárosította a könyvtárt. Ugyancsak Matusik János fáradozásának köszönhető, hogy a Benigni-gyűjtemény végre rendbe jött és pontosan számba vétetett. A ma is meglevő 4 füzetből álló lajstrom szerint, melyet a helytartótanács mellékelte a szebeni küldemény mellé, a lyceumi könyvtárban letétbe szánt gyűjtemény 2800 műből állott. Matusik János két ízben is feldolgozta a Benigni-könyvtár darabszámát: először 1863. november 12-én 6677 kötetet állapított meg, azután 1865. november 30-án azt jelentette, hogy „az eddig hibásan 6677 darabból állónak tartott Benigni-féle cs. kir. kincstári könyvgyűjtemény számszerint 6838 darab”. A Benigni-könyvtár állományául ezt a számot kell hitelesnek és véglegesnek elfogadnunk.

Egyrészt a kormányshé, másrészt a püspök állandóan nyugtalanította a könyvtárosok lelkiismeretét annak a kötelességüknek emlegetésével, hogy készítsék el a Benigni-féle könyvek tökéletes leltározását. Az erdélyi róm. id. Kat. Bizottmány 1871. január 27-én ismét megállapította a Benigni-féle könyvgyűjtemény szakjegyzékbe iktatásának hiányát, s ezért arra utasította Ulár Pál könyvtárőrt, hogy a Benigni-féle könyvgyűjtemény alapjegyzékét összeállítva, „igyekezzék azoknak rendezését teljességre vezetni”. Ulár Pál jelentéséből aztán, melyet a könyvtár 1870/71. évi állapotáról a püspökhöz terjesztett föl, megtudjuk, hogy a Benigni-könyvek alapsorjegyzékbe iktatása már a múlt évben megtörtént, „ez évben szakszerinti jegyzőkönyvbe is beíratott, így a gyűjtemény teljesen rendezve és használatra készen áll”.

A Benigni-könyvtár végleges elrendezése éppen a legjobb időre esett, mert a következő évben megnyílt az egyetem, s 1873. február 22-én 4269. sz. alatt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium értesítette az erdélyi róm. id. Kat. Bizottmányt őfelségének február 14-én kelt „legmagasb elhatározmányáról”, amely megengedte, „hogy a kincstári alapból megvásárolt Benigni-féle könyvtárnak a kolozsvári RK Lyceumban elhelyezett, s mint kincstári tulajdon külön kezelt része a kolozsvári Egyetem tulajdonába bocsáttassék s az ottani könyvtárba beosztassék”. Ennek folytán az id. Bizottmány 1873. február 27-én felszólította Móric gimn. igazgatót, mint a lyceumi könyvtár gondnokát, hogy utasítsa Ulár Pál könyvtárőrt, lépjen érintkezésbe a kolozsvári kir. Egyetem részéről kiküldendő biztosokkal, s ezeknek a meglevő katalógus szerint átadási és átvételi leltár mellett a Benigni-féle könyvtárt szolgáltatassa át az államkincstár költségén készült szekrényekkel együtt. A könyvtárőr 1874. november 20-i jelentésében olvassuk, hogy „a Benigni-féle gyűjtemény a mélt. erd. r. k. ideigl. Bizottság 1873. febr. 27. 132/t. 85. sz. alatt kelt rendelkezése folytán a kolozsvári m. kir. tudományegyetemnek adatott át s azt az egyetemi könyvtárigazgató ngs. Szabó Károly egyetemi tanár úr

1874. aug. 20. hiány nélkül át is vette”. Ezt megerősíti a lyceumi könyvtár levéltárában 26-1873/74. sz. alatt található következő elismervény: „Hogy a kolozsvári róm. kat. Lyceum könyvtárában elhelyezve volt Benigni-féle könyvgyűjteményt Főtiszt. Schmidt Ágoston tanár és könyvtárnok úrtól az ezen könyvtárról szerkesztett és nekem átadott katalógus szerint tételtől tételre számba véve, a kolozsvári m. kir. egyetemi könyvtára részére, minden legkisebb hiány nélkül átvettem, elismerem és bizonyítom. Kolozsvárt, 1874. augusztus 20-dikán. Szabó Károly m. p. a kolozsvári m. kir. egyetemi könyvtár igazgatója.”

Az Egyetemi Könyvtár nagyon szép és értékes anyagot kapott a Benigni-féle gyűjteményben. Majdnem hiánytalanul képviselve van benne a felvilágosodás korának, a francia forradalom idejének, a napóleoni időknek és a szabadságharcok évtizedeinek német, francia, olasz, magyar, latin és részben angol nyelvű történetirodalma. Szintén hasonló teljességét találjuk a földrajzi szakirodalomnak, az e században különösen gazdagon virágzó útleírásoknak. Ezenkívül még jelentékenyebb a német, francia nyelvű irodalmi, filozófiai és jogtudományi anyag. A 6838 kötetből álló 2800 mű nem esetlegesen összeverődött könyvhalmaz, hanem egy széles műveltségű, tudós ember szakkönyvtára, mely akkor is figyelemre tarthatna számot, ha az egyetemet megalapító királyi kegy jóvoltából véletlenül nem éppen ez veti meg alapját a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak. Nem vitatható el, hogy a lyceumi könyvtár az orvosi könyvek átengedésével, valamint a Benigni-gyűjtemény gondviselésével és könyvtári rendezésével érdemlegesen járult hozzá a kolozsvári Egyetemi Könyvtár megalapozásához.

Az önkényuralom évei alatt a lyceumi könyvtár a 105 frt évi átalányból nagyon szerény mértékben fejlődött. A megnövekedett könyvtermeléssel szemben csekély összeg volt, a jelentősebb munkák közül csak válogatva lehetett néhányat beszerezni, évenként átlag 20-25 könyv vásárlására futotta, hogy maradjon belőle valami a kötetésre is. A bécsi cs. kir. minisztérium folytatta az értékes, többnyire akadémiai kiadványok küldését, később a m. kir. közoktatásügyi minisztérium látta el a könyvtárt a közkönyvtáraknak szánt példányokkal. Egyesek ajándékából rendszerint még 15-20 könyv érkezett a könyvtárba. Élelmesebb könyvtárosok új forrásokat nyitottak. Matusik János könyvtárőr 1863. január 16-án a Szent István Társulathoz fordult azzal a kéréssel, hogy a Társulat a kiadványaiból egy-egy példánnyal szaporítsa a könyvtárt. A Szent István Társulat az 1863. február 5-i ülését követően az 1859 előtti nyomtatványok egy-egy példányával ajándékozta meg a lyceumi könyvtárt. Ugyancsak Matusik János könyvtárőr 1863. január 9-én beadvánnyal kereste meg br. Eötvös Józsefet, az Akadémia másodelnökét. „Hazafiúi és polgári bokros erényei- és irodalmi érdemeinek őszinte tiszteletétől”, másrészt Erdély iránti rokonszenvétől indítva s bátorítva azt kérte, hogy hazafias jó indulatával s hathatós közbenjárásával a M. Tud. Akadémiát „szigorgó intézetünknek” megnyerni szíveskedjék, hogy „az általa kiadott vagy legalább ezután kiadandó munkák ajándék példányaival legyen szíves könyvtárunk gyarapításában ténylegesen részt venni, s ezáltal Magyarhon e sokat szenvedett és szenvedő, s rendkívül szegény- és nélkülözéssel küzdő népének magyar lakóit, kik a m. t. Akadémiára folyt közelebbi adakozások alkalmával is, körülményeik- s tehetségeikhez mérten, készséggel siettek lerakni áldozatfilléreiket a haza oltárára, tudományos művelődésük eszközeiben nagylelkűen segíyezni” szíveskedjék. Szalay László m. tud. akadémiai titoknok 1863. május 9-én értesítette a kolozsvári r. k. Lyceum t. c. igazgatóságát, hogy „intézetök számára mindennemű akadémiai nyomtatványok Eggenberger akad. könyvtárusnál már utalványozva lévén, onnan bármikor elszállíthatók”. A kir. kormányszék 1863. december 29-én megkérte a püspököt, hogy a könyvtárőrnek nyilvánítsa méltánylatát a M. Tud. Akadémia kiadványainak kieszközléséért, a könyvtárőr pedig június 2-án levélben köszönte meg br. Eötvös Józsefnek az ingyen példányok kiutalását: „Hálatartozásunk érzetében mit sem hagyunk mozdulatlanul, ami által a Tek. Tud. Akadémiának bármi tekintetben is hasznos szolgálatot remélünk

tehetni.” Ettől kezdve a M. Tud. Akadémia 1944-ig minden kiadványát megküldte a könyvtárnak: ez pedig egymagában is tekintélyes gyűjtemény.

Ahhoz viszonyítva, hogy a tanulmányi alap nem erőltette meg magát, ebben az időszakban elég szépen gyarapodott a könyvtár. Az 1864. november 19-i kimutatás a könyvtár állományát 25.603 műben állapította meg, de ebben benne foglaltatott a letétként kezelt, be nem iktatott Aranka-könyvtár (347 kötet) és a Benigni-féle cs. kir. gyűjtemény is (6838 kötet). Az 1865. november 30-i kimutatás szerint a könyvtár törzsanyaga, a két letétén kívül, 16.865 mű. Az 1871. november 20-i állapotjelentés 17.394 művet mutat ki. A könyvtár állománya az időszak utolsó évében, 1874-ben, amikor a Benigni-gyűjteményt az egyetem elszállítja, 24.005 kötet volt. Az utolsó negyedszázadban a könyvtár állománya tehát megkétszereződött s benne a korabeli magyar és német tudományos kiadványok java része képviselve van. A könyvtár ekkor még tartotta régi színvonalát.

Ez az időszak talán a legtöbbet tett a könyvtár külső formájának, belső rendjének és korszerű állapotának megteremtéséért. Rátermett, kiváló könyvtárosok végezték a munkát, de a háttérben állandóan ott érezzük a kormányzók szakszerű irányítását. 1862. március 13-án a kormányzók felszólítja a könyvtárort, hogy egyelőre hagyjon fel a Benigni-gyűjtemény rendezésével, hanem ahelyett minden igyekezetét fordítsa az egész könyvtár revíziójára. A könyvlajstrom alapján pontosan vegye számba az állványokon levő könyveket, s állapítsa meg, hogy minden kötet a helyén van-e s nem hiányzik-e valami, majd készítsen az állományról táblázatos kimutatást. Amikor a revízió 32 könyv hiányt tárt fel, a kormányzók erőlyesen lépett fel, s addig nem nyugodott, míg az utolsó eltűnt könyv is helyére nem került.

A 60-as években új rendezésen esett át a könyvtár. Eredetileg szakok szerint voltak a könyvek az állványokon felállítva. Kedves Alajos főkönyvtárszéki titkár a könyvtár 1866-i átvételéről és átadásáról írt jelentésében megjegyzi, hogy „a könyvek a könyvtárban nem tartalmi szak szerint, hanem a symetria tekintetéből külalakjuk szerint vannak rendezve”. Ez abban az időben szokatlan eljárás volt, mert akkor még a könyvtárak általában a szakrendszerhez ragaszkodtak. A kormányzók, mely nemcsak a javadalmazásban, hanem a fölösleges elismerésben is takarékos volt, ezúttal alig talált szavakat méltánylásának kifejezésére. „Gyönyörűség szemlélni, mint van itt minden a maga helyén, és érezni, mint ragadja meg a szemlélőt annak minden részében az a feltűnő csín, mely az egészen előmlik.” A kormányzók további kívánsága volt, hogy minden könyv sarokszámozással is el legyen látva. „Mivel egy jól rendezett könyvtár végeredményben azt igényli, hogy a könyvek sarkaikon hordozzák kívül azon jeleket, melyekkel állásukra nézve belől jegyezzék, hogy a könyvlajstrom útmutatása nyomán azonnal bármely könyvet az állványban meg lehessen találni”, 1863. december 29-én utasította a könyvtárort, hogy kezdje meg és rendre eszközölje a sarokszámozást. Ezt a rendeletét minden évben megismétli s az évtized végéig kitartóan szorgalmazza. Sok munkával járt, míg a könyvtárosok a 24.000 kötet mindenikének alsó külső sarkára ráraggatták a könyvtári helyrajzi számot. A sarokszámozásnál jobban talán csak a többes és csonka példányok összeírását sürgette a kormányzók 1862 óta, s három könyvtárör fektette sok erejét ebbe a fáradságos, a könyvtári rend szempontjából kétségtelenül fontos munkába. Szinte egy évtized telik bele, míg a kívánt összeállítás elkészül.

Egyidejűleg egy másik feladat teljesítése is folyik. Ulár Pál könyvtárör az 1868. november 20-i évi jelentéséhez csatolta a könyvtár többes példányainak jegyzékét *A kolozsvári róm. kat. lyceumi könyvtár többes példányainak jegyzőkönyve 1868* címen. E kimutatás szerint a könyvtár többes példányainak száma 599 mű 679 kötetben. A könyvtárör 1869. évi jelentésének *A kolozsvári róm. kat. lyceumi könyvtár csonkapéldányainak jegyzőkönyve* című melléklete 1065 szám alatt sorolta fel a megcsonkult műveket. E nagy munkának igazi értelme

akkor lett volna, ha megfelelő intézkedések követik. Ulár Pál könyvtárőr azt javasolta, hogy a többes példányok jegyzéke értékesítés szempontjából, más könyvtárak példájára, nyomassék ki, s elsősorban az Erdélyi Múzeum könyvtára kerestessék meg a csere ügyében. A kormánysház az 1869. március 2-i üléséből azt válaszolta, hogy a kinyomtatás elhalasztandó addig, míg a csonka példányok jegyzéke is beérkezik. Amikor pedig ez készen volt, 1871. január 27-én az id. Kat. Bizottmánytól az az utasítás érkezett, hogy a könyvtárőr a becsebb csonka munkákat antikváriusi úton igyekezzék kiegészíteni, a többiről pedig az alaplajstromban jegyezze meg, hogy csonkák, de a többes példányok jegyzékének kinyomtatásáról, ami a könyvtárnak szép gyarapodást hozhatott volna, többé nem esett szó. A későbbi idők megfeledeztek erről a kérdésről, és senki sem törődött a jól rendezett könyvtárnak ezzel az állandóan számon tartott és hasznos követelményével.

1779 óta most hallunk először olvasóteremről, a nyilvános könyvtárnak erről a lényeges tartozékáról. Matusik János könyvtárőr 1863. február 22-én tett előterjesztést a kir. kormánysházhoz olvasóterem felállítására, „hogy a maga iránt évről évre több érdekeltséget keltő, s napról napra keresettebbé válni kezdő könyvtár látogatói zavartalanul búvárkodhassanak tanulmányaikban”. Olvasóterem névleg addig is létezett, de a könyvtárőr saját lakószobája szolgált erre a célra. Matusik János most tervet nyújtott be, hogy a könyvtárőr szobája és az előszoba (könyvtárszolga lakása) közt fekvő helyiség rendeztessék be olvasószobának, s hogy a téli időben is nyitva állhasson, három hosszú öl tűzifa beszerzésére 45 frt-ot kért. A könyvtári átalány eddig 2 öl tűzifát engedélyezett, egyiket az orvos-sebészeti intézet költségére, e mellett a könyvtárőr szobájának fűtését a kegyesrendi társház főnöke látta el éppúgy, mint a többi rendtársakét. Az olvasószoba felszerelésére igényelt 186 frt 40 kr költséget a kir. kormánysház 1863. március 20-án jóváhagyta azzal, hogy cserépkályha helyett öntött vasfűtő is elég lesz, továbbá az ablakredők, ha belülről zöldre festetnek is, kívülről mindenesetre gyöngyszínűre színezendők. Elrendelte továbbá, hogy a gimnázium igazgatója és a könyvtárőr egyezkedés útján árlejtést kísértsen meg, az olcsóbban vállalkozóval kössenek megállapodást, s a szerződést jóváhagyás és a pénz utalványozása érdekében terjesszék fel. A 45 frt-os tűzifaigénylés azonban nem tetszett a kormánysháznak, s alkalmat vett, hogy a kérdésről hosszan elmélkedjék, amit sohasem mulasztott el, ahol takarékoskodni lehetett. Szükséges lenne tudni - mondja a leirat -, hogy az eddigi adatok szerint téli időben hány olvasó szokott az olvasószobába járni, télen hány óráig áll nyitva a könyvtár az olvasók számára, mert egy-két egyén miatt nem lehet ilyen költséges fűtéssel megterhelni a tanulmányi alapot, különösen ha mód van rá, hogy az ilyen egyének a kívánt könyveket otthon is olvashatják. Különben is három hosszú öl tűzifa olyan nagy mennyiség, mellyel bármely szobát éjjel-nappal egy télen át bemelegíteni lehetne, mindenesetre a körülbelül 6 négyszögöl terjedelmű, hozzá még két ablakával délnek fekvő s naponta csak bizonyos órákban fűtendő olvasószoba el sem fogyaszthatja. A könyvtárőr hiába hivatkozott arra, hogy a bécsi egyetemi könyvtár s a helybeli múzeumegyleti könyvtár is reggeltől estig egész nap nyitva áll, és sohasem lehet tudni, mikor toppannak be az olvasók, tehát állandó meleget kell tartani, azonkívül a három öl tűzifa melegéből a nyitott ajtón át valami átáramlanék a könyvtárszolga szobájába is, melynek fűtéséről eddig semmi gondoskodás nem történt - a kormánysház ragaszkodott meggyőződéséhez, s maradt a két öl tűzifa. Viszont az olvasószoba berendezése megtörtént, s „az epedők nagy örömére” 1863. októberében megnyílt.

A könyvtár ebben az időszakban, már 1823 óta, a lyceumi épület II. emeletén volt, a homlokzat jobb oldali szélén, a későbbi ún. Jósika-terem helyén. Egy 1863. november 12-én kelt leltárból olyan világos képet tudunk alkotni róla, mintha az ma is előttünk állana. A könyvtár mellett volt egy lakosztály három egymásba nyíló szobáskával. A legbelső a könyvtárőr tulajdonképpeni lakása volt, a középső az olvasóterem és a külső az előszoba, ahol

egyszersmind a könyvtárszolga szállásolt. Mind a három szoba jó karban levő ajtókkal, külső és belső ablakokkal, redőnyökkel, a könyvtárőr szobája cserépkályhával, az olvasóterem vaskályhával volt ellátva. Az előszobában nem állott kályha. A könyvtárőr szobáját rendi bútorok tették lakályossá. Az olvasóteremben egy öles hosszú és arányos szélességű asztal állott, hat nádüléses faszékekkel, azonkívül egy ruhafogas és három négylábú és négyszögű „pökláda” (ezek ma is megvannak). Mindezek a bútorok tölgyfaszínűre voltak festve. A könyvtár helyiségéül az ötblakos nagyterem és az abból nyíló oldalszoba szolgált. A könyvek a két helyiségben 54 állványon sorakoztak, az egyes állványokon 8-10 sorban. Az állványok sorszámot viseltek 1-54-ig, a sorokat az állványokon az ABC betűi jelölték s az egyes polcokon a könyvek 1-től kezdve következtek egymás után. Így pl. a 25. A. 14. jelzésű könyv a 25. állvány A sorában a 14. helyen volt megtalálható. (Ez a rendszer a mai könyvtárba is átkerült.) A nagyteremben volt még egy ötfiókos, gyöngyszínűre festett és két sima, színezetlen nagy asztal (a két utóbbi ma is megvan), három tölgyfa színre festett faszék, három lajtorja, hat négyfokú hágszó, egy gyöngyszínűre festett „pökláda”, két hosszú nyelű és egy kézi kefeseprű, egy szeméttlapát pléből. Az oldalszobában az állványok közé illesztve egy szekrény állott, melynek felső két fiókjában képek, apróságok s térképek foglaltak helyet, középső részében az éremgyűjtemény s aljában a levéltár volt elhelyezve. Volt még itt egy tölgyfa színűre festett sima asztalka, két faszék, egy „pökláda”, két hágszó és egy magas lajtorja. Íme, a jól berendezett nyilvános könyvtár képe a múlt század közepe tájáról.

A katalógusok rendben voltak, az 1848-i könyvlajstromokat folytatólagosan vezették. Újdonságszámba ment három egyforma kötésű könyvtári napló, melyeknek tartalmát felirataik jelezték: I. *A kolozsvári róm. kat. lyceumi könyvtár érdekében kelt felsőbbbségi kegyelmes intézkedések és rendeletek jegyzőkönyve. 1862/3.* II. *A kolozsvári róm. kat. lyceumi könyvtár érdekében, ennek őre által vitt hivatalos irományok jegyzőkönyve. 1863.* III. *A kolozsvári róm. kat. lyceumi könyvtárőrt kötelező szabályok hivatalos végzendők s holmi elegyes tudnivalók jegyzőkönyve. 1862/3.* E naplóknak az volt a célja, hogy a könyvtár igazgatására vonatkozó rendeletek és felterjesztések teljes szövegeinek másolataiból egy olyan anyaggyűjtés keletkezzék, amely valaha megkönnyítheti a könyvtár történetének áttekintését, másrészt bármiféle könyvtári intézkedés forrása pillanatok alatt megtalálható legyen. A kir. kormányshoz az 1864. december 7-én tartott ülésén arra utasította a könyvtárőrt és utódait, hogy a három jegyzőkönyvet folytatni „az idő szerinti igazgatók ellenőrködése mellett tartsák kötelemüknek”. Az I. kötetet 1862-től 1886-ig, a II-ot 1863-tól 1885-ig, a III-ot 1863-tól 1868-ig vezették. Akkor, úgy látszik, kiesett a könyvtárőrök, még inkább a könyvtárra gondot viselő főhatóság emlékezetéből, mert a jelzett éveknél későbbi bejegyzések a naplókban nincsenek, s még kevésbé gondolt valaki korábbi adatok összegyűjtésére. A szép és hasznos indításnak így nem lett foganatja, s itt is bebizonyult, hogy a hagyományok megszakítása mindig megkárosítja a jövőt.

Még két fontos napló készült ebben az időben, egyik az ősnymtatványokat, másik a kéziratokat próbálta összejegyezgetni és csoportosítani, figyelemre méltó útmutatásul az utódoknak a könyvtári rend sokféle ágának kézbentartására. Más téren is történtek olyan kezdeményezések, melyek a könyvtárigazgatás lényeges kellékei közé tartoznak. 1863-ban készült először leltár a könyvtár felszerelési tárgyairól. Addig „minden csak a Csáky szalmájának sorsára volt hagyva, s hogy a még meglevő holmi is el nem pusztult, az csupán az örök becsületességének köszönhető”. A legújabb időig az utódok ezt az útmutatást sem vették figyelembe, ezért a koronkénti berendezési gyarapodás ideje és értéke ismeretlen. Ez az idő vetette meg a könyvtár archívumának alapjait is.

A felsőbbbségi iratok és tiltott könyvek régi jegyzékei évszám szerint rendezve külön csoportokban a kisebb könyvtárterem szekrényének egyik fiókjában voltak elhelyezve. A

könyvtár 1889. évi átköltöztetésekor ezek széthányódtak s észrevétlenül kallódtak. A könyvtárőr az 1940. július 26-i évi jelentésében írja: „Rendezés közben nem rég az egyik szekrény aljában egy halom latin és német nyelvű iratra bukkantam. Áttanulmányozásukból kitűnt, hogy ezek a lyceumi könyvtár múltjára és működésére vonatkozó fontos régi ügyiratok, melyek a bécsi udvari kancellária, az erdélyi kir. főkormányshé, a cs. kir. közoktatásügyi minisztérium, az erdélyi cs. kir. helytartóság és az erdélyi püspök egykorú könyvtári intézkedéseit tartalmazzák, 1775-től 1870-ig. 1869-ből való az utolsó kir. kormányshéki rendelet. Ettől kezdve 1929-ig alig van levéltári anyag. Az érintkezés az igazgató tanáccsal a gimnáziumon keresztül történt, így a könyvtárral kapcsolatos iratok a gimnázium levéltárába kerültek. E becses anyag, mely pár száz dokumentumot tartalmaz, a könyvtárőr elé azt a feladatot szabja, hogy ezt a ritka levéltári készletet áttekinthetően rendezze”. A rendezés azóta megtörtént, s az iratok évek szerint külön-külön fasciculusokba foglalva a levéltári osztályt alkotják olyan régi és gazdag anyaggal, amilyennel kevés könyvtár rendelkezik. Továbbá külön jegyzőkönyv szolgált az ajándékozók nevének megörökítésére, de ennek a rendszeres vezetését is elhanyagolták. E korbéli naplók közül legjobban bevált a vendégkönyv: *A román. kat. lyceumi könyvtárt látogatósaikkal szerencsétlenek névkönyve*. 1865-ben indították meg, s folytonossága napjainkig tart. Írók, tudósok, közéleti férfiak látogatták meg a könyvtárt s írták be nevüket az albumba. A könyvtár jó hírnevéről tanúskodik, de akár mint autográf-gyűjtemény is figyelmet érdemel.

A könyvtár elhelyezése a II. emeleten nem volt a legszerencsésebb. A könyvtárosok sokat aggódtak, hogy villámcsapás, vagy egyéb el nem hárítható szerencsétlenség esetén az igen gyenge művakolatot a hullatag égő, nagy gerendák könnyen beszaggathatják, s menthetetlenül odavesz a megbecsülhetetlen értékű gyűjtemény. Még élt az emlékezetben az 1798-i érzékeny csapás, mikor a Szent József Szeminárium néhány óra alatt a pusztító lángok martaléka lett. A kir. kormányshé is komolyan vette a dolgot, s 1868-ban Páll Sándor főkormányshéki titkár elnökle alatt bizottmányt küldött ki annak megvizsgálására, vajon egy bekövetkező tűzvész esetén milyen veszély fenyegetné a román. kat. lyceumi könyvtárt? A bizottmány jelentése megerősítette a könyvtárőrök aggodalmát, de a kormányshé csupán azt a megoldást találta kivihetőnek, hogy 1869-ben a Lyceum épületét a kolozsvári Victoria nevű biztosító társulatnál tűzkármentesítette. Így egyelőre két évtizeddel kitolódott annak az egyre sűrűbben hangozó követelésnek teljesítése, hogy a könyvtár biztonságának egyedüli módja a II. emeletről való elköltöztetése.

A könyvtár fejlődő élete, külső és belső rendje, amely úgyszólván a tökéletesség fokát érte el, a sok és nehéz munkát, amely simán kivitelre került, szorgalmas és kiváló könyvtárőr nemzedékre vall ebben az időszakban. A könyvtárőri állás nemcsak megtiszteltetés volt, hanem anyagilag is jól javadalmazott megbízás. Amikor a bölcsészeti tanárok és növeldei igazgatók fizetése 150, a gimnáziumi tanároké 100 forint volt, a könyvtárőr 150 forint mellékjövedelemben részesült külön munkájáért. Igaz, hogy kötelességének eleget tehessen, minden szabad percét a könyvtárnak kellett áldoznia. A társházon kívül a könyvtár melletti egyik szobában lakott. Melléje be volt osztva egy könyvtárszolga - régebben kezelőnek, segédnek nevezték -, kit a tanulmányi alap 15 forint 12 krajczár, később 24 forint fizetésben részesített, s ezenkívül a könyvtár előszobájában díjtalan lakást engedélyezett neki. A főtanodai korszakban joghallgatókat, az 50-es évektől kezdve szegény gimnazistákat választottak erre a fizetéses szolgálatra, ami voltaképpen felért egy ösztöndíjas támogatással. A személyi kimutatásokban a könyvtárőr neve mellett az övék is fel van tüntetve. 1854-ben a könyvtárszolga Bakos József VI. o. tanuló, 1860-ban Pop János II. o. gimn. tanuló, 1861-ben Karsai László gör. kat. gimn. tanuló, 1862-ben Korpogán Simon gör. kat. gimn. tanuló, 1864-ben Illés György gimn. tanonc, 1866-ban Csajka László gimn. tanuló és 1880/84-ben Vasváry János, a későbbi híres

magyar festőművész, Vaszary Kolos hercegprímás unokaöccse. A könyvtárszolga takarított, segített a könyvtárőrnek a könyvek rakosgatásában, rendezésében s egyéb apró feladatokban, amiket egy értelmes gimnazista elvégezhetett. A 80-as évek végétől szakítottak ezzel a régi szokással, s a könyvtárszolgai díjat az intézeti pedellusnak adták a könyvtár tisztogatása fejében.

Egy kivételtől eltekintve tovább is megmarad a könyvtárőri tiszt és az egykori akadémiai hitszónoki tisztség (ekkorra gimnáziumi tanári feladatkör) hagyományos összefüggése. Ekkor vetődik fel mégis első ízben a külön könyvtárórság, sőt az önálló könyvtárőri állás javaslata. A kir. kormányshoz 1865. szeptember 14-én a Fogarasy Mihály erdélyi püspökhöz intézett átiratában megállapítja, hogy a könyvtárőr gyakori változtatása csakis a könyvtár anyagi és szellemi érdekének hátrányára, sőt néha kárára történik, ezért arra kérte a püspököt, járjon közbe a kegyesrendi tartományfőnöknél, hogy a lyceumi könyvtárőri állásra alkalmazott egyént mindaddig, míg hivatalát pontosan teljesíti, felette fontos ok nélkül ezen állomásáról máshová ne rendelje. Vass József könyvtárőr pedig az 1867. december 15-i évi jelentésében - hivatkozva arra, hogy a régi bölcsészeti tanárok, kikből a könyvtárőrök kinevezettek, kevés tanórájuk mellett a könyvtár kötelező gondozását kényelmesen elvégezték, de a jelenkori gimnáziumi tanárok erős iskolai megterheltségük mellett minden szabad percük feláldozásával is alig tudnak kötelességüknek eleget tenni - azt az alázatos esedezést terjesztette elő, hogy a lyceumi könyvtárőr, ki rendesen a legidősebb tanár, a tanszéktől felmentessék s külön eltartási alapon kizárólag a könyvtár gondozásának szentelhesse napjait. „Ezt annál szerényebb igénnyel várhatja a kegyes tanítórend, minthogy tagjait az erdélyi róm. kat. hitközönség erkölcsi érdekei végett is képezi; méltó tehát, hogy egy-egy kiérdemült tagja végső életszakaszán jótékony ápolásban, kevésbé terhelő állomáson részesíttessék.” A kir. kormányshoz erre 1868-ban könnyedén azt válaszolta, hogy a sokféle és tetemes előlegekkel terhelt tanulmányi alap a külön könyvtárőri állás szervezését annál kevésbé engedheti meg, mivel az állítólagos terhes teendőket a kiérdemesült agg tanár a gyengesége miatt úgysem végezhetné el. Ilyen kívánságok később is nemegyszer felmerültek, de a tanulmányi alap, amelyre minden feladatot rá lehetett hárítani, mindig mereven szembeszegült az eszményi elképzeléseknek.

Az önkényuralom első időszakában az első könyvtáros MAGYARÁSZ INCE kegyes atya volt. Az egyik személyi kimutatásban mint „Verwalter der. Röm. Cath. Licealbibliothek” szerepel, 1850. december 30-án kelt kinevezéssel. Csak néhány hónapig volt könyvtáros, mert mindössze egy évet töltött Kolozsvárt, s innen Budára távozott. Tőle VASS JÓZSEF kegyes atya 1851. március 19-én vette át a könyvtárt Sláby József, Hornyay Ambrus és Gaál Lajos bizottmányi tagok jelenlétében, kiket a kormányshoz nevezett ki átadó biztosokul. Vass József 1850 őszén került Kolozsvárra, s itt működött az 1858/59. tanév végéig, mikor a rendkormány Vácra helyezte. Az 1865/66. tanév elején megint visszajött Kolozsvárra, ahol 1868 márciusáig maradt. Mind a két alkalommal könyvtárőr volt, először 1851. április 22-től 1859. szeptember 30-ig, másodszor 1866. július 10-től 1868. február 16-ig, így összesen tíz esztendő tisztelet nagy munkaerejéből a könyvtárnak. Vass József, a M. Tud. Akadémia tagja, kit a kegyesrend és a magyar tudományosság egyformán a nagyjai közé számít, a legkiemelkedőbb név a könyvtárőrök sorában. Gazdag irodalmi munkásságot fejtett ki, emellett sok időt szentelt a könyvtár ügyének. Ő kezdte meg a Benigni-könyvtár elhelyezését és rendezését s a többes példányok kimutatásba foglalását. Egymaga 8679 kötet könyvet látott el sarokszámozással. Az intézeti évkönyvekben két ízben is foglalkozott a könyvtár múltjával, s levéltári kutatások alapján a piarista korszak kezdetének könyvtári mozzanatairól értékes okleveles adatsort állított össze Haynald püspök megbízásából. Sokat buzgólkodott a köteles példányok beszolgáltatásának érdekében, ő mutatott rá először a könyvtár tűzveszélyes helyzetére, s

javaslatot tett az önálló könyvtárőri állás szervezésére. Egyik legfontosabb munkálata volt az Aranka-féle Magyar Nyelvvelő Társaság kéziratának, levéltárának rendezése s részben lemásolása a Magyar Tud. Akadémia számára, amivel a kérdés későbbi tudományos feldolgozásának alapjait vetette meg. Amikor 1868-ban végleg eltávozott Kolozsvárról, a kormányzék a felelősség alól felmentette s neki a könyvtár körül dicséretet érdemlő pontossággal végzett szolgálatáért méltánylatát nyilvánította.

Vass Józseftől a könyvtárt 1859. augusztus 30-án HORVÁTH PIUS atya vette át, aki mint hittanár és hitszónok átmenetileg töltötte be a könyvtárőrséget, míg a gimnázium igazgatója s később a rendház rektora lett. Az 1851/52-1858/59. években érkezett nyomtatványokat, mint rendezetlen tömeget vette át. Rendezésükhöz ugyan hozzáfogott, de az idő rövidsége miatt végére nem járhatott, ő is tehát rendezetlenül adta tovább utódjának. Kutatásainak köszönhetjük, amit szintén Haynald püspök megbízásából végzett, hogy a piarista korszak kezdeti évtizedeinek könyvtárosait nagyjából ismerjük. Mindössze egy évig volt könyvtárőr, 1860. szeptember 17-ig.

Horváth Piust MATUSIK JÁNOS kegyesrendi atya követte, akinek könyvtárőri kinevezése 1860. szeptember 24-én kelt. Kolozsvárt 21 évig működött s vágyainak netovábbja telt be, amikor a könyvtár élére került. Vérteli könyvtáros volt, a rend és az új kezdeményezések embere. Többet, mint ő, sem elődei, sem utódai közül senki más nem dolgozott. A könyvtár könyveit kiporoztatta, s az 1848-i lajstrom alapján általános revíziót tartott, aminek rendjén az elveszett könyveket megállapította, azokat visszaszerezte, s a többes és csonka példányok teljes jegyzékének összeállítását előkészítette. A könyveket, melyek eddig szakrendszer szerint voltak felállítva, nagyság szerint csoportosította, amivel az egész könyvtárt meglepő díszes rendbe hozta. A még mindig rendezetlenül heverő Benigni-könyvtár kötetszámát, valamint a hiányait megállapította, s ezekről két példányban pontos kimutatásokat készített. A köteles példányokat szorgalmazta, s ajándék útján értékes könyveket szerzett. Az ő ötlete volt és ő is kezdte meg a sarokszámozást, amelyet nagyon helyeselt a kormányzék. Olvasótermet állított be s levéltárt szervezett. A három könyvtári napló, a vendégkönyv, az ajándékozók nevét megőrkítő jegyzőkönyv, továbbá az ősnymtatványok és kéziratok első összeírása tartozik még a kezdeményezései közé; s feljegyzésre méltó érdeme, hogy ő gondolt először olyan adatgyűjtésre, amely később lehetővé tenné a könyvtár történetének áttekintését. Általában olyan rendet és tisztaságot teremtett, hogy „a könyvtárba lépőt az egésznek nagyszerűsége azonnal meglepte”. Sok fáradozásának ellenszolgáltatásaképpen szerényen csupán azt kérte a kormányzékától, hogy igénytelen egyetlen szobáskájának padlózatát kb. 40 frt költséggel javíttassa meg, hogy „a padlózat foszladékai által ki-kilyuggatott lábbelijét ne kénytelenítségük annyiszor-mennyiszor igazíttatni”. A kormányzék ellenvetés nélkül nemcsak a padlózat kijavítását rendelte el, hanem írásban ismételten méltánylatát nyilvánította „könyvtári kötelmeinek szorgalmas teljesítéséért”, sőt 1863-ban az udvari kancellária jóváhagyásával 100 frt külön jutalomdíjat utalt ki neki „éber és fáradhatatlan szorgalma némi elismerése és megjutalmazása fejében”. A tanulmányi alap történetében visszamenőleg nincs ehhez hasonló eset.

Annál kínosabban és érthetlenebbül érintette a kormányzékot, amikor Fogarasy Mihály erdélyi püspök 1865. augusztus 28-án bizottságot kért kinevezni, mely a lyceumi könyvtárt a tovább is Kolozsvárt maradó Matusik Jánostól átvegye és átadja az újból Kolozsvárra helyezett Vass Józsefnek, kit a rendi tartományfőnök ismét könyvtárőrnek jelölt ki. A kir. főkormányzék szeptember 14-én felkérte a püspököt, hogy a kegyesrendi tartományfőnöktől tudja meg az okokat, melyek miatt Matusik atyát könyvtárőri állomásáról elmozdította. Purgstaller József rendfőnök október 14-én kelt iratában kifejtette a püspöknek, hogy a rend szükségletei szerint Matusikot kinevezte a nagykárolyi gimnázium igazgatójává s megígérte

neki, hogy idővel a rendházhoz tartozó lelkészi hivatalt is reá fogja bízni. E jó szándékú intézkedést azonban Matusik János engedetlensége meghiúsította s ezzel a rendfőnökséget is kínos zavarba hozta, mert a nagykárolyi gimnáziumi igazgatót magasabb állásba helyezte. Matusik János tehát nem maradhatott megfenyítés nélkül. Egyelőre meghagyta Kolozsvárt, de nem tartotta méltónak arra, hogy a könyvtárőri tiszt kedvezményével éljen. Matusik atya a kormányshéz pártfogásával mégis megmaradt a könyvtárshéshben 1866. júliusáig, amikor kinevezték a gyergyóshentmiklósi két osztállyal megnyitott alreáliskola igazgatójává. Eltávozásakor a kir. kormányshéz 1866. október 15-én megkérte Fogarasy Mihály püspököt, hogy a könyvtárshéshről lelépő Matusik Jánosnak, aki 1860 óta a lyceumi könyvtárt nemcsak őrizte, hanem azt sok tekintetben nagy szorgalommal rendezte, leltározta és csinos rendben utódának átadta, hozza tudomására felmentését minden további felelősség terhe alól és teljes elismerését fejezze ki a könyvtár körül dicséretet érdemlő pontossággal végzett szolgálataiért.

Így mégiscsak VASS JÓZSEF lett a könyvtáros, most már másodízben, két évig, 1868. február haváig, amikor a kegyesrendi kormánytanács a budai főgimnáziumhoz helyezte át a magyar irodalomtörténeti tanszékre, s a megüresedett könyvtárőri tisztre Ulár Pál, főgimnáziumi hittanárt jelölte. Ulár Pál 1868. február 16-án vette át a könyvtárt a távozó Vass Józseftől ifj. Fischer Elek főkormányshéki fogalmazó és Várady Móric gimnáziumi igazgató, mint átadó biztosok jelenlétében. Ötévi működéséhez az 1872/73. tanév végéig szintén fűződik néhány jelentős teljesítmény. A könyveket kiporoztatta. Befejezte a Benigni-könyvtár alapleltárát, s elkészítette szakkatalógusát. Az apró nyomtatványokat rendezte és jegyzékbe foglalta. Összeállította a többes és csonka példányok kimutatását, s javaslatot tett a többes példányok jegyzékének kinyomtatására értékesítésük megkönnyítése céljából. Az 1836. évfolyamtól számítva a maga idejéig rendezte a könyvtár hírlap- és folyóirat anyagát. Elődeinek nyomdokain folytatta és tökéletesítette a könyvtár belső rendjét. A kormányshéki időszaknak ő az utolsó könyvtárőre.

B / A tengődés évei (1873-1929)

Amikor az erdélyi püspök 1873. június 25-én 1786. sz. alatt úgy rendelkezett, hogy „miután a Benigni-féle gyűjtemény, mely az állam tulajdona volt, a lyceum könyvtárból kivétetett, senkinek a lyceum könyvtárához joga nem lehet”, tulajdonképpen azt fejezte ki, hogy az állami hatóság illetékessége, amit az erdélyi udvari kancellária s a kir. főkormányshéz 1775 óta nagy buzgalommal s tagadhatatlanul a könyvtár előnyére gyakorolt, a könyvtár ügyeibe való további beavatkozásra véglegesen megszűnt. Ezzel egyszersmind a könyvtár nyilvános jellegének is vége szakadt, a kapcsolatos terhekkal és kiváltságokkal együtt. Ettől kezdve állami könyvtári rendeletek nem zavarják álmosodó nyugalmát, s néhány évtized alatt beletörődik a kollégiumi könyvtárak tespedő közös sorsába. Csak néha-néha csillan fel szép múltjának emléke, de lassanként az is feledésbe merül. Még létezéséről is csak a közelállók tudnak.

A kir. főkormányshéz 1869-ben adta ki utolsó rendeletét, az id. Kat. Bizottmány 1871-ben; ettől kezdve a könyvtár az erdélyi róm. kat. Státus igazgató tanácsának fennhatósága alatt folytatta életét. Bár a lyceum megszűnt, a könyvtár továbbra is viselte a lyceumi nevet, még akkor is, mikor teljesen elhomályosult, hogy honnan származik és miképpen ragadt rá ez a név. A gimnázium rajta volt, hogy a könyvtárt a maga tanári könyvtárának tekintse és nevezze, az értesítőben is úgy szerepeltesse, s az igazgató tanács sem emelt ez ellen óvást, sőt a fogalomzavart ő maga támogatta; holott jogilag a könyvtár a gimnázium épületében elhelyezve is a tanulmányi alap külön egysége volt, de nem volt a gimnázium tulajdonába

átengedve, csak a tanári testület használatára bocsátva. Különben ez a kérdés kiélezetten sohasem vetődött fel, így a könyvtár és a gimnázium viszonyának tisztázására sem került sor.

Kezdetben mi sem mutatkozott a lényegbeli változásból. Az egyetem megnyitása után használata nem hanyatlott, sőt megélénkült, amennyiben tanárok, hallgatók, tudománykedvelő olvasók évről évre növekvő számban keresték fel olvasótermét, hiszen még mindig a legjobban berendezett tanulmányi könyvtár volt Kolozsvárt. Visszaesése az Egyetemi Könyvtár fejlődésével párhuzamosan következett be, s fokozottan érkezett el az az idő, mikor zárt ajtainak zavartalanságát hetekig nem bolygatta a tudmányszomjas érdeklődés. A múlttal való kapcsolatot, a folytonosságot az igazgató tanács által kezelt tanulmányi alap képviselte. Fizette tovább is a könyvtárőr tiszteletdíját és a szolgadíjat 150, illetőleg 24 frt, valamint a könyvtári átalányt 105 frt összegben. A hagyományos számok változatlanok maradtak, míg csak a forintvilág tartott, pedig ezek az összegek a század vége felé sokat veszítettek régi értékükből. Az átalány csekélyisége miatt a könyvtár komoly gyarapítására már nem futotta. Buzgó könyvtárosok kezdetben, mikor még számítottak az egyházi hatóság megértésére, hivatásuknak érezték az igazgató tanács meggyőzését, hogy a 105 frt se nem elég, se nem méltó összeg a könyvtár rendeltetésének betöltésére. Az 1874. november 20-i évi jelentés azt kérte, hogy a 105 frt-ot az igazgató tanács emelje fel legalább 200 frt-ra, s ezenkívül külön utaljon ki 50 frt-ot a több év óta kötetlenül kallódó roppant számú könyv bekötésére. Ha a könyvtárőr a könyvtár kellő karbantartását, tervszerű gyarapítását, értékét és használhatóságát emelni szoros kötelességének ismeri - írja a jelentés -, akkor szerénytelenség vádja nélkül elvárhatja, hogy e kötelesség teljesítésére az igazgató tanácsnak az ügy iránti tettleges érdeklődésében buzdító támogatást leljen. Az igazgató tanácsot a szép szavak nem indították meg, csupán azt mérlegelte, hogy a tanulmányi alap elkerülhetetlen költségek fedezésével van igénybe véve, különben is a lyceumi könyvtár felszereltség tekintetében magasan felette áll más intézetek könyvtárainak, ennél fogva az évi átalányt nem emelte fel 200 frt-ra, még kevésbé rendszeresített 50 frt-ot köttetésre, hanem azt a tanácsot adta, hogy a 105 frt legyen elég könyvek vásárlására és bekötésére is. Úgy rémlik, mintha ezt a bölcsességet valamelyik kormányiszéki irat már előbb kitalálta volna. A könyvtárőrök azzal nyugtatták meg lelkiismeretüket, hogy állandóan ostromolták a tanulmányi alapot, hátha jobb belátásra bírhatnák.

Az 1876. november 23-i évi jelentés kifejtette, hogy a könyvtárnak hivatása a tudomány rohamos fejlődésével lépést tartani megfelelő szakmunkák beszerzése által. Ugyanekkor Európában talán a lyceumi könyvtár az egyetlen a maga nemében, hová időszaki tudományos közlöny évtizedek óta nem jár. Ezen pedig nem is lehet csodálkoznunk, hiszen még egyes magánszemélyek, tanárok is évenként 105 frt-nál többet fordítanak irodalmi szükségleteikre. A könyvtár korábban megelégedett volna a javadalom 100 frt-os megjavításával, 1876-ban azt kellett javasolnia, hogy a nyelvészeti, történelem-földirati és mennyiségtan-természettudományi szakcsoportok körébe tartozó könyvek beszerzésére és a szükséges kötetések eszközlésére az átalány legalább 400 frt összegre emeltessék fel. A következő évi, 1877. október 20-i jelentés, hivatkozva arra, hogy az állami iskolák, sőt akárhány hitvallásos gimnázium költségvetésében könyvtári célra 6-700 frt összeg szerepel, beérte volna 300 frt-tal is. Az 1879. december 12-i évi jelentés arra hívta fel az igazgató tanács figyelmét, hogy a könyvtárban már ezrekre megy a kötetlen könyvek és füzetek száma, melyeket bekötésük előtt sem lajstromozni, sem véglegesen elhelyezni nem lehet, így használaton kívül hevernek s növelik a rendetlenséget. Hozzávetőlegesen 5-600 frt-ra lett volna szükség, hogy ezen a bajon segíteni lehessen. Ezeket a kéréseket, javaslatokat, alkudozásokat a 80-as évek valamennyi évi jelentése, hol szó szerint, hol új változatban megismételte, de minden esetben süket fülekre talált. Az igazgató tanács idővel nem is válaszolt rájuk, mert a könyvtárőrök nem akarták

megérteni azt az ősi szólamot, hogy a „sokfelé igénybe vett tanulmányi alap” a könyvtár érdekében további áldozatot hozni nem képes.

Lényeges változás a könyvtár javadalmazásában később sem állott be, s az a jellemző vonása végig megmaradt, hogy mindig jóval alatta mozgott a tényleges szükségletnek. A koronás világban a könyvtárőr tiszteletdíja 300 korona lett, az átalány 200 korona. Ez utóbbi a háborús években emelkedett először 600, majd 1000 és 1917/18-ban 1100 koronára. A könyvtárőr tiszteletdíja 1922-ben 150 és az átalány 800 lejre csökkent. Az igazgató tanács az átalányt 1923-ban 2000, majd 5000 lejre emelte, a könyvtárőr tiszteletdíját pedig 3 óra helyettesítési díjának megfelelő összeg erejéig 1923-ban 1500, 1926-ban 6000 lejben állapította meg. A könyvtárszolgai díj szép lassan és észrevétlenül kimúlt. A 24 koronás díj az imperiumváltozás után 12 lejre csökkent, majd 1922-től az 1927. év végéig 129 lejre növekedett. Minthogy a kiutalt évi 12 lej szolgadíjat az igazgatóság éveken keresztül nem vette fel, a számvevőség előterjesztésére az igazgató tanács 1929. január 21-én a könyvtárszolgai díjat végleg megszüntette.

A tanulmányi alap szűkmarkúsága meg is érzett a könyvtár bekövetkezett hátramaradottságán. Amikor 1882-ben Várady Móric gimn. igazgatót és kegyesrendi házfőnököt a tartományi előjáróság más állomásra rendelte s utódjává Vajda Gyulát nevezte ki, az igazgató tanács 1882. augusztus 22-én elrendelte a könyvtár leltározását, majd átvételét és átadását, amit a kiküldött hivatalos bizottság 1883. február 20-án hajtott végre. Ez alkalomra készült *A kolozsvári r. kat. főgimn. könyvtárának sorjegyzéke*, mely az utolsó pontos számbavétele a II. emeleten még csak rövid ideje elhelyezett könyvtárnak. Megtudjuk belőle, hogy a 80-as évek elején a két teremben a könyvek 55 osztályban (állványon) s az osztályok alsó szekrényeiben foglaltak helyet. A kimutatás 12.073 sorszám alatt 24.326 kötet könyvet sorol fel s még 20 olyan kötetet, mely a könyvtárból hiányzott. 1874/75-től az értesítők minden tanév végén közlik az ajándékozott és vásárolt művek jegyzékét és összegezik a könyvtár összállományát. A legutolsó összegezés az 1916/17. tanévből az összállományt 38.931 kötetben tünteti föl. 1918-tól nagy zuhanás következik: tíz esztendő alatt 1929-ig mindössze 197 kötet könyvvel gyarapszik a könyvtár, melynek állománya akkor a 40.000 kötet körül járt, de tekintetbe véve a katalógizálatlan anyagot, ténylegesen ennél jóval terjedelmesebb volt. Megállapítható tehát, hogy 1874-től több mint félszáz esztendő alatt 16.000 kötettel növekszik a könyvtár, évenként átlag 300 darabbal, ami nincs arányban sem az előbbi időszak fejlődési menetével, sem pedig a századforduló szapora könyvtermelésével. A tanulmányi alap könyvtárpolitikája sajnálatosan nem ismerte fel, hogy kevés pénzét a gyűjtemény jellegének megfelelően legalább a katolikus szellemű könyvtermelés beszerzésére kell fordítania. Találomra vásároltak egyes könyveket, matematikai és történelmi műveket, a könyvtáros érdeklődése szerint. Csak éppen e korbeli katolikus irodalmat ne keresse a kutató a könyvtárban, ahol a katalógusban még a gimnázium volt tanárainak nyomtatásban megjelent munkáit is hiába keressük.

A mai szakkutató nem azon csodálkozik, hogy mi van még a gyűjteményben, hanem értetlenül bámulja, hogy mi minden nincs meg az 1890-es és 1900-as évek olyan alapvető kiadványaiból, melyek valamire való könyvtárból nem hiányozhatnak. Különösen a szépirodalmat hanyagolták el, egyetlen Jósika-, Kemény-, Eötvös-, Jókai-, Mikszáth-kötet át nem lépte a könyvtár küszöbét, hogy mást ne is említsünk. Talán az igazgató tanácsnak, esetleg másoknak is az volt a véleménye, hogy kár a pénzt könyvre költeni, mikor Kolozsvárt az egyetemi és múzeumi könyvtárakban minden bőséggel megtalálható; de viszont a könyvtárosokat is érheti szemrehányás, hogy egyes sorozatok előfizetését megszakították, így több fontos gyűjtemény csonkán maradt, a folyóiratok hiányzó füzetait nem pótolták és nem tartották rendben, ami azzal a káros következménnyel járt, hogy alig van a könyvtárnak olyan folyóirat-sorozata, amely hiányos ne lenne, rendjét ne zavarnák ma is kötetlenül dísztelenkedő füzetcsomókkal.

Ez az időszak a hanyatlás kedvetlenítő képét mutatja, amit csupán az ment - ne legyünk igazságtalanok -, hogy a tanulmányi alap ugyanakkor minden erejét a könyvtár nagy arányú dologi beruházására összpontosította. Viszont nem lehet szemet hunyni az előtt sem, hogy nemcsak a javadalom szűkült meg, hanem megszűnt a szakértelemmel párosult erélyes irányítás, szüntelen érdeklődés, kézbentartás és ügykezelés is, mellyel annak idején a kir. kormányshoz gondját viselte a könyvtárnak. Az igazgató tanács a könyvtárör megerősítésén, tiszteletdíjának s az évi átalánynak kiutalásán kívül más különösebb törődést a könyvtárral nem mutatott, a könyvtár rendezésére és feldolgozására egyetlen rendelkezést ki nem adott. A könyvtárörök kezdetben a régi szokás nyomán még küldözgették évi jelentéseiket, de senki észre nem vette és nem is nehezítette, amikor ezek lassanként elmaradoztak. A könyvtárörök is kedvüket veszítették, mikor hiába esengtek az ezerszámra felhalmozódott kötetlen könyvek rendbehozataláért, hiába érveltek, hogy a csekély javadalom a könyvtár fejlesztésére és múltjához illő színvonalon tartására elégtelen. A meglazult viszony és igazgatás következtében a könyvtár jelentősége egyre halványodott, fejlődése pedig megakadt.

Vásárlásra, jelentősebb beszerzésre alig jutott valami, a gyarapodás egy része ajándékokból gyűlt össze. A Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Nemzeti Múzeum, Erdélyi Múzeum-Egylet, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, a Kir. József Műegyetem, a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi, valamint a Földművelésügyi Minisztérium, az Országos Statisztikai Hivatal, a bécsi cs. kir. egyetemi csillagda és a bécsi császári Tudományos Akadémia, egyes kiadók, mint a Franklin-Társulat, Pallas R.T., Lampel, Stampfel, Eggenberger cég-sok kiadványukat megküldötték a könyvtárnak. Magánosok, mint pl. Lönhárt Ferenc, Majláth Gusztáv Károly püspökök, egyes egyetemi tanárok is több ízben ajándékoztak a könyvtárnak könyveket. Két jelentősebb gyűjtemény is a könyvtár birtokába került. Szamosi János egyetemi tanár 1887/88-ban 163 kötetben és 10 füzetben 110 művet ajándékozott a könyvtárnak, a tanári testület ezért annak idején jegyzőkönyvi kivonatban hálás köszönetét nyilvánította. Az ajándékozó kilátásba helyezte, hogy becses művekben gazdag könyvtárából idővel még nagyobb mennyiségű könyvet szándékszik a könyvtár birtokába juttatni; ez meg is történt, a beszerzési naplóból 283 olyan könyv számlálható össze, melyet Szamosi János ajándékozott a könyvtárnak. 1921. július 10-én néhai Farkas Lajos ny. kolozsvári egyetemi tanár törvényes örökösei, dr. Farkas Pál ny. hadbíró alezredes és özv. Gócs Sándorné sz. Farkas Erzsébet levélben értesítették a gimnázium akkori igazgatóját, Visegrádi Lajost, hogy édesatyjuk végóhajának eleget téve, könyvtárát felajánlják a lyceumi könyvtár részére, azon kikötéssel, hogy az adományozott könyvtár „Dr. Farkas Lajos kolozsvári egyetemi tanár könyvtára” címen kezeltesék mindaddig, míg a lyceumi könyvtár jellege és tulajdonjoga jelenlegi állapotában fennáll; ha pedig abban változás következne be, a könyvtár tulajdonjoga szálljon át a Kolozsvárról Szegedre áthelyezett tudományegyetem jog- és államtudományi karának könyvtárára. Az igazgató az adománylevelet 422-1921. sz. alatt iktatta és helyezte el a gimnázium levéltárában, ugyanakkor másolatát felterjesztette az igazgató tanácshoz, jelentve, hogy a könyvtárt már el is szállította és három állvánnyal együtt a lyceumi könyvtárban elhelyezte. A közel 800 kötetből és füzetből álló jogi gyűjtemény, mely azonban csak 1929 után soroztatott be az állományba, új szint és tartalmat adott a könyvtárnak.

Talán itt van a helye, hogy megemlékezzünk a könyvtár múltjában szereplő egyik jeles gyűjteményről, a tőle látszólag idegen éremtárról. Régente a különféle gyűjteményeket, festményeket, szobrokat, metszeteket, térképeket, érmekeket, némely helyen még az ásványokat is a könyvtárban helyezték el. A lyceumi könyvtár érmekeket gyűjtött. Éremgyűjteményét már a múlt század eleje óta emlegetik. Az éremtár adományokból gyűlt össze, mert vásárlásra semmi fedezet nem állott rendelkezésre. Haynald Lajos püspök pl. 1857. június 17-én

megküldötte a könyvtárnak azt az emlékérmét, melyet a monarchia püspökei verettek a Bécsben kötött konkordátum alkalmából. Vass József könyvtárőr az iratra feljegyezte, hogy „ezt a remekbe készült érmet tüstént beiktattam a róm. kat. Lyceum könyvtárában létező érmészeti gyűjteménybe”. A könyvtárosok az esetlegesen beérkező adományokat elrakosgatták, de a hozzáértés hiánya miatt velük sokat nem törődtek. Matusik atya szedette először rendbe az éremtárt. Baráti kérelmére Finály Henrik, az Erdélyi Múzeum-Egylet titkára és éremőre, az ügy iránti rokonszenvből avatott szakismerettel meghatározta és lajstromozta a könyvtárnak zilált és használhatatlan állapotban volt éremgyűjteményét, amiért a kir. főkörmányszék 1864. december 7-én a püspök útján „méltánylatát” nyilváníttta neki. Az 1866. július 10-én hivatalosan megejtett könyvtárvizsgálat szerint a szakszerűen rendezett éremgyűjtemény 1 arany, 420 ezüst, 75 réz és 3 ón, összesen 499 vert és emlékpénzt tartalmazott és 1 pecsétnyomót. Az éremtár aztán magától tovább gyarapodott s újabb rendezetlen anyag gyűlt össze. Az 1896. december 3-i könyvtárátvételkor a bizottság két fiókban 524 érmet vett számba, de lajstromot nem talált, csak holmi meghatározó cédulácskákat. Ezért azt a javaslatot terjesztette az igazgató tanács elé, kérje fel újból Finály Henrik egyetemi tanárt az összes régi pénzek és érmek meghatározására, hogy azokat pontos leltárba lehessen foglalni. A felkérés 1897. február 13-án megtörtént, de véghezvitele Finály Henrik közbejött halála miatt elmaradt. A könyvtárnak kezdett terhére válni az éremtár, amely nem tartozott szorosan a könyvtárőri szakértelem körébe. Az 1901. április 27-i könyvtárátvételkor újból felvetődött a dolog, s ekkor a bizottság Posta Béla egyetemi tanár felkérésére gondolt, de erre nem került sor, a Kolozsvárra helyezett Tóth Sándor kegyes atya ugyanis értett az érmészethez, s 1902-ben újra rendezte a gyűjteményt, katalógusba foglalt 817 érmet és kiselejtezett 386 értéktelen darabot. Fáradtságos szép munkáját az igazgató tanács 200 korona tiszteletdíjban részesítette. Ugyanakkor az éremtárt a gimnázium történelmi és földrajzi múzeumába tették át, így 1902-ben végleg megszűnt a könyvtár gyűjteménye lenni, mely addig egy évszázadon át gyűjtögette és lelkiismeretesen őrizte.

Ennek az időszaknak mégis van egy különleges nagy érdeme: a könyvtár átköltöztetése és újrarendezése, amely részben menti és jóváteszi a felhozott kifogásokat. Ehhez mérhető nagy vállalkozás nincs is a könyvtár múltjában. A II. emeleti elhelyezés miatt a 60-as évek óta felmerült aggodalmakat és kifogásokat egyre gyakrabban emlegették. Egyrészt mint láttuk, a tűzveszélytől tartottak, másrészt attól, hogy a könyvek roppant súlyát nem bírja el a padlózat, s beomlik az emelet. Az 1867. évi jelentés azt is felhozta, hogy a földszinten levő boncterem hullaáztatójának vizét az udvarra eresztik ki, s a kibírhatatlan bűz felhatol a II. emeletig, az olvasószobába és a könyvtáros lakásába, ami a látogatókat elriasztja a könyvtártól, de egészségügyi tekintetből is halaszthatatlan intézkedést követel. A kir. kormányzék 1868-ban felhívta az orvos-sebészeti intézet igazgatójának figyelmét, hogy „a boncterem hullaáztatójának ragályt szerezhető bűzzel telített lecsapolt víze a könyvtárőr laka és az olvasószoba ablakai alatt a lyceum udvarára ne öntessék ki, hanem az vitessék valami emésztőbe”. A kaputól jobbra eső földszinti szárnyat ugyanis az egyetem megnyitása után is a régi orvos-sebészeti intézet folytatásaképpen a bonctani intézet tartotta lefoglalva, ami sehogysem illett az iskolai környezetbe. Az 1877. évi könyvtárosi jelentés már pedzeni kezdte, hogy a bonctani intézettől meg kellene szabadulni s helyére költöztetni a könyvtárt. Türelmesen meg kellett azonban várni az egyetemi építkezések előrehaladását, hogy a kérdést a siker reményével lehessen felvetni.

Az igazgató tanács 1886-ban 1216. sz. alatt és 1887-ben 1381. sz. alatt kereste meg a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztert azzal a kéréssel, hogy szíveskedjék visszabocsátani az egyetemi bonctani intézet által elfoglalva tartott földszinti lyceumi helyiségeket. Trefort Ágost miniszter 1887. december 28-án 38691. sz. alatt azt válaszolta, hogy maga is kíváncsúnak

tartja az egyetem által elfoglalt helyiségek visszaadását, mert így az egyetem mentesül a javadalmát terhelő házbér fizetésétől, de véglegesen csak akkor dönthet, mikor az egyetemi tanácstól jelentést kap a bonctani, élet- és közegészségtani épületek elkészüléséről. Végre a miniszter 1888. március 24-én 9759. sz. alatt hajlandónak nyilatkozott a bonctani intézet helyiségeinek kiürítésére, ha helyébe az egyetem megkapja a lyceumi könyvtár II. emeleti helyiségeit, megfelelő bérleszállítással és átalakítással. Ugyanakkor az egyetem rektora 1888. április 10-én 734. sz. alatt beterjesztette az igazgató tanácshoz a könyvtári helyiségeknek a jog- és államtudományi kar céljainak megfelelő berendezésére vonatkozó költségvetését, kérve, hogy a szükséges átalakításról a Státus, mint tulajdonos, gondoskodni szíveskedjék. Az igazgató tanács dr. Kanitz Ágoston rektor átiratával az 1888. április 13-i ülésében foglalkozott. Tudomásul vette az orvosi általános és tájbonctani intézet által elfoglalva tartott földszinti helyiségek visszabocsátását, s ezért cserébe hajlandó volt átengedni az egyetemnek a II. emeleti nagy könyvtárhelyiséget, továbbá a bérletet 1416 frt-ról 1200 frt-ra szállította le, s ezenkívül 418 frt 66 kr összeg erejéig elfogadta a nagy könyvtárhelyiségnek a jog- és államtudományi kar céljaira való berendezéséhez szükséges átalakítások költségeinek hordozását. Mindezeket az áldozatokat az igazgató tanács csak azért vállalta, mint az erdélyi püspökhöz intézett felterjesztésében kifejtette, hogy a könyvtár a földszinten megfelelőbb helyre kerüljön, amit biztonsági és egészségügyi szempontból egyaránt égetően szükségesnek látott. Miután az igazgató tanács ezen „becses előzékenységu” határozatához a püspök és a miniszter hozzájárult, az igazgató tanács az 1888. szeptember 12-i üléséből értesítette dr. Szamosi János világi gondnokot és dr. Vajda Gyula igazgatót, hogy a könyvtárhelyiségeket adják át a tudományegyetem képviselőinek, s ugyanakkor vegyék át a táj- és bonctani intézet által lefoglalt földszinti szárnyat. Egyben utasította az igazgatót, hogy a bonctani termek kitisztítására, fertőtlenítésére és a szükséges javításokra terjesszen be költségszámítást.

Az igazgató tanács a könyvtár költöztetését és új berendezését a legnagyobb körültekintéssel intézte, s el kell ismerni, hogy elment az áldozatosság végső határáig. Az 1889. július 13-i ülésen azt az igen helyes intézkedést tette, hogy dr. Finály Henrik igazgató tanácsos, mint elnök, továbbá dr. Szamosi János igazgató tanácsos, tb. titkár, főgimnáziumi gondnok, dr. Vajda Gyula főgimnáziumi igazgató és Zachár János könyvtárőr személyében a rendezés egész tartamára állandó könyvtárbizottságot nevezett ki a könyvtár átalakításával és újrarendezésével kapcsolatos ügyek közvetlen intézésére, azzal a felhatalmazással, hogy az átalakítás és rendezés módjait megállapítsa s a munkálatokat vezesse. A főgimnázium igazgatójának volt a kötelessége, hogy a bizottságnak az igazgató tanács intézkedéseit igénylő javaslatait felterjessze.

Amikor 1889. nyarán megkezdtek a könyvtár leköltöztetését, kitűnt, hogy a jóval alacsonyabb, bolthajtásos földszinti szobákba a magas állványok nem férnek be. Ezért csak a könyveket szállították az új helyiségekbe, az állványokat pedig a gimnázium udvarára rakták ki. A könyvtárbizottság felismerte a kettős feladatot: új állványokat kell készíteni a régi állványok anyagának esetleges felhasználásával s a könyvtárt új katalogizálással egészen újra kell rendezni. Erre Zachár János könyvtárőr késznek nyilatkozott. A bizottság azt a javaslatot tette az igazgató tanácsnak, hogy az egy ember erejét szinte felülmúló vállalkozás sikere érdekében a könyvtárőr részére a munka nagyságához illő, de csak a rendezés után, vagy esetleg évenként a munka arányában folyósítandó tiszteletdíjat állapítson meg. Így sokkal jobb kedvvel, nagyobb buzgósággal és odaadással fogja a nehéz feladatot végezni, ha tudja, hogy fáradozása kellő jutalomban részesül. Másrészt az igazgató tanács megbízta Gabányi Sándor uradalmi mérnököt az új állványok megtervezésével. A Státus mérnöki hivatala a rajzokat a költségvetéssel együtt 1889. július 4-én nyújtotta be. A rajzok szerinti állványok elkészítésére a költségvetés 2132 frt 26 kr összeget irányzott elő, de jelezte, hogy a régi állványok

felhasználása 25%-os ármegtakarítással a költségeket 1599 forint 20 krajára szállítaná le. Az igazgató tanács az 1889. július 13-i ülésén a tervrajzokat elfogadta, s a régi anyag felhasználása mellett döntve, az 1599 forint 20 kraj összeget a könyvtár új berendezésére megszavazta oly módon, hogy a munkálatok három évre osztassanak be a tanulmányi alap évenkénti érzékenyebb megterhelésének kímélése végett. Ugyanakkor kötelességévé tette az igazgató tanács a főgimnázium igazgatójának, hogy a tervrajz és a költségvetés kivitelére alkalmas vállalkozókat keressen, tőlük ajánlatokat kérjen, ezeket mutassa be a könyvtári bizottságnak, s ennek határozatához képest a vállalkozó nevét s a megalkudott összeget az igazgató tanácsnak jelentse, továbbá vegye igénybe az uradalmi mérnök szakértelmét és ellenőrzését, hogy a munkálatok a megszabott feltételek mellett folyjanak. A bizottság javaslatára az igazgató tanács 1889. december 2-án hagyta jóvá a Csatt Sándor asztalosmesterrel négy terem állványozására kötött szerződést 1449 forint összeggel.

Az első nagyterem beépített állványozása 1890 tavaszára elkészült, s a könyvtárőr mindjárt hozzáfogott a könyvek elhelyezéséhez. Az 1890/91. tanév végére fejezte be ezt a munkát. Ebbe a terembe 5744 nyomtatványt helyezett el, mégpedig 3131 önálló munkát, 108-féle hírlap 482 évfolyamát és 1700 db intézeti értesítőt. Mindezekről cédulakatalógust készített, mégpedig úgy, hogy a cédulán megjelölte az illető munka könyvtári helyét, szerzőjének nevét, a könyv címét, kiadási évét és helyét, a számozott és számozatlan lapok, az előforduló térképek és egyéb metszetek számát, feljegyezte továbbá a könyv esetleges hiányosságait és csonkaságait. Ezenkívül minden könyvet ellátott a könyvtár bélyegével és könyvtári helyének jegyével. A könyvtárbizottság 1890. július 5-i értekezlete ugyanis könyvtári bélyegző készítését és alkalmazását rendelte el „Kolozsvári róm. kat. lyceum könyvtára” körirattal - ez volt az első bélyegző -, s ugyanakkor elhatározta, hogy „a könyv táblájának belső oldalára egy kis kerettel ellátott cédula ragasztassék, mely a könyv könyvtári helyét hordja magán”. A cédulakatalógust is a fenti értekezletén hagyta jóvá a könyvtárbizottság, s utasította a könyvtárőrt, hogy „az állandó használatra szolgáló quart-cédulák jó diósgyőri papírból készítenők”, a szakkatalógus alapjául szolgáló kisebb cédulák pedig közönséges olcsóbb papirosból. Figyelmébe ajánlotta továbbá a könyvtárosnak, hogy azokat a könyveket, melyeknek céduláit megírta, a régi katalógusban veres tintával jelölje meg, így a végül majd hiányzó könyveket is könnyen kimutathatja.

Az állandó könyvtárbizottság az 1891. június 27-i értekezletén szemlélte meg az első terem teljesen elkészült berendezését. Mindenkit kellemesen lepett meg a bolthajtásos teremhez stílszerűen alkalmazott állványok tetszetőssége, amelyek nem különálló darabok, hanem a terem falaihoz építve egy testet alkotnak. Feltűnt továbbá az egésznek nemes egyszerűsége és könnyedsége, hivalkodás nélküli szinte primitív díszítése, s a tér ügyes kihasználása az ívek közének beépítésével, ami az egyhangúságot változatosságra oldja fel. Tetszett ezenkívül a polcokon egymás után következő könyvek sorozata, amint az egyforma sorok körös-körül futják a termet, a hatalmas föliánsoktól fölfelé menőleg a 16-rétű kis formákig fokozatosan csökkenő nagysággal. A könyvtárőr kiváló ízlése az egyforma és különböző színű kötések változatos csoportosításával fokozta az összbenyomás kellemességét és főképpen sikeresen juttatta érvényre a könyvtárnak régiségekben bővelkedő gazdagságát. Ez a berendezés ma sem téveszti el hatását a szemlélőre, aki úgy érzi, hogy a tetszetős régi teremkönyvtár párját Erdélyben hiába keresi. Gabányi Sándor uradalmi mérnök fölülvizsgálta az építményt, s úgy találta, hogy az jó anyagból, csinosan és jól van elkészítve, a tervnek általában megfelel, s attól előnyösen csupán annyiban tér el, hogy az állványok tetején azon helyekre, melyek a terv szerint üresen maradtak volna, a mester füzetek, tekercsek, stb. tartására igen alkalmas 8 szekrényt csinált, s ez a megoldás szerencsésen töltötte ki a falak egyenes részeit, még hangsúlyozottabban emelve ki a berendezésre könnyedén ráboruló boltívek szépségét. A rendezés

minden tekintetben megnyerte a bizottság tetszését, annak minden tagja elismerőleg és dicsérőleg nyilatkozott a rendező könyvtárőr kifejtett buzgalmáról és fáradozásairól. A bizottság a cédulakatalógust is pontosnak találta, a könyvtárőrt folytatására buzdította, s egyben utasította, hogy a további rendezés folyamán is csak bekötött könyveket helyezzen a polcokra. Ugyanakkor javasolta az igazgató tanácsnak, hogy az 1889. július 13-i ülésén a könyvtárőr részére megszavazott 600 forint jutalomdíj első részletét utalja ki.

A második terem berendezése a könyvtárőr egészségi állapota miatt jóval több időt vett igénybe, közel négy esztendeig tartott, s csak az 1894/95. tanév közepére készült el. Ebben a teremben a könyvtárőr 3116 művet helyezett el 4254 kötetben és 661 iskolai értesítőt, összesen tehát 4915 kötet könyvet. Mindezekről a katalóguslapok szintén készen álltak. A könyvtárbizottság (dr. Vajda Gyula helyett ekkor már dr. Hám Sándor volt az igazgató) 1895. február 10-én szemlélte meg a terem berendezését; abban az első teremben kifejtett buzgalom és fáradozás folytatását találta, s meleg elismerését fejezte ki. Javaslatára az igazgató tanács kiutalta a második 200 forint jutalomdíjat köszönetének nyilvánítása mellett. Ugyanakkor a bizottság megállapította, hogy a tervezett állványok nem elegendők a rendezésre váró könyvek elhelyezésére, ezért megbízta az igazgatót, hogy terjesszen be az igazgató tanácshoz költségvetést a második terem közepén elhelyezendő új állványról, melynek sürgős elkészítése azért szükséges, hogy a terem számozása ezen az új állványon folytatódhassék. A költségvetést az igazgató tanács az 1895. március 13-i ülésén elfogadta, s az új könyvállvány készítésére 334 forintot utalt ki a tanulmányi alapból. Fenti ülésén a bizottság azt a további javaslatot tette, hogy a rendezés érdekében áldozatot kell hozni a könyvek bekötetésére, mégpedig a használtabb könyvek félbőrbe, a kevésbé használtak félvászonba, a csekélyebb értékűek erős fűzéssel vagy vastag papirosba köttessenek, továbbá a különféle füzetek kemény papirostáblák közé (fasciculusokba) foglaltassanak. Az igazgató tanács az 1895. július 13-i ülésén hozzájárult ahhoz, hogy a könyvtár kötetlen könyveinek bekötetésére a főgimnázium felszerelési átalányából évenként 150 forint használtassék fel mindaddig, míg a könyvtár enmű szükségletén kielégítően nem segítenek.

Mind a négy terem állványozása becsületes munkával készült (hatvan év óta álló), az újrendezés kiváló szakértelemmel és könyvtárosi pontossággal haladt, a könyvtárbizottság kitűnően működött, s az igazgató tanács valósággal ragyogtatta áldozatkészségét. Már arról folyt a tárgyalás, hogy a könyvtárnak összeállítandó katalógusa a főgimnázium évi értesítőjében nyomattassék, s ezt az igazgató tanács elvileg el is fogadta, részletes kivitelét a könyvtárbizottság feladatává téve. A szép reményeket és terveket váratlanul összeroppantotta Zachár János könyvtárőr szerencsétlen halála 1896. április 26-án. Amit ő néhány év alatt véghez vitt, annak folytatásával utódai évtizedekig bajlódtak. Nagy nehezen csak a világháborús években fejeződött be a könyvtár újrendezése és katalógizálása, akkor is nagy mennyiségű feldolgozatlan anyag hátrahagyásával. Közben a könyvtárbizottság munkája is ellanyhult, Zachár János halála után működéséről többé nem hallunk, s ezzel együtt járt, hogy az igazgató tanács közvetlen irányítása és ellenőrzése szintén meglazult. Így történhetett meg az a szinte visszaélésnek nevezhető kártékony eset, hogy Nemes Endre igazgató 1910-ben a könyvtárőr lakását s a könyvtárnak vele összefüggő, fűthető két szobáját, melyek könyvtári munkálatokra szolgáltak, igazgatói irodának foglalta le. Ettől kezdve a könyvtár közel húsz esztendeig zárva volt, s a könyvtárosok az igazgatói iroda torlaszain át csak nyári időben közelíthették meg a fűthetetlen termeket. A rendezés alig tudott előre vánszorogni, s arról szó sem lehetett, hogy a könyvtár látogatókat és kutatókat fogadjon. A szépen berendezett könyvtár életének megbénult időszaka ez, rendeltetésének megakadályozása hivatalos közreműködéssel. A gimnázium éppoly felelős érte, mint az igazgató tanács, mely tűrte a lehetetlen állapotot s engedte, hogy díszes könyvtára zár alá helyezve tengődjön.

A könyvtárosok most is jeles munkát végeztek, s nem rajtuk múlt, hogy munkájuk eredménye mögötte maradt buzgóságuknak. A kegyesrend kebeléből kivált Ulár Pál helyébe a rendkormány SCHMIDT ÁGOSTON atyát, a kolozsvári tudományegyetem matematikai karának magántanárát jelölte a könyvtárőri tisztre, s őt e minőségben az igazgató tanács 1873. október 1-jétől megerősítette. A könyvtárt teljesen rendezett állapotban kapta, különösebb munkája nem akadt a vékonyan folydogáló gyarapodás beiktatásán kívül. Fájlalta, hogy a csekély átalány miatt a könyvtár messze mögötte járt a tudományok rohamos fejlődésének, ezért hat esztendeig, míg hivatalában volt, lankadatlan kitartással próbálta, bár sikertelenül, a tanulmányi alapot jobb belátásra készíteni. Ő javasolta először a könyvtár leköltöztetését a II. emeletről a mai földszinti helyiségekbe, s ő tett legtöbbet a könyvek molytalanítása érdekében. Mivel az évenként egyszer történő kiporozás elégtelennek bizonyult a könyvek megóvására, a moly és egyéb kártékony rovarok távoltartása végett kámforral vagy cédrusolajjal áztatott pamutcsomagocskákat helyezett el a könyvpalcokon. A könyvtári kezelés gyorsítása végett ő készített először nyomtatott térítvényeket.

Az 1878/79. tanév végén a kegyesrend kormánya Schmidt Ágostont más állomásra helyezte át, s helyébe FARKAS LÁSZLÓ atyát rendelte, ki az igazgató tanács megerősítésével mindössze egy évig töltötte be a könyvtárőri tiszteket. Őt az 1879/80. tanév elejétől NAGY ALAJOS, kiváló tudós és pap, követte, aki hat évig volt könyvtárőr. Ezeknek a könyvtárosoknak kiváló elődeik után különösebb dolguk nem akadt, az igazgató tanács rendeletekkel nem nyugtalanította őket, megerősítés nélkül végezték tehát a folyó munkát, s birkóztak a halmozódó kötetlen könyvek tömegével. Ezek bekölttetése érdekében Nagy Alajos több sikertelen kísérletet tett az igazgató tanács megnyerésére, de a könyvtár életének általános pangása miatt e téren nem ért el eredményt. Távozásával a rendfőnök kijelölése és az igazgató tanács megerősítése alapján Lőnhárt Ferenc püspök 1886. augusztus 29-én ZACHÁR JÁNOS kegyes atyát nevezte ki könyvtárőrnek. Matusik János mellett őt illeti meg a legtöbb érdem és elismerés a könyvtárőrök sorában. Minden szabadidejét szenvedélyesen áldozta munkakörének. Tíz esztendei könyvtárőrségére esik a könyvtár átköltöztetése, újrarendezése és új katalogizálása. A munkának alig csak a felét végezhetette el, de szakavatottsága és finom ízlése szerencsés alapját vetette meg a folytatásnak, amelyben utána még jó néhány könyvtárőr ereje öröklődött fel. A könyvtár mai tetszetős külseje az ő emlékének megbecsülésére figyelmeztet.

Zachár János halála után 1896. áprilisától augusztus végéig a könyvtárosi teendőket ideiglenesen DR. HÁM SÁNDOR főgimnáziumi igazgató látta el, s ezért részére az igazgató tanács 65 frt 62 és 1/2 kr tiszteletdíjat fizetett. A rend tartományfőnöke az üresedésben levő könyvtárőri állásra 1896. július 20-án Erdélyi Károly és Wagner Antal tanárokat hozta javaslatba. Az igazgató tanács az augusztus 13-i ülésén WAGNER ANTALT választotta meg, mint aki már évekig állott a róm. kat. Státus szolgálatában, és őt terjesztette elő a püspöknek kinevezésére. Az igazgató késlekedése miatt Wagner Antal a könyvtárt Biró Béla apátkanonok, főesperes, plebános mint püspöki biztos, és Szamosi János egyetemi tanár mint gondnok jelenlétében 1896. december 2-án és 3-án vette át. Az átvétel csak a könyvtárőr személyében való teljes megnyugvás mellett eszközöltetett általánosságban, mivel a könyvtár nagyobb felének még rendezés alatt álló elhelyezetlen anyaga a rendszeres átadást, illetőleg pontos számbavételt nem tette lehetővé. Hám Sándor igazgató az átadási jegyzőkönyvet ismételt sürgetésre olyan későn terjesztette fel, hogy az igazgató tanács csak 1897. június 5-én tudta kiutalni Wagner Antal részére az 1896. szeptember 1-jétől járó 157 frt 50 kr könyvtárőri tiszteletdíjat. Wagner Antal négy évi hivatala alatt sokat dolgozott, de elődének teljesítményét utól nem érte. Átvétel után a könyvtár összes termeit alapos tisztogatás alá vette, a kosárszámra felgyült szemetet s oda nem való limlomot eltakarította. Az utolsó két évben beérkezett s csak rakásra dobott könyveket, folyóiratokat, lapokat stb. összegyűjtötte és

ideiglenesen elhelyezte. Körülbelül 5200 kötet könyvet állított be az állványokra, 63 polcra sorakoztatva. A napilapokat és folyóiratokat végleg elrendezte, az utóbbiaknak nagy részét bekötötte, katalogizálta és a hiányokat összeírta. Folytatta az elrendezett könyvek katalogizálását is. Az 1901. április 27-i könyvtárátadási jegyzőkönyv azonban megállapította, hogy céduláin nem tartotta szem előtt a helyes descriptio szabályait. Erre a lényeges hibára Wagner könyvtárórt Erdélyi Károly igazgató már annak idején figyelmeztette, s Wagner határozott ígéretet tett a cédulák kiegészítésére, de áthelyezése miatt ígéretét nem teljesíthette. A bizottság megállapította, hogy a Wagner-féle katalóguslapokat át kell javítani és kiegészíteni.

Erdélyi Károly igazgató 1900. augusztus 5-én a Wagner Antal áthelyezésével megüresedett lyceumi könyvtáróri állásra a kegyesrend főnökségének DR. LÓKY BÉLA tanárt ajánlotta. A rendfőnökség az 1900. augusztus 10-én tartott konzisztórium üléséről előterjesztést tett dr. Lóky Béla kinevezésére az igazgató tanácshoz, amely szeptember 13-i ülésén választotta meg Lóky Bélát könyvtárórnek, s javaslatot tett a püspöknek kinevezésére. A kinevezési irat hangsúlyozta a könyvtárórnek azt a kötelezettségét, hogy a könyvtár rendezését folytatni és befejezni tartozik. Különféle külső akadályok miatt a könyvtár átadása csak 1901. április 27-én ment végbe Biró Béla apát-kanonok, főesperes, plebános mint püspöki biztos, Szamosi János egyetemi tanár mint világi gondnok és Erdélyi Károly főgimnáziumi igazgató mint átadó jelenlétében. A bizottság megállapította, hogy a könyvtár két első terme teljesen be van rendezve, s a második terem közepén felállított állvány kivételével az elhelyezett könyvek cédulakatalógusa is készen áll, de a könyvvállomány többi része még feldolgozásra vár. Az átadás ez alkalommal is csak „a könyvtárőr személyében való teljes megnyugvás mellett eszközöltetett általánosságban”. Mivel az igazgató a tanár-könyvtáros évközi nagy elfoglaltsága miatt, minden jóhiszemű ígéretése ellenére, vége-hosszát nem látta a rendezésnek, az igazgató tanács az 1901. május 14-i ülésén elhatározta, hogy a könyvtárőr mellé a rendezés idejére kisegítő erőt alkalmaz, s az igazgatót bízta meg, hogy javasoljon elég idővel rendelkező alkalmas egyént, egyúttal javadalmazására is tegyen előterjesztést. A kisegítő erő Valentiny Antal könyvtári gyakornok lett, az Egyetemi Könyvtár későbbi igazgatója. Segítségével Lóky Béla a tízesztendei könyvtárőrsége alatt a hozzáfűzött várakozásokat messzeemenően teljesítette. Rendezte, illetőleg katalogizálta a második terem középállványának mindkét oldalán elhelyezett könyveket, továbbá a harmadik szoba anyagát is teljesen. Ezenkívül az intézeti értesítőket iskolánként betűsorban csoportosította s a negyedik szoba állványainak legfelsőbb fiókjában elhelyezte. Utána csak a negyedik szoba maradt rendezetlen. Elismerését az igazgató tanács Lóky Béla munkája iránt azzal fejezte ki, hogy az 1911. január 14-i ülésen részére 200 korona külön jutalomdíjat utalványozott. Több mint húsz esztendei elzárttság után a könyvtár végre a hozzáférhetőség felé haladt, és 1910-ben az igazgató tanács véleményes jelentést és javaslatot kért a tanári testülettől a módosításokról, miképpen lehetne a könyvtárt a nagyközönség részére megnyitni. A kitérő válasz eléggé furcsa volt, Nemes Endre igazgató ugyanis, mint már említettük, az igazgatói irodával a könyvtár előtermeibe költözött, s ezzel még a könyvtárórnek is megnehezítette a belső termekkel való szabad közlekedés lehetőségét.

Dr. Lóky Béla a debreceni kegyesrendi főgimnázium igazgatásával bízván meg, Nemes Endre igazgató 1910. szeptember 28-án DR. PATAY JÓZSEF főgimn. tanárt javasolta könyvtárosnak. Az igazgató tanács az október 13-i üléséről értesítette a rendi tartományfőnököt és a püspököt dr. Patay József megválasztásáról. Az 1910. október 28-án kelt püspöki kinevezés reményét fejezte ki, hogy a fiatal könyvtárőr buzgalma a rendezést befejezi, a régóta húzódó ügynek valahára végét szakítja, sőt a szakkatalógust is elkészíti. Az igazgató tanács által kiküldött bizottság dr. Hirschler József főesperes, plebános mint püspöki biztos, dr. Márki

Sándor egyetemi tanár mint az igazgató tanács képviselője, Nemes Endre főgimnáziumi igazgató mint átadó, Vidakovich Dániel és dr. Biró Vencel főgimnáziumi tanárok mint tanúk jelenlétében 1910. november 19-én adta át a könyvtárt Patay Józsefnek. Az átadásról felvett jegyzőkönyv megállapította, hogy a 37.126 kötetből álló könyvtár 155 oszlopában a könyvek rendes helyükön állanak. Az elődök, Zachár János, Wagner Antal és dr. Lóky Béla sok ezerre menő cédula felvételt készítettek a könyvekről. E cédulatömeg elrendezése lesz az új könyvtáros első teendője. A két első terem teljesen rendezve van, nemkülönben a harmadik is, a könyvállványok alsó szekrényeinek kivételével, ahová hiányos folyóiratok, régi, füzetes kiadványok vannak bezsúfolva. A negyedik szoba teljesen rendezetlen, benne nagy összevisszaságban többnyire „avult munkák tömkelege nyugszik”. Ilyen állapotban vette át dr. Patay József a könyvtárt, melyről a bizottság megállapította, hogy végleges elrendezéséhez talán még egy évtized munkája szükséges. Helyesen vette észre továbbá a bizottság, hogy a könyvek már mind a négy termet megtöltötték, s a rendezés folytatására, valamint az új gyarapodás elhelyezésére férőhelyet már csak úgy lehet teremteni, ha a második terem mintájára az első terem közepén is új állvány emeltetik.

Patay József hét esztendei könyvtárőrsége alatt igyekezett a hátralevő rendezésből, amit csak lehetett, elvégezni. Az elődeitől nagy szorgalommal felhalmozott könyvtári cédulákból elkészítette a betűrendes cédulakatalógust, s azt több mint 50 dobozba csoportosította. A rendezetlen anyagból elsősorban a leginkább keresett folyóiratokat, a középiskolai program-értekezéseket dolgozta fel, majd a használhatóság szempontjából értékesebb műveket cédulázta. Azután a könyvtárban nagy számmal levő kisebb nyomtatványokat, füzeteket, röpiratokat tárgyak szerint egybeszedte és a nagy csomókban földön heverő könyvtári állományt a szekrényekbe elhelyezve, a végleges rendezéshez előkészítette. Külsőleg kifogástalannak látszó szép rend alakult ki, de a harmadik és a negyedik terem alsó szekrényei megteltek feldolgozásra váró könyvekkel. Férőhely hiánya miatt Patay és utódai tehetetlenek voltak ezzel az anyaggal. Patay Józseftől mégsem tagadható meg az elismerés: ő fejezte be a könyvtár rendezését, a betűrendes cédulakatalógus összeállításával hozzáférhetővé tette azt a könyvtári állományt, amely 1889-től 1917-ig, 28 esztendeig a közhasználatból ki volt zárva.

Dr. Patay József más irányú nagy elfoglaltságára való tekintettel 1917. június 29-én benyújtotta lemondását a könyvtárőri tisztről. Lemondását Rietly Károly igazgató szeptember 3-án azzal a javaslattal terjesztette föl a püspökhöz, hogy helyébe HÁRSING ISTVÁN kegyesrendi tanár bízzassék meg a könyvtárőrséggel. Az igazgató tanács az október 12-i ülésén dr. Patay József lemondását sajnálattal vette tudomásul, s a könyvtár rendezése körül kifejtett lelkiismeretes, szorgalmas és eredményes működéséért köszönetét nyilvánította, ugyanakkor Hársing Istvánt megválasztotta könyvtárőrnek s kinevezésre előterjesztette a püspöknek, amiről a rendtartományi főnököt is értesítette. Hársing István Rietly Károly igazgató, Huber Imre és dr. Biró Vencel tanárokból álló bizottság előtt 1917. november 5-én vette át a könyvtárt dr. Patay Józseftől. Az átadó bizottság megállapította, hogy az állványok és a szekrények zsúfolásig meg vannak terhelve könyvekkel, ezért felhívta a főhatóság figyelmét, hogy már nincs hely az új beszerzés elhelyezésére. Egyelőre maradt minden a régiben, az ismételt panaszkodás csak 1929 után talált megoldást. A püspöki kinevező leirat az új könyvtáros feladatául a törzsléltár és a szakkatalógus elkészítését tűzte ki. Hársing István e nagy arányú munka módozatait azonban meg sem fontolhatta, mert csak egy évig volt könyvtáros. Kolozsvárról történt elhelyezése miatt 1918. augusztus 22-én Rietly Károly igazgató elnöklete alatt dr. Patay József és Szalay József tanárokból álló bizottságnak adta át a könyvtárt.

Az 1918-as zavaros esztendőben RIETLY KÁROLY igazgató tartotta magánál a könyvtár kulcsait 1919 őszéig, amikor SZALAY JÓZSEF kegyesrendi tanár kapott könyvtárőri kinevezést.

Szalay József a könyvtárosok régi jogaihoz tartva magát, 1919. decemberében arra a forradalmi lépésre merészkedett, hogy az igazgató tiltakozása ellenére a rendházból a könyvtár mellékhelyiségeibe költözött, onnan a főgimnázium levéltárát és felszereléseit részint a könyvtárba, részint a szülői fogadószobába hordatta. A megejtett helyszíni vizsgálat alapján az igazgató tanács 1920. január 20-án elrendelte, hogy Szalay József haladéktalanul költözködjön vissza a rendházba, s az így felszabaduló könyvtári mellékhelyiségekben a december előtti rendet kell visszaállítani, az irodai és levéltári anyag visszahelyezésével, továbbá a könyvtárból kiadott könyveket 8 napon belül be kell szedetni, s a könyvtárt a nyilvánosság elől további intézkedésig el kell zárni. A könyvtáros lakásának visszafoglalása fegyelemsértéssel csakis kudarcot vallhatott, de az igazgató tanács a helyzeten akkor sem változtatott, amikor Visegrádi Lajos igazgatónak helyes belátásról tanúskodó tárgyilagos felterjesztése 1922. július 9-én kifejtette, hogy a könyvtár megfelelő vezetésének érdeke egyrészt a könyvtárór iskolai munkájának méltányos csökkentését, másrészt lakásának a könyvtár közelében való elhelyezését kívánja. Szalay József egész működésére rányomta bélyegét szüntelen elégedetlensége, hogy az igazgatói iroda miatt a könyvtárban sem ő nem tud dolgozni, a könyvtárt mások sem látogathatják, így a könyvtár hivatalos zár alatt hivatását nem teljesítheti. Az igazgató tanács pedig a panaszokat tudomásul sem véve, sürgette a könyvtárór, hogy készítse el a törzsléltárt és a szakkatalógust, ismételten jelentést kérve az igazgatótól, hogy a könyvtárór megkezdette-e ezt a munkát s mennyire haladt benne. Dr. Biró Vencel igazgató hol azzal nyugtatta meg az igazgató tanácsot, hogy nyomtatványok hiányában a katalogizáláshoz még nem lehetett hozzáfogni, hol pedig a könyvtárór nagyarányú előmunkálatairól tett jelentést. Természetesen közben semmi sem történt, mert az igazgató tanács lehetetlenséget kívánt, kívánságának a könyvtárór egymagában a legkedvezőbb külső körülmények között sem tudott volna eleget tenni. Egy 40.000 kötetes könyvtár szakkatalógusának felállítása nemcsak korlátlan időt kíván, hanem különleges tudományos tájékozottságot és nagy könyvtári gyakorlatot is. Minden bizonnyal sajnálatos, hogy az az időszak, amelynek az újrarendezés menetében módja lett volna rá, elmulasztotta a könyvleltár leírását és a cédulázással egyidőben a szakkatalógus összeállítását, amire a könyvtári bizottság annak idején helyes útmutatást adott. Utólagosan ezt megcsinálni nem is sikerült többé.

Ilyen súrlódások között telt el és ért véget Szalay József könyvtárőri tiszte 1929. május 2-án. Ő volt az egész lyceumi könyvtár utolsó piarista őre.

Lyceum-könyvtár (1929-1948)

A könyvtár életének utolsó két évtizedes rövid időszakát régi hivatásának felébredése, fejlődésének nagyarányú kibontakozása, külső és belső korszerűsítése jellemzi, szoros kapcsolatban a kisebbségi élet tudományos és művelődési törekvéseivel. Az elnevezésben csupán annyi változás áll be, hogy az eddig melléknévi jelzős lyceumi könyvtár helyett a főnévi jelzős Lyceum-könyvtár lesz általánossá a hivatalos és közhasználatban.

Ezúttal a könyvtár tespedő állapotának felszámolását az tette lehetővé, hogy dr. György Lajost, személyemet, az erdélyi püspök 4864-1928. sz. alatt megbízta a Báthory-Apor Szeminárium főiskolai ifjúságának tanulmányi vezetésével. Az ennek megfelelően kidolgozott tanulmányi rendszer egyik sarkalatos pontjául jelöltem meg a műveltségképzést szolgáló könyvtárt. Gyakorlati keresztülvitele érdekében 1928. november 16-án dr. Balázs András státusi előadóhoz fordultam beadvánnyal, amelyben rámutattam az ifjúság tanulmányai érdekében álló könyvtár nélkülözhetetlenségére s a Lyceum-könyvtár átszervezésére tettem

javaslatot: a könyvtár szélesebb körű megnyitását és tudományos munkahellyé való berendezését kértem az egyetemi hallgatók tanulmányainak támogatására. Ez a cél, mint kifejtettem, azt kívánná meg, hogy a gimnázium szempontjából egyébképpen is alkalmatlanul a könyvtár helyiségeibe tett igazgatói és titkári iroda máshová helyeztessék el a könyvtár korlátlan igénybevételének és zavartalan működésének biztosítása érdekében, s a könyvtár kezelése a felelősség minden kötelezettségével bízzék rám mint tanulmányi igazgatóra. Felajánlottam, hogy a könyvtár ilyen irányú átszervezésével és vezetésével való megbízatásom esetén önként vállalkoznék a könyvtár díjtalan igazgatására, a rendezés munkálatainak folytatására és a könyvvállomány korszerű megújítására. A nagyarányú célkitűzés kezdetben nehezen talált megértésre, kisszerű formákkal próbálkoztak, de kitartással végül is sikerült az eredeti tervet hiánytalanul megvalósítani.

Olyan gyökeres átalakulásról volt szó, ami természetesen nem ment minden huzavona nélkül, máról holnapra egyszerre. A tanulmányi igazgató javaslatát Balázs András státusi előadó kiadta dr. Biró Vencel főgimnáziumi igazgatónak bizalmas véleményezésre. Az igazgató az 1928. december 17-i levelében aggodalmát fejezte ki, hogy miképpen lehessen a könyvtár vezetését egy olyan személyre bízni, ki nincs benne a tanári karban, mikor a könyvtár s annak igazgatója állami felügyelet alá esik.

Dr. Balázs András megéreztette a tervezet jelentőségét, s a státus igazgató tanácsa 1928. december 20-i ülésén kimondotta, hogy a kérdés gyakorlati megoldását kell megkeresni. Ezért javaslatot kért a főgimnázium tanári testületétől a/ a módoszatok tekintetében, melyek mellett nagyobb zavar nélkül az igazgatói és titkári iroda máshová lenne a könyvtárból áthelyezhető, és b/ személyi tekintetben, hogy miképpen lehetne a tanulmányi igazgatót a könyvtár vezetésével és a rendezésével úgy megbízni, hogy hivatalosan a gimnázium igazgatója, vagy az eddigi Szalay József tanár szerepeljen kifelé tovább is könyvtárőrül.

A tanári testület véleményét dr. Biró Vencel igazgató 1929. február 3-án terjesztette föl. Ez a vélemény megismételte azt az aggodalmat, hogy nem lehet a könyvtárt a tanári karon kívül álló egyénre bízni, a megbízás legfőljebb csak úgy vihető keresztül, ha az igazgató lesz a könyvtár ellenőrzője. A személyi kérdésben a testület még hajlandó volt némi megegyezéses engedményre, de annak mereven ellene szegült, hogy az igazgatói iroda a könyvtárból kiemeltessék. Ehelyett asztalos és építkezési tervezet mellékletével azt a javaslatot nyújtotta be, hogy a könyvtáros szobája legyen a könyvtár előtti hosszú szoba a kapualjba vágandó ajtóval, s ennek pótlására faláttöréssel a könyvtárból vétessék el az utolsó legkisebb szoba az igazgató részére fogadószobának. Ez a tervezet hajlandó volt a negyedik könyvtárszoba beépített állványait lebontani anélkül, hogy az ott levő könyvek további elhelyezéséről gondoskodott volna; csak azért, hogy az igazgatói iroda tovább is illetéktelenül a könyvtár előterében maradjon. Itt lett volna az alkalom felvetni a Lyceum-könyvtár jogi helyzetét, mivel a tanári testület a könyvtárt úgy emlegette, mint saját tanári könyvtárát, s az igazgató tanács, a múltból megfeledkezve, ugyanazt a nézetet visszhangozta.

A tanári testület véleményes jelentésének vétele után az igazgató tanács az 1929. február 14-i ülésén dr. György Lajost, a Báthory-Apor Szeminárium tanulmányi igazgatóját, megbízta a Lyceum-könyvtár kezelésével és rendezésével olyan formában, hogy a mindenkorai főgimnáziumi igazgató joga és kötelessége marad a rendezés és a kezelés felügyelete és ellenőrzése. Felszólította továbbá Szalay József könyvtárőrt, hogy a könyvtárt rövid jegyzőkönyv kíséretében adja át dr. György Lajosnak. A tanári karnak az átalakítási munkálatokra előirányzott 40.176 lej költségtervezetét az igazgató tanács visszautasította, s úgy rendelkezett, hogy a könyvtárnak és az igazgatói irodának marad a régi állapota azzal a módosítással, hogy a titkári, a könyvtár melletti hosszú keskeny szoba lesz a könyvtári

dolgozószoza, kívülről való közös bejárással, az igazgatói irodával folytatólagos negyedik könyvtárszoza kiürítés és a könyvek megfelelő elhelyezése után az igazgatói irodához csatoltatik, a könyvtárszoza jobb oldali ajtajának befalazása nélkül.

Ez a rendelet a felemás kielégítéssel sem az egyik, sem a másik érdekelt félnek nem volt ínyére. A gimnázium igazgatója február 16-án újabb felterjesztéssel élt, melyben kifejtette, hogy lehetetlennek tartja a könyvtár dolgozósobájának és az igazgatói irodának közös bejártatát. Ez zavarná az igazgatói irodát, de felelősséget sem lehetne vállalni az irodában elhelyezett iratokért és naplókért. Föltétlenül szükséges a könyvtár negyedik szobáját ajtó nyitásával összekötni az igazgatói irodával, mert az igazgató fogadószoza nélkül nem maradhat, de a gimnáziumnak nincs fedezete az átalakítási költségekre. Ha a benyújtott terv meg nem valósítható, a könyvtár nyilvánossá nem tehető.

Ekkor az igazgató tanács látszólagos megoldásokkal próbálta az ellentéteket elsimítani. Február 18-án azt válaszolta, hogy a könyvtár felelős vezetője bizonyos előre meghatározott napokon és órákban adjon ki könyveket a könyvtárból, de senki se tartózkodjék ott a munkák tanulmányozására. Ezeket a könyvtári órákat olyan időpontra kell tenni, mikor a titkár vagy az igazgató jelen van az irodában, s fel kell függeszteni, mikor ez a tanügyi felügyelőket bármiképpen is feshélyezhetné. Egyébképpen az igazgató tanácsnak nincs kifogása az ajtónyitás ellen az igazgatói irodából a könyvtár belső szobájába, s annak költségeit az igazgató újabb előterjesztésére utalványozni fogja a fenntartói díjakból.

Az ügy már-már rossz vágányokra került. Ezért március 9-én újabb terjedelmes beadvánnyal fordultam az igazgató tanácshoz. Megköszöntem a könyvtár átengedésében kifejezett bizalmat, ugyanakkor a használatra kért könyvtár rendeltetését behatóbban körvonalaztam, s kitértem a megoldás célszerű módozataira is. Egy olyan intézményre gondoltam, mely az egyetemi hallgatókat eredményesen tudja támogatni az önnevelésben, a műveltségképzésben és segíteni tud a magyar szellemi élettől való elszigeteltségükön. Könyveket, folyóiratokat akar kezükbe adni, olvasótermet, tanulmányi helyet berendezni, nevelő szellemi környezettel szeretné őket körülvenni. Erre a célra máris tekintélyes anyagot szereztem, csak helyiség kell, ahol azokat rendelkezésükre bocsáthatom. A közös együttlét a gimnázium igazgatói irodájával azonban olyan nehézség, hogy ilyen feltétel mellett a könyvtár átvételét nem vállalhatom, mert ez a cél megvalósítását lehetetlenné teszi. A könyvtárral összefüggő helyiségek lefoglalása igazgatói iroda céljára eddig is nagy hátrányára volt a nagy múltú könyvtár használhatóságának és fejlődésének. Kár még gondolni is arra, hogy a könyvtár negyedik szobáját igazgatói fogadósobának alakítsák át, mert ez a könyvtár egységének helyrehozhatatlan felbontását és a különben is zsúfolt férőhely jóvátehetetlen megszükitését idézné elő, amit a jövő előtt felelősséggel sem az igazgató tanács, sem a gimnázium igazgatósága nem vehet magára.

Végül is dr. Biró Vencel igazgató megfontolva, hogy tanügyi szempontból az irodának nem a könyvtár helyiségeiben, hanem a gimnázium I. emeletén van a helye, március 10-i felterjesztésében kétféle megoldást ajánlott az igazgató tanácsnak az igazgatói iroda áthelyezésére. Az igazgató tanács a március 14-i ülésén megbízta az elnökséget, hogy a főgimnáziumi igazgató és a szeminárium tanulmányi igazgatója bevonásával személyes megbeszéléssel oldja meg a kérdést. Ennek alapján az igazgató tanács június 4-én úgy határozott, hogy a Lyceum-könyvtár célszerű használhatóvá tétele megkívánja a gimnáziumi igazgatói iroda áthelyezését, ehhez képest a főgimnázium igazgatóságát intézkedésre szólította fel, hogy a nagyszüenidő folyamán az igazgatói irodát költöztesse fel az I. emeleten e célra kijelölt helyiségbe.

Ezek után a 406-1929. sz. igazgató tanácsi rendelet értelmében 1929. május 2-án a Lyceum-könyvtárt hivatalosan átvettem Szalay József volt könyvtárőről a dr. Biró Vencel igazgatóból, dr. Wildt József és Reischel Arthur tanárokból álló bizottság előtt. Május 6-án jelentettem az igazgató tanácsnak, hogy a könyvtárt alapleltár nélkül vettem át, s így felelősséget nem vállalhatok a múltra vonatkozólag később esetleg kitűnő hiányok tekintetében. Egyúttal vázoltam legközelebbi teendőmet, mely arra irányul, hogy a könyvtárt lehetőleg rendbe hozzam, berendezzem s ősszel a közhasználat számára megnyissam. Az igazgató tanács május 25-én tudomásul vette a könyvtár átvételét, s egyszersmind intézkedett Szalay József volt könyvtárőr tiszteletdíjának megszüntetéséről.

A főgimnázium új igazgatója, Uitz Mátyás, egy sereg, jórészt anyagi természetű követelményt támasztott a Lyceum-könyvtárral szemben, többek közt követelte annak az 57.000 lejnek a kirovását a könyvtárra, amennyibe az igazgatói iroda „kényszerű” áthelyezése került. Az igazgató tanács a kívánságokat mellőzve, október 22-én a főgimnázium igazgatóságához és a könyvtárörhöz intézett leiratában még egyszer pontosan körvonalazta az új helyzetet. A Lyceum-könyvtár megfelelő rendezése és karbantartása szükségessé tette a könyvtár kezelésére önálló könyvtáros alkalmazását, kit a tanári teendők nem gátolnak e fontos feladat teljesítésében. Az önálló könyvtárőr alkalmazása különben is megfelel a vonatkozó miniszteri rendeletek szellemének. A könyvtár kezelőjévé önkéntes vállalkozás alapján az igazgató tanács dr. György Lajost, személyemet, anno a Báthory-Apor Szeminárium tanulmányi igazgatóját, nevezte ki, s megbízott, hogy a könyvtárt megfelelően rendezzem, gondozzam, s gyarapításáról gondoskodni igyekezzem. Az egész könyvtár gondozásom alatt áll, de rendezés és használat szempontjából a könyvtár két részre oszlik: a túlnyomóan régi könyveket tartalmazó „Lyceum-könyvtárra” (mely a könyvtár első szobájából balra nyíló ajtóval kezdődő teremmel együtt egymásután következő három könyvtárszobát) és az inkább új könyvekből álló „Tanári könyvtárra” (mely a második előszobából szintén balra nyíló ajtón át a negyedik és ötödik könyvtárszobát foglalja magában). A „Tanári könyvtár” a főgimnáziumi tantestület használatára a főgimnáziummal szoros kapcsolatban áll. A régi „Lyceum-könyvtár” azonban elkülönítették a főgimnáziumtól, azzal a felhatalmazással, hogy a mindenkori gimnáziumi igazgató felügyelete és ellenőrzése mellett e könyvtárt egyetemi hallgatók is használhassák, ott olvashassanak s tanulmányokat eszközölhessenek. A könyvtárból azonban könyveket külső használatra kiadni nem lehet. (A főgimnázium igazgatósága a tanári testülettel egyetemben ehhez alkalmazkodjék.) Ezzel a könyvtárügy végleges elintézését nyert.

A gimnázium azonban saját létét látta kockán forogni a könyvtár miatt, és szüntelen aggodalomban élt, hogy mikor származik belőle a román állami beavatkozásra kellemetlensége, esetleg végzetes szerencsétlensége. Az idegesség mindig hajlandó túlozni a dolgokat, mint ez bebizonyosodott 1933. november 7-én, amikor Gusti közoktatásügyi miniszter meglátogatta a katolikus főgimnáziumot. Az igazgató a minisztert a Lyceum-könyvtárba is bevezette. A miniszter a bejáratnál balra eső hosszú terembe ment, s a folyóiratszekrény előtt megállott. Széttétekintett, s kezébe vette a Magyar Paedagogia és a Magyar Kultúra című folyóiratokat. Mindjárt vissza is tette helyükre, s bement a nagyterembe. Megjegyezte, hogy milyen sok szép régi könyv van ott. Azután szóba állt néhány hallgatóval s megkérdezte tőlük, milyen szakosak s mit tanulnak. Majd érdeklődött, hogy vannak-e új könyvek is. Amikor erre igenlő választ kapott, anélkül, hogy egyetlen könyvet is megnézett volna, kíséretével együtt eltávozott. Rend volt, a hallgatók tisztelettudóan állva fogadták a látogatást. (Az egész nem tartott tovább öt percnél. Nem történt semmi.) Mégis e jámbor esemény nyomán az igazgató egy szerencsétlen megjegyzéséből futótűzként terjedt el a hír, hogy „a miniszter olyan könyveket és folyóiratokat talált a könyvtárban, melyek Románia területéről ki vannak tiltva”. A Státus titkára az ügyre nézve igazoló jelentésre szólította fel a könyvtárőrt, mert „a dolog ...

rendkívül kellemetlen és beláthatatlan következményeket vonhat maga után”. A könyvtárőr november 11-én terjesztette fel bizalmas igazoló jelentését az előadóhoz, s az esetet hitelesen leírva, megnyugtatta, hogy semmi baj nem történt, s teljesen légből kapott, hogy kitiltott folyóiratok lennének a könyvtárban.

Az igazgató tanács az aggodalmaskodás végleges megszüntetésére november 21-én úgy rendelkezett, hogy a két belső szobából álló „Tanári könyvtár” formailag is különíttessék el és önállósíttassék oly módon, hogy az intézet udvaráról a kisebb szobába nyíló ablak alakíttassék át ajtóvá, s a gimnázium gondoskodjék külön tanári könyvtáróról. 1934. tavaszán a formai elkülönítés megtörtént, a külön bejárat elkészült, s Cservény Albin neveztetett ki a „tanári könyvtár” öréül.

1929-1940 között a könyvtár működésébe semmi külső beavatkozás nem történt, hatósági részről semmi kellemetlenség elő nem fordult. A könyvtár csak a tudományos célját követve szép és eredményes munkát fejtett ki. Nyilvános könyvtár volt, ellentétben az egyetem épületével; itt a hallgatók mindenki szeme láttára csendben tanultak és dolgoztak. Az egyetem tanárai is többször fordultak a könyvtárhoz olyan könyvekért, melyek csak a Lyceum-könyvtár birtokában voltak meg. A könyvtár zavartalanul élte a maga életét.

Amikor 1929. május 2-án átvettem a könyvtárt, a bejáratnál szemben levő két szobában és a bejáratától balra eső hosszú keskeny szobában a gimnáziumi igazgatói iroda működött, majd ennek elköltözése után teljesen üres maradt mind a három helyiség. A könyvtár első nagy termében állottak Farkas Lajos könyvei, úgy ahogy azokat még 1921-ben odaszállították, s a rozoga asztalokon, melyek még a jó öreg Matusik János idejében készültek, felhalmozott könyvek és folyóiratok a rendezés után áhítóztak. A második terem közepén egy nagy állvány húzódott. Kályha ezekben a termekben nem volt, egy-egy zsinóron lógó 16-os égő küszködött a sötétséggel. Évtizedes szellőzetlenség és porréteg mindenütt. Az egyik asztalon kalamáris meg porzótartó tele porzóval s a mindenütt gondosan elhelyezett négyszögletes „pökládák” pompejii hangulatot keltettek. Ezt az állapotot kellett korszerűsíteni, ezt a sivár környezetet kellett használható, kellemes olvasótermékké átformálni. Az első évben a három szoba és az első nagyterem népesült be 8 asztallal és 50 ülőhellyel, ruhatárral, könyv- és folyóirat-szekrényekkel. A legbelső szoba a könyvtárőr dolgozó- és fogadószobája lett, saját bútorával berendezve. (Nagy mennyezetégők szolgáltatták a világosságot, a szemben levő két szoba padlózata linóleum bevonást kapott, a nagytermet Zephir-kályha melegítette.) Mivel ez a tér csakhamar szűknek bizonyult, a második évben a második nagyterem közepéről a nagy könyvállvány átkerült a harmadik terembe, s így még egy olvasótermet nyertünk. Ez is mennyezetégőkkel, Zephir-kályhával, asztalokkal és székekkel szereltetett fel. Ilyesformán több mint 80 kényelmes ülőhely alakult ki, s állott a látogatók rendelkezésére. Az a cél, hogy a könyvtár a nyilvános rendeltetésének lehetőleg hiánytalanul megfeleljen, további újításokat és berendezéseket tett szükségessé. Így a régi szabadon álló villanyvezetékek dísztelenségét s tűzvesélyességét a falba süllyesztés által sikerült megszüntetni. A használatban levő öt terem boltíves falai ekkor nyerték a ma is meglevő ízléses és stílusos festésüket. A három leginkább igénybe vett terem padlózata a felfestés által s részben linóleummal, részben kókuszszőnyeggel való beborítással igen emelte a helyiségek szépségét. A bejárat hosszú szoba, falainak kímélése végett, faburkolatot kapott, s a ruhatár megfelelőbb újjal cseréltetett fel. A nagy falrészek pusztaságát mindenütt írók, költők, tudósok arcképei s művelődéstörténeti ábrázolások töltötték ki. A könyvek több ízben portalanításon és a pusztító szútól tisztításon mentek át. Évek folyamán még több kisebb-nagyobb tökéletesítés történt, míg a könyvtár a mai tetszetős formáját elérte, amely rendkívül hangulatos környezetével vonzotta a látogatókat, és mindenkit egyformán elismerésre ragadott. Ez a fejlődési mozzanat a könyvtár

történetében csak a 90-es évek nagyszabású átalakításával vethető egybe. Annak a tovább folytatása és betetőzése. A bezárt könyvmúzeum egyszerre eleven életté varázslódott át.

Mint tanulmányi igazgató 1929. november 1-jén jelentettem az igazgató tanácsnak, hogy a 2715-1929. sz. rendelkezés értelmében a könyvtárt elkülönítettem a szorosan vett „Lyceum-könyvtár”-ra és a „Tanári könyvtár”-ra. Az egyes részeket elláttam kétnyelvű, magyar és román felírással. A könyvtár olvasótermeit 1929. november 4-én nyitottuk meg az igazgató tanács által 2870-1929. számmal jóváhagyott s mindvégig érvényben maradt következő 16 pontból álló szabályzattal:

1. A könyvtár olvasóterme nyitva van október hó 15-től június hó 15-ig naponta 9-1-ig és du. 3-tól este 1/2 8-ig.
2. A Lyceum-könyvtár olvasóterme módot akar nyújtani egyetemi hallgatóinknak a magukat képző olvasásra, tanulásra, szaktudományok tanulmányozására s tudományos érdeklődésük bővítésére.
3. A könyvtár olvasótermének használatához a könyvtárigazgató előzetes engedélye szükséges. Minden egyetemi hallgató az első belépésnél tartozik nevét és adatait a nyilvántartási könyvbe bevezetni, ami az engedély megadását jelenti.
4. A nem egyetemi hallgató olvasókat kéri az igazgatóság, hogy szíveskedjenek nevüket a vendégkönyvbe beírni.
5. A könyvtár olvasótermeiben a fölösleges járkálás, hangos beszéd, társalgás s különösen a dohányzás szigorúan tilos.
6. Kabát, ernyő és irattáska a ruhatárba helyezendő, mely a könyvtári laboráns gondjaira van bízva.
7. A kézikönyvtár és a folyóiratok az olvasók szabad rendelkezésére állanak. A helyéről használatra elvitt könyv vagy folyóirat használat után megint visszahelyezendő.
8. A könyvek és folyóiratok a közművelődést szolgáló közös tulajdonunk, s mint ilyenek, különös tiszteletet és kíméletet érdemelnek. Megcsonkításuk, rongálásuk vagy eltulajdonításuk ellenőrzése mindnyájunk kötelessége. A visszaélés az olvasóteremből való kizárást vonja maga után.
9. Folyóiratot, sem egyes számot, sem évfolyamot, a könyvtár senkinek ki nem kölcsönöz.
10. A könyvtár unicumai, ritkaságai, kéziratai, továbbá a múlt századnál korábbi kiadású könyvei csak a könyvtár olvasótermeiben használhatók. Ezek még a tudományos kutatóknak sem adhatók kölcsön.
11. A róm. kat. Státus igazgató tanácsának 2715-1929. sz. rendelkezése értelmében, mivel a könyvtár egész nap nyitva van, egyetemi és főiskolai hallgatóknak könyv külső használatra egyáltalában ki nem adható.
12. Aki tudományos kutatást végez, vagy valamely témával huzamosabb ideig foglalkozik, a könyvtárigazgatótól állandó helyet és fiókkulcsot kérhet könyvei és jegyzetei számára.
13. A katalógust közvetlenül csak a tudományos kutatók használhatják. A kívánt könyv megkeresése a könyvtári laboráns feladata.
14. A könyvtár látogatói a könyvtári laboránsnak a csendre, rendre és tisztaságra vonatkozó figyelmeztetéseit kötelesek elfogadni.

15. A könyvtár igazgatósága a hét bizonyos estéin könyvtári munkaórák keretében módot nyújt a főiskolai hallgatóknak arra, hogy a legújabb tudományos törekvésekről és irodalmi művekről szakszerű tájékoztatást nyerjenek. Ezeknek idejét esetről esetre hirdetések közlik.

16. A könyvtárigazgató a napi hivatalos óráin (12-1) kívül és a könyvtárban tartózkodása alatt bármikor rendelkezésre áll az egyetemi hallgatóknak a tanulmányi ügyeikre vonatkozó kívánságaik kielégítésében.

Amennyire fontos volt külsőleg vonzó, tiszta és kényelmes olvasótermeket teremteni a nagyobb számú látogatottság befogadására, épp olyan lényeges nagy feladatnak kellett tekinteni a könyvtár belső fejlesztését, megfelelő könyvanyaggal való felszerelését. Az előbbi fejezet már rámutatott arra, hogy a könyvtár fejlődése a 70-es évektől fokozatosan hanyatlott s a világháború óta teljesen megakadt. A könyvtár 1929-ben az átvételkor úgyszólván semmit, de semmit sem tudott nyújtani a főiskolai ifjúság szellemi szükségleteinek kielégítésére. Nemcsak a modern szakkönyvek, lexikonok, enciklopédikus munkák hiányoztak, hanem az utolsó ötven év szépirodalmának sem volt semmi nyoma. Mivel a könyvtárt tanárjelölt, jogász, orvostanhallgató, gyógyszerész, teológus, kereskedelmi és gazdasági akadémiai hallgató, képző- és zeneművészeti főiskolás százsámra látogatta, mindenki a maga szakkörét keresve, természetszerűleg nagy és különféle igények jelentkeztek. Egy olyan szakkönyvtárt kellett tehát szervezni, amely az egyetemen használt román, francia, német tankönyveket s a nekik megfelelő magyar szakmunkákat a lehető teljességben tartalmazza, emellett a magyar és külföldi szépirodalmat minél gazdagabban képviseli, tekintettel a fiatalság hiányos irodalmi műveltségére az ifjúsági könyvtárak visszamaradottsága miatt. Nagy fáradsággal és sok áldozattal sikerült egy egészen új könyvtárrészt teremteni. Volt idő, mikor 80 magyar, német, francia folyóirat járt a könyvtárba, így az összes számottevő szépirodalmi folyóiratokat s azonkívül minden szaktudomány köréből a legjobb vezető folyóiratokat kísérhették figyelemmel a hallgatók. Hiányosságai mellett is kétségtelenül a Lyceum-könyvtár volt az a hely, ahol az uralomváltás után a legtöbb magyar kiadvány gyűlt össze Erdélyben.

Ezeket a könyveket el is kellett helyezni, ami megint alkalmas megoldási módokat kívánt. Mivel a könyvtár belső termeiben már semmi férőhely nem volt, hiszen emiatt a régi anyag egy része katalogizálatlanul hevert, a bejárattól balra eső hosszú szoba kínálkozott megfelelőnek a berendezkedésre. Így egy falba épített üveges könyvszekrényen kívül 7 darab, egyenként 2-2 m magas, üvegezett ajtókkal ellátott könyvszekrény készült, rájuk helyezett s azokkal egybeépített 4-4 rekeszes polcrendszerrel 108 cm magasságban. Az 1929 óta beszerzett könyvek itt kaptak helyet, s 1948-ig a szekrények és a polcok majdnem zsúfolásig megteltek. A könyvtárnak ez a része, a törzssanyagtól elkülönítve, „Bibliotheca Academica” címen új beosztást és kezelést nyert, a könyvekre ugyanilyen szövegű pecsét került. Mivel a könyvszekrények nem egyszerre, hanem évek során fokozatosan készültek el, egy ideig csak a beszerzési napló alapján ment a könyvek számontartása és kölcsönzése. 1936-ban kezdődött meg s 1939-re fejeződött be a Bibliotheca Academica könyvanyagának bélyeges elrendezése és katalogizálása. A nagyság szerint sorakoztatott könyvek 1-től folytatólagos számozást kaptak, s a beszerzési naplón kívül, ahová a könyvek beérkezésük sorrendjében jegyeztettek be (ez az alapleltárnak felel meg), minden könyvről három felvétel készült: egy keresőlap a cédulakatalógus, egy kartonlap a szakkatalógus és egy további kartonlap a helyrajzi katalógus részére. Ez a háromféle katalógus egy erre a célra készült új rendszerű katalógusszekrényben nyert elhelyezést. A könyvtárnak ebben a részében minden könyv négy helyen van számontartva, s a keresett könyv pillanatok alatt megtalálható, az átvizsgálás könnyen eszközölhető. A szakkatalógus a következő csoportokra oszlik: 1. Bölcsészet. 2. Egészségtan. Sport. Játékok. 3. Földművelés. Ipar. Kereskedelem. 4. Földrajz. Néprajz. 5. Hittudomány és egyháztörté-

nelem. 6. Irodalomtörténet. 7. Jogtudomány. 8. Költemények. 9. Könyvészet. Könyvtártan. 10. Művészetek. Építészet. Szobrászat. Festészet. 11. Neveléstudomány. 12. Nyelvtudomány. 13. Orvostudomány. 14. Régészet. Oklevéltan. Éremtan. 15. Szépirodalom. 16. Színművek. 17. Szótárak. Enciklopédiák. Lexikonok. 18. Társadalmi gazdaságtan. Statisztika. 19. Természet-tudományok. 20. Történelem és művelődéstörténet. 21. Vegyesek. Almanachok, naptárak, évkönyvek, jelentések, feliratok, szónoklatok, életrajzok, utazások.

A rendszeres beszerzésen és gyűjtésen kívül sok ajándékkal gyarapodott ebben az időben magyarországi és egyes romániai intézmények, de magánszemélyek jóvoltából is a könyvtár. 1930-ban a Szent István Társulat a Szent István Könyvek 87 kötetből álló sorozatát ajándékozta a Lyceum-könyvtárnak. 1930-ban a budapesti Pallas R. T. 20 kötet tudományos és szépirodalmi könyvet küldött a könyvtárnak ajándékba. 1930. február 27-én dr. Fugulján Katalin kolozsvári orvosnő a Lyceum-könyvtárnak ajándékozta Prohászka Ottokár összegyűjtött munkáinak két első sorozatát 16 kötetben. Dr. Orient Gyula egyetemi tanár 1930. január 1-jétől értékes orvosi és gyógyszerészeti folyóiratokkal látta el a könyvtárt. Gr. Bethlen Györgyné 1930. április havában 61 darab szépirodalmi könyvet ajándékozott a könyvtárnak. Dr. Balázs András pápai prelátus, kanonok, státusi előadó 1937. január 27-én 193 darab, részint folyóiratot, részint füzetet küldött a könyvtárnak, köztük a Népszövetség „Die Tätigkeiten des Völkerbundes” című 160 darab közleményét. Özv. br. Jósika Samuné 1931. december 4-én 119 kötet könyvvel emlékezett meg a könyvtárról. A magyarországi Hangya Szövetkezet 1931-ben 310 kötet, nagyrészt gazdasági tárgyú könyvet küldött ajándékba. Dr. Horváth János budapesti egyetemi tanár 1931. október 5-én 163 darab doktori értekezést ajándékozott a könyvtárnak. Az Országos Magyar Párt három ízben összesen 100 kötet külföldi modern regénnyel látta el a könyvtárt. A Minerva R. T. 1931. január 13-án a Lyceum-könyvtárnak 62 kötet könyvet küldött 2075 lej értékben. Dr. Jakabffy Elemér 1932. március 8-án a „Magyar Kisebbség” és a „Glasul Minoritatilor” 25 darab kiadványát küldte meg. Matskássy Pál igazgató tanácsos 1934-ben a könyvtárnak ajándékozta a 12 kötetes német nyelvű *Conversations Lexikon-t*. Magam mint tanulmányi igazgató többszáz könyvet ajándékoztam, köztük a Régi Magyar Könyvtárnak juttattam a kordaviselek legrégibb magyar nyelvű rendtartásának 1660-ból való nyomtatványát, amely jelenleg egyetlen példány a magyar irodalomban. Özv. dr. Balogh Endréné 1932. december 9-én elhunyt férjének 212 kötetből álló jogtudományi szakkönyvtárát a Lyceum-könyvtár Bibliotheca Academica osztályának adományozta. Özv. dr. Klumák Jánosné 1934. április 21-én 96 kötet, nagyrészt jogi könyvet, magyar és német nyelvű folyóiratokat ajándékozott a könyvtárnak, köztük az Osztrák Magyar Monarchia leírásának 24 kötetes kiadványát. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1930 óta, amikor tudományos működését újból felvette, minden kiadványából egy példánnyal gyarapította a könyvtárt. A Szent István Akadémia, az Erdélyi Kat. Akadémia és az Erdélyi Szépművés Céh kiadványai is ingyen jutottak a könyvtárba. Ajándékkönyveket kapott a könyvtár a kir. m. Egyetemi Nyomdától, a szegedi egyetemtől és az Országos Közegészségügyi Intézettől. Bőkezű ajándékozója volt a könyvtárnak a Magyar Tudományos Akadémia, amely 1929 óta valamennyi kiadványát megküldötte. 1941-ben az országos könyvgyűjtésből két teljes oszlopot megtöltő igen szép anyaggal gyarapodott a könyvtár. Egyes további szerzők figyelmessége és szívessege is több könyvet juttatott a könyvtárnak. 1929 óta, a folyóiratokat is beleszámítva, mintegy 10.000 kötetel növekedett a könyvtár, melynek összallománya így ma az 50.000 kötetet meghaladja. Viszont maga a Lyceum-könyvtár is a kettős példányaiból több száz kötetes ajándékot nyújtott a bukaresti magyar egyetemi hallgatónak és a kolozsvári kollégium közgazdászainak, 1943-ban pedig igen gazdag és értékes hírlapanyagát, férőhely és kellő kezelhetőség hiánya miatt, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Hírlapkönyvtárának engedte át.

A Lyceum-könyvtár, rendeltetését szem előtt nem tévesztve, minden módon a hallgatók érdekeit kívánta szolgálni. Gondoskodott kényelmükről, amennyire helyiségei ezt megengedték, bár a nagy látogatottság miatt, különösen a téli hónapokban, a túlszűfolttság nem volt elkerülhető. Beszerezte mindazokat a könyveket, melyek az egyetemi tanulmányokhoz szükségesek voltak. Engedélyt adott a hallgatóknak kívánságaik közlésére, s azokat minden esetben teljesítette. Az állandóan rendelkezésükre álló tanulmányi igazgató útbaigazításait a hallgatók gyakran és bizalommal vették igénybe, s különösen a szemináriumi és szakdolgozataikhoz szükséges forrásmunkák nyújtásában látták hasznát, ami nagyban fokozta a könyvtár látogatottságát és használatát. Ehhez mérhető élénk életet sohasem élt, hivatásának ilyen magaslatán sohasem állott a könyvtár. A forgalomról pontosan vezetett statisztikai adatok szerint az 1929/30-ban beiratkozott 370 egyetemi hallgató 11.177 látogatást tett s 3371 könyvet kölcsönzött ki. 1930/31-ben 521 személy 29.810 látogatást tett a könyvtárban, s 9840 könyv fordult meg a látogatók kezében. 1931/32-ben 708 egyetemi és főiskolai hallgató 36.845 látogatást tett, s több mint 7000 könyvet kölcsönzött ki. 1932/33-ban 757 hallgató 29.260 látogatást tett, s 10.669 könyvet használt olvasásra és tanulásra. 1933/34-ben 679 hallgató 24.530 látogatást tett, s 6766 kötet könyvet használt. 1934/35-ben 595 hallgató 23.626 alkalommal 8162 könyvet kölcsönzött. És így tovább, talán fölösleges részletezni a következő éveket, amelyek kisebb eltérésekkel hasonló adatokat mutatnak. A könyvtár nagy munkájának és teljesítményének igazolására szolgál, hogy 1929-1940 között összesen 5442 hallgató iratkozott be a könyvtárba, ezek 227.964 látogatást tettek és 68.729 könyvet használtak olvasásra és tanulásra. A könyvtár évenként átlag 195 látogatási napon 1550-1560 hivatalos órát tartott. Az 1929-1940 közti nemzedék a megmondhatója, hogy mit jelentett neki a könyvtár, amely fényesen igazolta a külső, belső megújítást és tanulmányi célokra nyilvánossá tételét. Természetesen nemcsak egyetemi hallgatók, hanem tanárok, tudományos dolgozók és érdeklődők is szívesen látogatták a könyvtárt. Csinosan berendezett első nagyterme hangulatos hely volt szűkebb körű felolvasó ülések számára. Itt tartotta 1929 óta az Erdélyi Kat. Akadémia, majd utóda, a Pázmány Társaság, 1938 óta a felolvasó üléseit. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti szakosztálya a szakülései számára 1930 óta vette igénybe a Lyceum-könyvtár előadótermét. Ezeken a tanulságos üléseken a könyvtárban tartózkodó hallgatók is megjelentek. Általában a Lyceum-könyvtár széles körű ismertségre tett szert, s ebben az időben egyedülálló szerepet töltött be.

A könyvtár új berendezése, felszerelése s nagy forgalma úgyszólván minden erőt és időt lefoglalt 1940-ig. Nem lehetett hozzáférni a törzsanyaghoz s azokhoz a feladatokhoz, melyeket a régi könyvtár hagyott hátra. A még 1890-ben megindult új berendezkedés és cédulázás három évtized alatt hat könyvtárőr munkáját emésztette föl, anélkül, hogy a végére ért volna. A hat könyvtáros ugyanannyiféle módszerrel dolgozott, s a befejezés mindig csak tovább tolódó célkitűzés maradt. A könyvtárőr az 1940. július 26-i évi jelentésében megállapította a teendőket: a félszázados rendezés befejezését, a katalóguslapok ellenőrzését és egységesítését, a hiányok kikutatását, a többes és csonka példányok összeállítását, az alapleltár felvételét, a szakkatalógus elkészítését, s ezekkel kapcsolatban a könyvállomány különböző történeti rétegeinek megvizsgálását. Meg is kezdődött ez a nagy arányú munkálat, melynek során valamennyi könyvet el kellett mozdítani helyéről, portalanítani, gondosan átnézni s pontosan összehasonlítani a fölappal. A vállalkozás óriási nagyságát, amely 155 könyvoszlop fölülvizsgálásának vágott neki, csak a szakember tudja méltányolni. Sajnos, a könyvtár nem volt olyan szerencsés, hogy ezt a munkálatot be lehetett volna fejezni. A háborús nehézségek, majd utána más külső körülmények gátolták az előrehaladást, mikor pedig nyugalmasabb idő következett volna, a könyvtár kiesett birtokunkból, s minden félbe-szerbe maradt. Csak néhány fontosabb részletmunkát lehetett pontosan végrehajtani, az ősnymtatványok, a Régi

Magyar Könyvtár, a kéziratár, levéltár és az Aranka-féle gyűjtemény elkülönítését és szakszerű katalogizálását.

Ebben az időben könyvtári laboránsok voltak Rimanóczy Zsigmond (1929-1941), Erdei Farkas (1938-1942), Kovács János (1943-1947). A könyvtári munkában, mint kisegítők, részt vettek Venczel József, Kekel Béla, Blédy Géza egyetemi hallgatók (1929-1932), Fodor Jolán egyetemi könyvtári tisztviselő (1935), Andrásovszky János egyetemi könyvtári tisztviselő (1936-1940), dr. Grigercsik Géza egyetemi tanársegéd (1940-1948) és dr. Papp Béla (1947-1948).

*

A Lyceum-könyvtár története ezzel záródik, de néhány mozzanat még érdemes a megemlékezésre. 1944 őszén a m. kir. kultuszminiszteri államtitkár megbízásából egy hivatalos kiküldött, a miniszteri rendelet felmutatásával, a könyvtár értékeinek kiszolgáltatását kérte elmenekítés és biztonságba helyezés céljából. A könyvtárőr ezt megtagadta. Ugyancsak 1944 őszén az Erdélyi Tudományos Intézet a könyvtárának nagyobb részét a Lyceum-könyvtárban helyezte biztonságba. A diákotthonok könyvtárai is, melyeket később a Bolyai egyetem vett birtokába, itt találtak menedéket. Az Óvári-féle könyvtár megmaradt hányada mint magántulajdon szintén ide került letétbe. Nagy méretű rendetlenség borította el a könyvtárt, s évekig tartott, míg az idegen könyvállományokilletékes helyeikre jutottak.

A teljességhez hozzátartozik még annak a megállapítása, hogy 1940 után a könyvtár jelentősége és forgalma jelentősen megcsappant. Hivatását betöltötte azzal a pillanattal, mikor az egyetemi könyvtár s az egyetemi intézetek megnyíltak az ifjúság előtt, s a könyvforgalom szabaddá vált. A könyvtár tovább is, az utolsó pillanatig, nyitva tartotta az olvasótermét és szívesen látta a látogatókat, kik csendes munkahelyet kerestek. Az a reménye, hogy most már nyugodtan rendbeszedheti házátáját s mintakönyvtárrá fejlesztheti ki magát, nem vált be. 1948. augusztus 3-án a román népi köztársaság a 370 éves katolikus intézményt birtokába vette. Az átvételt Szántó Béla volt kolozsvári kat. gimn. énektanító eszközölte érdemszerző buzgósággal.

Az intézmények türelemmel viselik és várják sorsukat. Csak a történetíró elégedetlen, hogy ezzel a befejezetlenséggel kell zárnia mondanivalóját.

1949. január 15- április 3.